הלכה · מערכות וענייינים

דרכי הוראה

רבי צבי הירש חיות [מהרצ"ח]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

דרכי הוראה

רבי צבי הירש חיות [מהרצ"ח]

מקור הטקסט: פנינים · רישיון: GNU FDL 1.3

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/דרכי-הוראה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611161422 של הספרייה.

תוכן העניינים

שער 4
הצעה 4
הקדמה 6
א 13
פרק א 13
פרק שני 19
פרק שלישי 25
פרק רביעי 28
פרק חמישי 34
פרק ששי 38
פרק שביעי 43
ב 47
דרכי ההוראה 47
סימן א 61
סימן ב 67
סימן ג 73
סימן ד 75
סימן ה 77
סימן ו 80
תשובה 84
הוספות לספרי 95
א 95
ב 96
ג 99
ד 100
ה 101
ו 102
ז 104
ח 106
ט 107
י 111
יא 112
יב 113
יג 115
יד 117
טו 118
טז 119
יז 120
יח 121
יט 124
כ 127
כא 128
כב 131
כג 132
כד 132
כה 133
כו 134
תשובת חתם סופר 135

שער

ספר

דרכי הוראה

מדבר בו נכבדות מענינים שונים ויקרים, בהתנהגות החכמים בהוראות ודינים, ובעניני המנהגים, ואיזה תשובות המתיחסים לשאלות הפרטות, אשר מתעסקים בהם משכילי זמנינו. ממני הצעיר **צבי הירש** חיות חופ"ק זאלקווא והגליל:

בדפוס של הרבני הנגיד המפורסם מהור"ר **שאול דוב** מאירהאפער **בזאלקווא**

Darkei Horua

Jmprimat. Lem. den 11 Feber 1842 Zolkiew bei Saul Meyerhaffer

בשנת ולהורות את **בני ישראל** את כל החקים אשר דבר אליהם ה' ביד משה לפ"ק

הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי (ירמיה ח')

הצעה

קורא נעים, עוד הפעם הנני נותן בידך פרי תבונתי, אשר עלה במצודת שכלי, אחר עמל ויגיעה רבה, וגם הפעם לא הרחקתי עצמי מן המטרה, אשר שמתי מאז נוכח עיני בחבורי הקודמים, שיהיה כל מגמתי רק להשלים חכמת התורה והדת ככל הצורך, לפי העקרים והשרשים אשר מונחים להם ליסוד קיים, ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות בענינים רחוקים, ובסברות זרות, אשר לא יועילו ולא יצליחו, כי תעודת אדם השלם בעולם הזה הוא, להוציא כחותיו הנולדים בו אל הפועל, בטח שיש ממנו תועלת להכלל, ואין לך מדה טובה הימנה ממה שאדם מוציא זמנו, להנחיל את בני דורו והבאים אחריהם, את אשר הוציא יקר מזולל בזיעת אפו, בדברים הכוללים המקיפים על כל פנים את בני עמו, ואף אם אינו ניכר עדיין התועלת לבני דורו ואנשי זמנו, לא יהיה ע"ז נרתע לאחוריו, כי יוכל להיות נכון ובטוח, אשר תוחלתו לא תהיה נכזבה בימים הבאים, ועוד חזון למועד שמור, אשר ישבע עונג ממעשי ידיו אשר עמל, וע"ז נאמר כי בצל החכמה צל הכסף, ויתרון דעת החכמה תחיה את בעליה (קהלת ז') היינו אף שגם ע"י הכסף יוכל להועיל לזולתו בכלל, בהכנת בתי ספר ובתי חולים, וגם הם מועילים מאוד לצורך החברה והשלמתה, אולם יתרון יש לתבונה ומדע על מעלת העושר, שע"י החכמה אשר למד ולמד לאחרים שמו עומד לתפארת לנצח, אף אם כבר גופו הלך לאבדון, דברי החכמים הן הם זכרונם בכל עת, אף שעזבו ארץ הנשמה, קרויים חיים ע"י פעולותיהם, והחכמה עשתה שורש לימים יבאו:

וידעתי גם כן כי הקולר מקלקול הדור עתה תלוי רק בצואר רבני הזמן, כמו שנאמר והצופה כי יראה החרב באה, ולא תקע בשופר, והעם לא נזהר ותבוא חרב ותקח מהם נפש, הוא בעונו נלקח, ודמו מיד הצופה אבקש (יחזקאל ל"ג) ואחר שנתברר לי זאת, חשבתי למשפט לקיים דברי חז"ל שאמרו, ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש, וכן אמרו בשעת המכנסים פזר (ברכות ס"ג ע"א) ומפני זה נתתי אל לבי מאז להוציא ספרי תורת נביאים, אשר כל ענינו מתעסק להראות העקרים בתורה שבכתב ושבעל פה, ולהראות שהתורה היא נצחית, ולא תשתנה בשום פעם, וכן במאמר משפט ההוראה הראיתי כח אשר ניתן לב"ד הגדול, והמתקנים בכל דור, שאין לבטל תקנותיהם וגזירותיהם בשום פעם: ועוד נודע לי ידיעה נאמנה, כמו שהועיל הרמב"ם לנבוכי זמנו, ע"י השלמת חכמת הדת, ונרפאו אנשי דורו משני המחלות היותר מסוכנות, היינו מהכפירה מצד אחד, ומן האמונות הטפלות מצד השני, וכאשר פעל הוא הטוב לעמו בזמנו אז, כן אמנם תקותי נכונה בצור ישראל וקדושי, כי אם גם היום ישתדלו רבני הדור, להשלים חכמת ישראל ככל הצורך לה בזמנינו זה, אשר לא תספיק החקירה וההלוך בפרטי המצות לבד, כי נוסף עתה החוב על המתבוננים, לדעת קורות האומה מאז, וערך מצבה להעם אשר ישבו בקרבם, וחכמת הבקורת אשר פרצה בזמנינו מעל לגבול, ועמלו הבונים לברר האמת מתוך השקר, ותבן מתוך הבר, ואוכל מתוך הפסולת, גם היא תעזור מצדה לגלות נסתרות וצפונות בחיי האומה במה שנוגע לתהלוכותיה והנהגותיה, ולהכיר ולהבין הסיבות אשר סבב ה' לפעול עמידתינו בגולה משך זמן הארוך, ולהודיע לנו גם כן קצת טעמים וסברות, על איזהו תקנות חז"ל, ושתי אלו החכמות העוזרות, היינו חכמת קורות העתים, וחכמת הבקורת נעלמות היו מרבינו הרמב"ם ולא החשיבם למאומה, לכן גם האדם הגדול בענקים הלזה, בהרבה פעמים לא יצא ידי חובתו לפי ערך גדלו ורוב חילו, ואנכי הצעיר באלפי יהודה אשר מעודי על ספרי הרמב"ם נתגדלתי, ומשדי תבונותיו וחכמת חיבוריו ינקתי, והיה ה' בעזרי להכניסני בפנימת אמריו, ולהבין רוב סודותיו, ולהשכיל מגמת ספריו, ועמדתי על סוף דעתו, כי הרב ז"ל לא לאנשי דורו לבד רצה להורות המסילה, רק עוד היום יש תועלת ורפואת תעלה מספריו היקרים, גם לנבוכי זמנינו, ואם נשכיל ונעמיק בדבריו לעשות מה שיעץ לנו הרב, אזי התקוה נכונה, כי ירפא גם לחולי הנפש בזמנינו, לכן הצעתי לפני הקוראים האהובים בחיבורי עטרת צבי את מאמר תפארת למשה ודרכי משה, להראות תועלת ספרי רבינו הרמב"ם, ועתה באתי להסדיר קורות תורה שבכתב ושבע"פ, ודרכי ההוראה, ואיזה ענינים המתיחסים לשאלות הפרטיות אשר מתעסקים בהם מנגדנו, ולהראות הסתירה

על דבריהם, והקדמתי ג"כ איזה מאמרים ודרושים על יעוד האדם בעולם הלזה בכלל על פי דעת הרמב"ם ז"ל ועל יעוד עם ישראל בפרט:
יום ד' ח"י טבת שנת **זה הדרך לכו בו בדיני ההוראה** לפ"ק
צבי הירש חיות חופ"ק זאלקווא והגליל

הקדמה

אמרינן בש"ס (ברכות נ"ח ע"א) ת"ר הרואה אוכלסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים, שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומה זה לזה, בן זומא ראה אוכלסי על גב מעלה בהר הבית, אמר ברוך חכם הרזים וברוך שברא כל אלו לשמשני, הוא היה אומר כמה יגיעות יגע אדם הראשון, עד שמצא פת לאכול, חרש זרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואח"כ אכל, וכמה יגיעות יגע אדם הראשון, עד שמצא בגד ללבוש וכו', ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני, הוא היה אומר אורח טוב אומר כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי, כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, וכל מה שטרח בעה"ב לא טרח אלא בשבילי, אבל אורח רע מה אומר, פת אחת אכלתי, כוס אחד שתיתי, כל טורח של בעה"ב אינו אלא בשביל אשתו ובניו עכ"ל: וצריכין אנו להבין הסמיכות של מאמר האחרון, מן אורח טוב למאמריו הקודמים, דהלוך המאמר מורה שיש איזה סמוכות וערך ויחס לאלו הדברים וענין אחד הם, ובירושלמי מבואר יותר בלשון וכן היה בן זומא אומר אורח טוב מהו אומר, ולהבין דבר זה צריכים להקדים מאמרם ז"ל במשנה (סנהדרין ל"ז ע"א) לפיכך נברא האדם יחידי, ללמדך שכל המאבד נפש אחד בישראל כאלו מאבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחד מישראל, כאלו מקיים עולם מלא, ולהגיד גדולתו של הקב"ה, שהרי אדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, כלם דומים זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה, טובע כל בני אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד דומה לחבירו, לפיכך חייב כל אחד לומר בשבילי נברא העולם עכ"ל המשנה:
וביאור הדבר נ"ל בהקדים דברי רבינו הרמב"ם בהקדמתו לפיי המשנה, שביאר דברי הש"ס (ברכות ח' ע"א) אין להקב"ה רק ארבעה אמות של הלכה, אשר לפי השקפה ראשונה נראה המאמר מחוסר הבנה, כאלו ארבעה אמות של הלכה לבד, הוא התכונה הנדרשת ושאר החכמות והדעות כלם מושלכות אחר גויו, ובזמן שם ועבר ואחריו שלא

היתה הלכה, שנוכל —צ"ל הנוכל — לומר שאין להקב"ה חלק בעולם כלל[1]: וביאר רבינו שם כוונתם על דרך זה שהקדמונים חקרו והוציאו בחכמה, כי כל דבר נמצא יצטרך על כל פנים להיות לו תכלית אחד אשר בשבילו היתה מציאותו, ויש מהם אשר תכלית מציאותם ניכר לעיני כל, כגון הבהמות והסוסים והגמלים והחמורים, ומיני פירות וירקות, ומיני מתכות, אשר מהם תועלת למין האדם בכלל, ועי' ש"ס סוף קידושין מימי לא ראיתי צבי קייץ וארי סבל ושועל חנוני, והם מתפרנסים שלא בצער, וכלם לא נבראו אלא לשמשני ע"ש, ויש עשבים ואילנות, וחיות ושקצים ורמשים, אשר לא נודע עדיין הצורך בהם לבני אדם, וכל מה שמוסיפים בחכמה, מוציאים יקר מזולל להכיר חכמת יוצר כל, וזה היתה גם כן חכמתו של שלמה ע"ה, אשר העיד עליו הכתוב, וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון, ועד האזוב אשר יוצא בקיר, וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים, היינו שדבר על תכלית מציאותם, וכן חז"ל העידו (שבת פ' המצניע ובירושלמי פ' הרואה) כל מה שברא הקב"ה לא ברא דבר לבטלה, רק קצתם למזונו וקצתם לסייע לו בעבודת האדמה ובמסחרו, וגם לרפואתו ולהסיר החיות הטורפות ורמשים הארסים, אשר יוכלו לרבות בארץ עד אשר לא יהיה באפשרות לשבת על האדמה, והמציא השי"ת שאר חיות אשר יטרפו אותם, ועי"ז נתמעטו, ומן הנגלות אשר השגנו כבר, אנו למדים על אלו הנסתרות מאתנו עד כה, ונגלו בכל דור להחוקרים בטבע, וכאשר מצאו שתכלית כל אלו הענינים למציאת האדם, הצרכנו גם כן לחקור, למה נמצא האדם ומה היתה כוונת יצירתו, וכאשר האריכו לחקור בענין זה, מצאו לאדם פעלים רבים מאוד, ויעשה מעשים משתנים זה מזה, עד שבידו לעשות המלאכות והפעולות של כל בעלי חיים כלם, והוא מעוטר ומקושט במעלת השכל ובתבונה גם כן, אשר נעדר לכל בעלי חיים ורק ע"ז נאמר בתורתינו הקדושה נעשה אדם בצלמנו כדמותינו, והשגותיו הם כלליות ויוכל להשיג בשכל הכללי אשר בו, התחבולות הפרטיות אשר בכל אחד מבעלי חיים, וללמוד מהם גם כן על המדות הפרטיות אשר נתיחדו בטבע לכל בעלי חיים בפני עצמו, כמאמר (איוב ל"ח י"א) מלפנו מבהמות ארץ,

[1] הגה אל יקשה בעיניך על דברי רבינו הרמב"ם שהחליט דבזמן שם ועבר לא היתה הלכה כלל, ואולם חז"ל במדרשות אמרו, כי שם ועבר למדו תורה בבית מדרשם, ודרשו בבראשית רבה פרשה ס"ג ותלך לדרוש את ה' בבית מדרשו של שם ועבר, עוד שם פרשה צ"ד כל הלכות שמסרו שם ועבר ליעקב מסר ליוסף וגם בגמרא אמרו בית דינו של שם גזרו על הזנות (ע"ז ל"ו ע"ב) וכן בשלשה מקומות הופיע רוח הקודש בבית דינו של שם, (מכות ד"ג ע"ב) ויש ליישב קצת, וע' מורה פך"ט לשני וז"ל וכן תמצא החכמים אומרים במי שקדמוהו מן הנביאים בית דינו של עבר, בית דינו של מתושלח, מדרשו של מתושלח עליהם השלום אמנם היו נביאים, ולמדו בני אדם על תכונת דורשים ומלמדים ומיישרים לא שיאמרו ויאמר ה' אלי דבר אל פלוני: ומ"ש רבינו מדרשו של מתושלח לא מצינו במדרשות שלנו, וע' מדרש שיר השירים פיסקא אם חומה אני מתושלח מימינו:

וע' עקרים פ"א לשלישי שהאריך בזה בביאור דברי הש"ס (עירובין ק' ע"ב) ותכלית פעולותיו הוא לצייר בנפשו הסודות המושכלות, ולדעת האמתות כפי מה שהם עליו, ושלימותו הוא יציאת מה שבו מכח אל הפועל, וזה ההשכלה, מצד היות האדם בעל כחות רבות ונפרדות, ומפ"ז צריך שישים כל השתדלותו ומגמתו, בהוצאות הכחות הנזכרות אל הפועל, וגם ישלים עצמו במחשבה ובמעשה, ואז השלים המטרה הנדרשת מאתו, וזה תכליתו ומגמת מציאותו: ונשאר בכאן לבאר והוא שיוכל אדם לטעון אחרי שהחכמה האלקית, לא המציאה דבר לבטלה ולריק, שוב שבה הקושיא והתמיה מזה שאנו רואים שבכל הנמצאים אשר תחת גלגל הירח הנכבד בהם היא האדם, ולמענו נבראו כלם[2], וא"כ מדוע המציא הקב"ה, אלו האנשים אשר לא יבאו בסוד ה', ולא יעמדו על המושכלות והסודות הרומזות בבריאה, ואנו רואים רוב בני אדם ערומים מן החכמה, ורובם בורחים מן המדע, ורודפים אחר רהבים ושטי כסף, והאיש החכם המואס בהבלי עולם הוא יחיד בין רבים, לא ימצא אלא אחד בדור, והיכן שלימותם של אלו המרובים המתעסקים בישובו של עולם, אשר עבורם נבראו כל היצורים לרבבות ולאלפים, עד אשר לא יספרו ולא ימנו מרוב, והתשובה על זה שהאנשים הללו נמצאו להיותם משמש לאחד ההוא המעולה, אשר הוא תכלית הבריאה, שאלו יהיו כל בני אדם מבקשים תכלית החכמה לבד, היה נשחת תיקון העולם, מפני שהאדם חסר מאוד בטבע ומצטרך לדברים רבים, ללמוד החרישה והזריעה ומלאכת הבנין והנגר וחייטות, ואין בחיי מתושלח להספיק לאדם פרטי, ללמוד כל המלאכות שאדם מצטרך במחייתו, ומתי ימצא פנאי ללמוד אותם, לכן עיקר התכלית הוא האדם המעולה, הסגולה היקרה דגול מרבבות אחיו, אשר עומד לנס לכל העולם וכל עסקו יהיה רק להגות בתורה ובחכמה, ולהבין סודות הנמצאות כלם, ושאר האנשים העוסקים בדרך ארץ ובמשא ומתן, שלימותם תלוי במה שמסייעים לאדם המעולה הלזה, ואיש את רעהו יעזורו, וכשם שהחכם מזכה עדתו ועמו, בהשפיע להם מה שאסף בחפניו תורה וחכמה, בעתות ורגעים אשר הקדיש לאלהיו, כן העם אשר סרים למשמעתו ומתנהלים לרגלו, וחשים למלאות רצונו, שלימותם הוא בהשתדלותם לעזור להחכם המעולה ההוא להטריף לו לחם חקו, לבלתי יהיה נטרד בפרנסתו: וזה גם כן כוונת הש"ס ריש עבודה זרה אמרו שם לעתיד מתקבצים ובאים כל האומות לקבל שכרם, אמר להם הקב"ה, במה עסקתם

[2] הנה עיין מורה נבוכים פי"ג לשלישי מה שהאריך שם שאין לבקש שום תכלית בבריאת שמים וארץ, רק שהכל נעשה ברצונו של השי"ת ע"ש, בכל זאת לא כתב כן רק על עולם הגלגלים, אשר לשיטתו נכבדים המה מן האדם ועליהם לא יתכן לומר דנבראו בשביל האדם אבל על כל הנמצאים בעולם התחתון, אחר שאנו רואים ומכירים ומתבוננים, כי נמצאו לעזר האדם ולהשלים צרכו, מדוע נאמר שנבראו ג"כ לצורך עצמן ע"ש:

אמרו לפניו, הרבה שווקים תקננו, הרבה מרחצאות עשינו, הרבה גשרים גשרנו, וכלם לא עשינו אלא בשביל ישראל כדי שיעסקו בתורה, וכ' שם הרשב"א דהכוונה ג"כ כמו שראינו שדרשו חז"ל פ"ק דסוטה שמח זבולון בצאתך וישכר באהליך, שמה שזבולון היה עוסק בסחורה ובישוב לסייע את ישכר, להיות הנקל אצלו לישב על התורה ועל העבודה, על ידי זה גם שכרו לא יקופח וגם הוא משיג שלימותו ותכליתו, בהוצאת כחותיו אל הפועל, וכן ישיבו האומות שכל מה שעסקו בעולם הזה בישוב העולם ובהוצאות זמנם בעניני תענוג, כל זה נעשה בשביל ישראל, להקל מעליהם ההשתדלות בענינים החושים, והשיב הקב"ה שאלו התעסקו בעולם רק לטובת ישראל, היה להם התנצלות, אבל היתה כוונתם רק לצורך עצמם לבד: וכן דרשו חז"ל (עירובין ק"א ע"ב) רבי מכבד עשירים דכתיב ישב עולם לפני אלקים חסד ואמת מן ינצרוהו, היינו שהעשירים העוסקים בישובו של עולם, גם המה מסייעים שיש בהם ממש, להרבות הצדקה והחסד בקרב הארץ, ולעזור את העניים והחולים, ולהספיק די צורכם, אשר לא היה באפשרות אם היה האדם מתעסק כל ימיו רק בדיעות ובהבין סודות הנמצאות כלם, ואם ישב עולם לפני אלהים לבד א"כ מי ישמור חסד ואמת, להרבות בצדקה לעניים והדלים, לכן היה רבי מכבד מאוד מעלתם כי גם המה תכלית הבריאה: וכן אמרו בש"ס (ברכות ט"וב ע"ב) מרגלא בפי רבנן דיבנה אני בריה וחבירי בריה, כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי, היינו שיהיה נתגדל רק על ידי מלאכתי לבד מפני שגם במלאכתו יש תועלת לאלו החכמים, ובהעדר מלאכתם ענין התורה והמדע של החכמים לא יתקיים, כך אני איני מתגדר במלאכתו, לאמר רק טרחתם הוא העיקר והתכלית העולם, רק שנינו עסוקים בתכלית היצירה, ושמא תאמר בלבבך עבודתך גדולה, מפני שאתה התכלית ופינה הראשית, הרי שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, וא"כ גם הוא כבר השלים החוב אשר מוטל עליו: ועפ"ז יש לפרש דברי הש"ס (ברכות ו' ע"ב) מאי כי זה כל האדם א"ר אלעזר כל העולם לא נברא אלא בשביל זה היינו הוא העיקר בבריאה, ור' כהנא ס"ל שקול זה כנגד כל העולם, היינו האדם הפרטי אשר הוא עולם מלא שקלו נגד כל העולם התחתון, כי הפרטים בעולם התחתון אין להם רק שלימות המין, והאדם יש לו שלימות באיש, ושמעון בן זומא אומר העולם לא נבראו אלא לצוות לזה, כמאמרו כאן כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול, וא"כ יש להם ג"כ שלימות במה שמכינים להאיש המעולה, ובהעדרם אין אפשרות לשלימות החכם כלל: **ועתה** נחזור לענינינו דגם המשנה בסנהדרין כוונה לדבר זה, אדם טובע כמה מטבעות בחותמו וכלם דומים זה לזה, אבל הקב"ה טובע כמה מטבעות בחותמו של אדם הראשון,

היינו שכלם יש להם דעת ותבונה, ובכל זאת אין אחד דומה לחבירו, כי מצינו שלימות הרבה אשר אינם מצויים רק בהפרטים לבד, ואין איש אחר מוכשר למעלה זאת, מפני שנעדר ממנו התכונה הטבעית, אשר תאשרהו לזה, כמו כל מלאכת חושב וחרש וציור וכלי שיר, אינם נתונים לכל אדם רק למי שניתנה לו ההכשרה מיום הולדו, ואף על פי שכל בני אדם יש להם השכלה והבנה, להשיג הכל והחלק, והסיבה לזה מפני שהאדם מדיני בטבעו, ואין אפשרות באיש פרטי שיחיה לבדו בהעדר שאר האנשים, לכן איש את אחיו יעזורו, וע"י כלם נעשה גוף אחד מחובר, והפרטים המה רק אברים נפרדים, אשר אין באפשרותם לעמוד לבדם, ובשביל זה נברא האדם יחידי ובני אדם הנטבעים בטבעו, נפרדים זה מזה, להורות על ענין היקר הזה שרק בקבוץ אזי נעשו גוף אחד, ומפני זה החוב לכל אחד לומר בשבילי נברא העולם, שאף איש המוני אשר אין מקדיש עתותיו רק להתעסקות בעניני העולם, וע"ז לבד היה מוטב לו שלא נברא, בכל זאת יש בו תועלת עצום, במה שהוא סיוע ועזר, לאותן הסגולות אשר כל מגמתם להתעסק לבוא בסוד ה' ולעמוד לשרת לפני ה' בקודש, ובהעדר עשיות המון העם להחיש צרכי הגוף לפני האדם היקר הזה, אזי לא היה אפשרות ביד החסיד הזה לעמוד על המצפה להשלים עצמו בדיעות ובמושכלות, כי הגוף מדור להנפש, ובדירה רעוע האדם מוכן לכל מקרה ופגע, ועל זה נאמר בכל דרכיך דעהו אשר הוא פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויים בה (ברכות ס"ג ע"א) והרמב"ם פ"ג מה' דיעות מביאו, היינו שאם מכווין בכל פעולותיו ועשיותיו, שכל השתדלותו הוא לקיים מצות בוראו להיות אמצעי לעזור לאדם המעולה, הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו, וראוי לו לומר בשבילי נברא העולם וגם הוא סבה להרבות הטוב במין בני אדם:

ועפ"ז מובן ג"כ ענין המאמר של בן זומא, אשר הצגנו בפתח דברינו, גם הוא הכיר וראה כמה יגיעות צריך שיגע האדם שעומד לבד, עד שימצא פת לאכול, ובגד ללבוש, ושאר אומניות, ואפילו יחיה כחיי מתושלח, אין באפשרות לו להספיק צרכיו לבדו, בלי עזר משאר אנשים[3], והוא משכים ומוצא הכל מוכן לפניו, והוא מן הזרות שיהיה כל העוסקים בישוב, מציאותם לריק ולבטלה, ועל כרחך תכליתם הוא במה שמכינים

[3] הגה וכן שמעתי לפרש הכוונה שמה שתקנו במטבע הברכה בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי, שעיקר עניני משא ומתן אשר אנו רואין בבני אדם שמתפרנסים על ידי זה, ע"פ הרוב הוא מאשר כי גבולות חלק ה', ויש עשבים ואילנות ופירות אשר אינם גדלים רק באקלים הדרום, ויש עניני סחורה אשר רק מארצות הצפון יבאו, ובני אדם מתעסקים להביא דרך ימים ונהרות מארץ לארץ וממדינה למדינה למלאות המחסור מזה לזה, וזה האופן נאות להטריף לחם חקם במה שמשתכרים על ידי ההשתדלות וא"כ מה שברא נפשות רבות וחסרונם, שיש להם צורך לענינים הרבה ונעדר להם מקומם וצריכים להשתדל במלאות המחסור, וכל מה שברא הוא סיבה להחיות בהם נפש כל חי:

את הכל שיהי' האיש הנבחר מוצא כל זאת ערוך לפניו, ויהיה לבו פנוי מכל עסקי העולם מוכן לעסוק בתורה ועבודת ה', לכן סיים בן זומא שאורח טוב מה הוא אומר כל מה שטרח בעל הבית לא טרח אלא בשבילי, כלומר אדם טוב וישר אומר, כל העולם נברא עבורו, מפני שעוסק בישוב העולם ומשלים מעשהו, במה שמוציא כחות הטבע אל הפועל, ועל ידי זה יחשוב כי גדלה מעלתו בבריאה, ויעשה הכל על הכוונה הנכונה, ולא ישחית פעולתו, אבל אורח רע מה אומר כל מה שטרח בעל הבית לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו, שמחשב ואומר אחרי שכל עסקי אינו רק בענינים שפלים, אם כן אין צריך להשתדל שיהיה מתנהג בחכמה, רק יראת ה' יעזוב מעל פניו אחרי שלדעתו איננו חשוב וספון בבריאה, ואיננו רק טפל וסניף, וכבר ידענו מה שפי' הרב העקרים הקרא כי עמך הסליחה למען תורא, כי מעלת התשובה, הוא תרופה לכל העולם, מאשר האדם עלול לחטא ולפשע, ואם חס ושלום אין רפואה וסליחה על עונו, הנה מיד בעבור אדם עברה על קלה על דעת קונו, יאמר בלבבו כדרך שאמר אלישע אחר (פרק ב' דחגיגה) עד דלתהני מהאי עלמא ליתהני בהאי עלמא, ויהיה עובר בשאט נפש על כל עבירות שבתורה, ויעשה מה שלבו חפץ אחר שיחשוב וידמה בדעתו כי הוא כבר כלי אובד, ואין לו שום תקוה להטיב מצבו בעולם הבא, שוב כל העקוב לפניו למישור, ולא יהיה באפשרות כלל שתתקיים מין אנושי בדרך זה שיהיה מותר לעוברי עבירה לעשות כל הרעות המגונות, ומפ"ז אמר כי עמך הסליחה למען תורא, שע"י שהקב"ה הוא סולח ומוחל לבני ארם כלם, אף שנטו מדרך הישר, ומפני זה גם אלו החטאים מבינים ונותנים אל לבם, כי עוד יש תוחלת לפניהם ותקוה לאחריתם, ומטיבים דרכם הרע ויראים מאל יתברך בבטחון, כי הקב"ה יסור עונם וחטאתם תמחה, ומכל שכן שהחוב מוטל על האנשים העוסקים בישוב לחשוב כי גדלה מעלתם וכל מה שטרח השי"ת בבריאה הכל בשבילם למען יעשו הכל על הכוונה הנאותה[4]:

[4] הגה ועפ"ז בארתי לנכון לשון המקרא (ישעי' כ"ו) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וכו', כי לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי, וכבר התעוררו כלם מדוע לא אמר ולא דרכי דרכיכם, כאשר אמר מחשבותי מחשבותיכם, והנראה כי כבר התאבכו החכמים הגדולים מענין הבחירה אשר תשלול כביכול ידיעת השי"ת, וכבר דברו הקדמונים מה שיש בו די, והנה הרמב"ם בה' תשובה וביותר במורה נבוכים פי"ג לשלישי הבין לנו הדברים כי כמו שאין אנו מכירים ויורדים לסוף דעת השי"ת לדעת מהותו ואיכותו, כן אין אנו יכולים לעמוד להבין ידיעתו ורצונו, כי ידיעתו ומהותו ורצונו אחד הם, וע"ז נאמר כי לא מחשבותי מחשבותיכם ע"ש, והנה ידענו פרי כל החטאים הוא מפני שחושבים שהאדם מוכרח במעשיו וכל מעשה האדם מה' נפעלו, מפני שהשי"ת עשאו בטבעו על דרך זה, ועוד נמצאו חוטאים הרבה מפני שמדמים בדעתם כמו שבמעשה בני אדם מי שנתחייב עונש, אין תרופה למכתו, ועונשו אשר נתלה עליו, יענש בו בלי שום תרופה וכבר אמרו חז"ל (מכות י"ג ע"ב) דבעונשי בית דין של מטה אין מועיל תשובה, כך סובר שגם נגד הקב"ה כן, ומיד כשחטא ענין קל נעשה כעבות עגלה, כיון שהולך לאבדון כבר ע"י החטא הראשון, ומרבה לחטוא יותר להתהנות בעולם הזה כמו שדברנו, וכן יש לכוון (קהלת ח') שמח בחור בילדותך, ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט וחז"ל אמרו שמכאן ואילך

וכן יתבאר לנו ג"כ המקרא (מלאכי ב') ולא אחד עשה ושאר רוח לו, ומה האחד מבקש זרע אלקים, השמרו ברוחכם ובאשת נעורכם אל תבגודו, הכוונה כמו שאמרנו למעלה במשנה דסנהדרין כי נברא האדם יחידי, מפני שלום הבריות, וכן אמר הנביא קודם לזה הלא אב אחד לכלנו, אל אחד בראנו, מדוע נבגוד איש באחיו, ואמרינן ג"כ בתורת כהנים פ' קדושים, ואהבת לרעך כמוך, אמר ר"ע זה כלל גדול בתורה, בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם בהבראו כלל גדול מזה, והכוונה דהנה מקרא ואהבת לריעך כמוך, לא נשמע לנו רק שיהיה אוהב את זולתו כעצמו וכגופו, אולם בעצמותו יש גם כן הבדל, מה שסמוך ללבו ולראשו הוא הנכבד יותר מהרגלים וידים המרוחקים מן הלב, ומניח לחתוך אבריו בעת ההכרח למען הציל שאר גופו, כמו שמצינו באיוב עור בעד עור וכל אשר לאדם יתן בעד נפשו, כן ההכרח בהכלל שהם גוף אחד, הנה האברים הקרובים המה יותר מכובדים מאברים הרחוקים, וע"ז אמרו חז"ל (ב"מ ע"א ע"א) חייך קודמים, וא"כ אף אם מקיים ואהבת לריעך כמוך, בכל זאת האדם קרוב אצל עצמו יותר, ואהבתו נגד הזולת הוא כאהבתו לאברים הרחוקים מלבו, אבל ממקרא זה ספר תולדות אדם בהבראו, אשר נאמר בצלם אלקים עשה את האדם, והאדם נכבד רק מצד ההתחלה שכלית אשר בו, עיין מורה פ' א' ופרק שני מס' המורה שעל זה נאמר בצלם אלהים, ומצד הנפש כלם שווים לטובה וכל הנשמות נחצבו ממחצב אחד, אחודים וצמודים יחד, לכן בני אדם כלם המה אחד ונפש אחד להם ואין כאן הבדל בין הרחוקים והקרובים, ובגורם רעה לחבירו הנה נפשו ועצמותו הוא חובל, ומפ"ז מקרא זה כלל גדול יותר מן ואהבת לריעך כמוך: וזה ג"כ הכוונה במקרא ולא אחד עשה, וכי לא עשה השי"ת את האדם יחידי[5], ושאר רוח לו רק שהאיש ע"פ הרוב הוא מסוגל ומוכשר לענינים התלוים

דברי יצר הטוב, ואפשר לפרש שכלם דברי יצר הרע שאומר לו שאף על מעשה ילדות יביאך האלהים במשפט, ואין תרופה יותר למחלתך, לכן לך אחר מראית עיניך, ומפ"ז בא הנביא המצוה על התשובה לומר נגד הטענה שהאדם מוכרח על מעשיו ומה' נסבה חטאיו וזדונותיו אמר לא מחשבותי מחשבותיכם וידיעת השי"ת איננה מכרחת הבחירה כדברי הרמב"ם, ונגד הטענה כיון שכבר עבר ועשה שוב אין מועיל תשובה כמו בב"ד של מטה כיון שכבר פעל הרע, והותר לו לעשות כל מה שלבו חפץ, אמר לא דרכיכם דרכי, אע"פ שבדרך התנהגותיכם, אין מועיל תשובה בב"ד של מטה, אבל בב"ד של מעלה מיד שעשה תשובה, ימחה ה' זדוניו ופשעיו:

[5] הגה רבים מחכמי הטבע נתעוררו על השינוי הנמצא בבריאת האדם, כי מצינו שמשונים בבנין ותכונת אבריהם, ואם כלם מאיש אחד באו, מה זה שנפרדו בני אדם איש מזולתו, וחז"ל התעוררו על זה במשנתינו "ולהגיד גדולתו של יוצר כל, הקב"ה טובע כל המטבעות במטבע של אדם הראשון ואין אחד דומה לחבירו" אכן על כרחך כוונת המשנה רק על השינוי בפרצוף פנים, אבל על ההפרד אשר בין האנשים אשר שוכנים באקלימים שונים לא, והנה אותו השואל שרצה להקניט את הלל (שבת ל"א ע"א) ג"כ בא בשאלה זאת לפניו, מפני מה ראשיהם של בבליים סגלגלים, מאיכן בא שינוי זו בטבע הבריאה אחרי שאב אחד לכלנו, ומבטן אחד יצאנו, ואמר לו הלל בני שאלה גדולה שאלת וראוי להתעורר עליו, אולם התרת השאלה הזה הוא מפני שאין להם חיות פקחות, והשינוי הלזה באה בטבע רק מסיבות חיצוניות אשר הסבו הדברים הללו, ואח"כ שאל מפני מה עיניהם של תרמודיים תרוטות, והשיב מפני שתכונת ארצם כן שדרים בין החולות וזה גורם לכך, והשיב ג"כ על השאלה מפני מה רגליהם של אפריקיים רחבות, והתשובה שגם זה נסתבב ע"י שכונתם בין בצעי המים, ואולם על (על) מציאות הכושים

בחכמה ובתבונה וברוח, יותר מהאשה, ונבראת עצם מעצמיו, להודיע כי מאיש לקחה זאת והיא טפלה אליו, ובכל זאת היא עצמותו וגופו, ומה האחד מבקש, היינו למה נברא האדם יחידי על דרך זה, להודיע כי כלם זרע אלקים, ומטרת הבריאה היתה רק שיהיה התהוות האדם על דרך זה מפני שלום הבריות, לכן השמרו ברוחכם שישמרו מלהתנשא במעלה זאת שיש לו יתרון בחכמה וברוח על הנשים מפני שגם הם זרע אלקים ולא יבגדו על ידי זה באשת נעורם, וזה מה שרצינו לבאר כעת:

א

פרק א

כלל גדול צריך אתה לדעת, כי לא בכל מקום אשר פסקו בתלמוד הלכה, נוהגים כן במעשה, רק מצינו הרבה פעמים איזהו הלכות צודקות ונכונות לפי דרכי העיון והקבלה, ובכל זאת אין עושים אותם הלכות קבועות למעשה, להנהיג ככה את העם, רק במעשה עושים שלא כהלכה, והמורה צריך לדעת איזה הלכות נאמרים רק להלכה לבד, ואיזו הלכות נאמרו למעשה ג"כ, והברייתא נתנה לנו בזה כלל גדול (בבא בתרא דף ק"ל ע"ב) "אין למדין לא מפי למוד ולא מפי מעשה עד שיאמר הלכה למעשה" ובעוד שלא נאמר לו הלכה למעשה, אין מורין כן מפני הספק אולי נאמרה הלכה זאת רק להלכה אבל לא למעשה, וכן מצינו (שבת י"ב ע"ב) הלכה ואין מורין כן וכן מצינו (כתובות י"ד ע"א) הלכה כרי גמליאל, ואת לא תעביד עובדא עד דאיכא רוב כשרים ע"ש, ועי' רשב"ם ב"ב שם שהביא הכלל אשר נתנו חז"ל (נדה ז' ע"ב) אין למדין הלכה מפי משנה,

והשחורים שוכנים באפריקע, והבדלם מאנשי אירופא ואזיא שהם לבנים, ושוכני אמעריקא פניהם כנחושת קליל, ואם נברא האדם יחיד הנה ראינו כי הבן דומה תמיד בצבע פניו אל אבותיו, ואם אמנם חז"ל אמרו (חולין ס"ט ע"א) פשיטא לן דמבלבל זרעי', דא"כ קיטע יולד קיטע וסומא יולד סומא, בכל זאת בתואר פנים משחור אל לבן לא שמענו כלל שהלבן יולד כושי ואלו השחורים מהיכן באו ומי אביהם, ועוד ספרו לנו חכמי הטבע כי נמצאו בני אדם לבנים כשלג, ומשונים ג"כ בתואר ובקומה ובתכונת האברים, והפרד זה מורה שאיש אחד לא הולידם, והנה האיש הנלבב לתורת משה הוא מסובך בסבך הספקות מה נעשה לתולדות הבריאה הנאמנת והמקובלת אצלנו, ואולם גם לזה יענו חכמי טבע להשואל כמו שידענו שהטביע ה' בתולדה שהאשה בעת שתזקק לבעלה אם תחוקק בדמיונה איזה צורה אזי יהיה הולד נולד אחר כך בצורה זו, והעידה לנו תורתינו הקדושה כי צאן יעקב אבינו הולידו עקוד וטלוא, כצורת הפצולים אשר עשה יעקב במקלות, כן אפשר שמשחו האנשים אז את פניהם בששר שחור, להחריד ולאיים את שונאיהם בצורות משונות, ונזקקו לנשותיהם ג"כ בצורה זאת, ומזה נסתבב שהיה לכל הנולדים תואר פנים כזה, ומאלה נשתלשלו כל הבאים אחריהם, והנה ראיתי כי גם חז"ל התעוררו בזה במדרש שמלך אי ערבי שאל את ר"ע אני לבן ואשתי לבנה, וילדה לי בן שחור וחשד את אשתו כי זנתה עם הכושי שלו, והביא ר' עקיבא ג"כ ראי' מצאן יעקב שאפשר שחקקה בדמיונה צורת הכושי עיין מדרש רבה פי' ויצא פע"ג, ואל יפתוך המתלוצץ בכוביו שאם ההבטה בשעת חימום וקבלת ההריון, ממש יש בו מדוע לא מצינו שהצאן יהי' להם מראה ירק, כצבע אשר רואים כל היום בשעת שרועים על פני השדה, אכן בזה לעגה לו, כי עיקר הפעולה שעושה אז ההבטה רק מפני שפועל על כח הדמיון ונתפעל רק מדבר זר חדש ונפלא, אבל מענין אשר רואה כל היום לא יעשה פעולה בנפש, ורק דבר מתמיה וחידוש, מסבב ענינים החדשים הללו בהולדה:

היינו מאותן משניות אשר נאמר שמה הלכה כדברי פלוני, וכן הביא שם הך דירושלמי פרק שני דפאה, אין למדין לא מהלכות ולא מתוספות — היינו תוספתות ע"ש - ומכאן משמע בפשיטות דאימת למדין הלכה למעשה, רק אם נאמר הלכה למעשה, אכן מצינו במקום אחר כלל גדול אשר נראה בתחלת העיון שסותר לכלל זה דהרי (תענית ד"ו ע"ב ובעירובין ע"ב ע"א) מצינו ג' חילוקים בהנהגת הוראה, אם אמרינן הלכה כפלוני אזי דרשינן זאת בפירקי ומשמיעים בפרסום תוקף הוראה זאת, ואם אמרינן המנהג כפלוני אזי אין דורשין הלכה זאת ומנהג זה ברבים, אולם ליחיד אשר בא לשאול, אזי מורין לכתחלה כהמנהג שנהגו העם, אכן אם נאמר נהגו העם, שוב גם ליחיד אשר בא לשאול אין מורין כן, רק אין הבית דין צריכים להוכיח העם על מנהגם זה, רק מניחים להם בסתמם ואין אומרים לא איסור ולא היתר, עכ"פ ראינו דסתם ענין שנאמר בו הלכה דרשינן ברבים שיתנהגו ככה למעשה ועיין ג"כ (עירובין מ"ו ע"ב) רש"י ותוס' ד"ה מטין אתמר, דאם אמרינן הלכה כר' יוסי שוב דרשינן בפירקי ואם אמרינן רק מטין כר' יוסי, אזי אין מורין רק להיחיד אשר בא לשאול ואין מגלים ומפרסמים הוראה זאת לציבור ע"ש, וכן מוכח ג"כ בפירוש מן ש"ס ערוכה (פסחים למ"ד ע"ב) אמר שמואל להנהו דמזבני קדירות, אשוי זביני ואם לאו אדרוש לכם כר' שמעון דקדירות משהין אותם אחר הפסח, ומקשה הש"ס ולדרוש להו כר"ש, דהא שמענו דשמואל כר"ש סבר ליי ע"ש, ולכאורה אם אמרינן דסתם הלכה ג"כ איננה למעשה בלתי אם מפורש הלכה למעשה, א"כ אין מקום לקו' הש"ס ולדרוש כר"ש, הרי אפשר אע"ג דשמואל כר"ש ס"ל, היינו רק בהוראה ליחיד, אולם אין הוראה זאת מוכשרת עדיין לפרסמה בהמון, ורק הפחיד אותם שמואל להמוכרים אשר היה מיקרים השער, שאם יתנהגו ככה ליקר השער אזי באופן זה יהיה מוכרח לפרסם ההיתר ברבים[6] אלא ודאי דבכל מקום שנאמר הלכה דרשינן גם כן ברבים אף שלא מדוחק, ומפ"ז מקשה הש"ס פסחים ולדרוש להו כר"ש אם ס"ל הלכה כר"ש, דהרי הלכה דרשינן בפירקי וע' ג"כ (סוכה ל"ד ע"ב) ובתוס' שם,

[6] הגה ולדעתי נראה דהך נכנס רשב"ג לב"ד, ולמד האשה שיש עליה חמשה לידות מביאה קרבן אחת (כריתות ח' ע"א) ג"כ על דרך זה היתה, והנה רש"י פי' דרשב"ג עשה ודרש כאן שלא כדין רק בהוראת שעה משום עת לעשות לה' הפרו תורתך דגרס ואין השאר עליהם חובה וא"כ לימד שלא כהלכה ועשה בהוראת שעה מפני שמיקרין השער שבשוק וע' שו"ת צמח צדק סימן כ"ח והמגי"א ה' שבת סי' רמ"ב הביאו, אולם גירסת רבינו תם בתוס' (ב"ב ק"סו ע"א) דגרסינן גם בדברי רבן שמעון בן גמליאל והשאר עליהם חובה והורה רשב"ג כהלכה, והרב בעל באר שבע בתוספותיו על כריתות הרבה לתמוה א"כ מה חידש רשב"ג מה שנכנס לב"ד ולמד, הרי מבואר במשנה לעיל דכן היא ההלכה והשאיר בצע"ג, אולם לפי המבואר לעיל היי אצלנו הרבה הלכות ע"ד עיקר הדין שלא היי רק מנת החכמים, ולא נתנו להגלות רק לאיזה יחידים, והלכה זאת דקינים יכולים להיות חובה יש בה חשש תקלה שמא ישהה ויעבור ברגל אחד על עשה דובאתם שמה, ועל שלשה רגלים בלאו דבל תאחר גם כן עיין (ראש השנה ו' ע"ב) ומפני זה לא פרסמו עדיין הוראה זאת לכל, אולם ע"י שנתיקר השער ולא היה יכולים הנשים להביא קיניהן ונכנס רשב"ג לב"ד, ודרש בפומבי ובפרסום שמותר לעשות עליהם הקינים לחוב ומיד הועיל כי הוזל השער וזה אמת:

וא"כ איך אמרינן דצריך לומר הלכה למעשה דוקא, אולם המעיין ברשב"ם שם יראה דהכלל דאין למדין מפי הלכות, לא נאמר רק על הלכות שנאמרו במשנה ובברייתא, מפני שהלכות אלו עדיין לא נתחקו להוראה, אבל בהלכות אשר באו בדברי אמוראים כלם הלכה למעשה הם, ור' יוחנן דאמר כי אמינא לכו הלכה לא תעבידו עובדא עד דאימר לכם הלכה למעשה, מחמיר על עצמו היה ע"ש באריכות, וא"כ לדידן כלל זה דמס' תענית, אם אומר לו הלכה ואין מורין כן, אזי הדין דאין מפרסמין כן לרבים, אבל ליחיד אשר בא לשאול מורין כהלכה זאת (ביצה כ"ח ע"ב מנחות ל"ו ע"ב) פרש"י ואין מורין כן לרבים, וע' רמב"ם פ"ד מה' תפילין הי"ד ורמב"ם פ"ד מה' יום טוב ה"ט דדוקא לרבים אין מורין הלכות אלו אבל ליחיד מורין ע"ש, והטעם בכל אלו מפני שהתנה האמורא ואמר הלכה ואין מורין כן, אבל סתם הלכה בלשון אמורא נאמרה אף למעשה ואין הבדל בין יחיד לציבור:

ובאלו הלכות אשר אמרו דאין מורין לרבים כ' רש"י הטעם שלא יזלזלו, היינו שחששו החכמים שאם יגיעו הוראות כאלו לאזני העם, אזי יזלזלו בעיקר ויבאו להתיר עצמם יותר מן המורשה וכן מצינו (נדרים כ"ג ע"ב) סבר למדרש בפירקי הדין המפורש, דהרוצה שלא יתקיימו נדריו, יאמר כל נדרים שאני עתיד לידור יהיה בטלים וחפץ לפרסם בהמון, א"ל תנא מסתם קא סתים ואת דרשית לי' בפירקי בתמי' הרי במכיוון סתם תנא דמתניתין לדין זה למען לא יבאו העם להקל ראש בנדרים, אם ידעו דיכולין להתיר הנדרים שידורו מכאן ולהבא, וע' ג"כ (חולין ט"ו ע"א) רב כי הוי מורי לתלמידי הוי מורי כרי מאיר, דמבשל בשבת בשוגג יאכל במוצאי שבת, וכי הוי דריש בפירקא הוי דריש כרי יהודה, ופרש"י שם שלא רצה להקל לפני נשים ועמי הארץ, אשר יתאספו לשמוע הדרשות ע"ש, והיינו דענינים אלו חמורים או מצד עצמם או מצד שנתקבלו ונתפשטו באומה, ורק יש באלו הדינים איזה פרטים אשר יכולים להקל, והנה לחכמים מביני מדע, אשר יודעים ומשכילים כל דבר לאשורו, המה מבחינים בטעם הדבר מדוע נשתנו איזה פעמים הפרטים מן העיקרים, ולא יקשה להם מאומה אם יראו דחכמים מקילים פעם, ומחמירים פעם אבל עמי הארץ אשר דרכי החכמה נסתרו מהם, המה אם יראו דחז"ל מקילים לפעמים, יבאו לזלזל במצוה ויתירו לעצמם אף אותם ענינים אשר אסרו חז"ל בדינים הללו, ועיין ג"כ (שבת כ"ג ע"א) דמפני זה תיקנו חז"ל ברכה על יום טוב שני של גליות, אע"ג דלא נתקן יו"ט שני רק מפני הספק, וספק דדבריהם לא בעי ברכה, מ"מ שמא יזלזלו העם בקדושת יו"ט שני, אם יראו המון העם דיו"ט שני קל אצלם, עד שאין מברכין זמן עליו, יבאו לחלל אותו גם בעשיות מלאכה, ולהיפוך ראינו דבאותן

ענינים אשר קלו מצד עצמם, החמירו רבנן יותר עיין (ביצה ב' ע"ב) שבת דחמירי ולא אתי לזלזולי בה סתם תנא כר' שמעון דמוקצה מותר, יו"ט דקיל ואתי לזלזולי סתם כר' יהודה דמחמיר ע"ש, ראינו דכל דבר שקל מצד עצמו עשו חז"ל משמרת ונדר יותר, למען לא יפרצו בעיקר, ועי' (שבת קנ"ג ע"ב) עוד אחרת היתה היינו תקנה אחרת ידעו חז"ל למי שהחשיך לו בדרך, שיוכל להוליך מעותיו פחות פחות מן ארבעה אמות, ולא רצו חכמים לגלות את היתר זה, משום דכתיב כבוד אלקים הסתר דבר ופרש"י מותר להסתיר דברי תורה לכבוד שמים, והיינו שאם יתירו להעם בהולכת פחות מן ד' אמות, אזי יבאו להוליכו ארבעה אמות, כי ההמון לא יבינו לחלק בין ד' אמות מצומצם, ובין פחות מזה, ומפ"ז העלימו היתר זה:

עוד חששו חז"ל שלא יהיה דבריהם שיחה בפי הבריות, כי מי שאינו מבעלי תורה אינו מבין לחלק בחלוקים דקים אשר נתלים בהם הוראות כאלו, ולפעמים נראה להם כי הוראות חז"ל המה תרתי דסתרי אהדדי ואמרו חז"ל בכ"מ לא ניתן פתחון פה לצדוקים לרדות, ע' (יומא מ' ע"ב) עלה בשמאל מהו שיחזור לימין אמר להו אל תתנו מקום לצדוקים לרדות, ועי' רש"י שם לצדוקים תלמידים החולקים על התורה לרדות ולקפח אתכם בדברים שיאמרו לפי רצונם הם עושים הכל (ע' פרה פ"ג משנה ג') ועי' ג"כ (עירובין ע"ו ע"א) אי לגבי דהאי בית לגבי דהאי בית, אי לגבי דהאי בית שער וכו', ופרש"י והוי מילי דרבנן כחוכי ואטלולי, ולא ניתן פתחון פה לצדוקים לרדות ע"ש[7]

[7] הגה ידוע כי הצדוקים במשך בית שני טענו על עדת הרבנים והפירושים כי ע"י הדרשות מוציאים הרבה מקראות מפשטם וטענו עוד לאמר כי הנקל להפירושים לעקם הכתובים והמקראות כטוב בעיניהם למען יכולים לחמור ולהקל כרצונם וכטוב בעיניהם, והצדוקים והקראים אשר לא יודו לנו בתורה שבעל פה, ובדרשות המקובלות אצלנו, מחמירים גם כן בהרבה דברים ע"ז מה שלא יזיזו מפשטות המקרא, ודרשו לא תבערו אש בכל מושבותיכם כפשוטו, ועי"ז אוסרים לעשות מלאכה בע"ש לצורך השבת, וכן דורשין ובנבלתם לא תגעו כפשוטו ולכך אסור אצלם לטמאות אפילו לטומאת נבילה בין כהן בין ישראל, וכן אוסרים הבהמה אם נמצא בה בן פקוע, וכן מצריכים שחיטות הורידים, וכן אוסרים המסוכנת והחולה והמוכה ורובע ונרבע ושחיטת בהמה ההרה, ועי' רמב"ם פ"ב מהלכות שבת ה"ג, ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה של סכנה ואלו האפקורסים שאומרים שדבר זה חילול שבת, עליהם הכתוב אומר וגם אני נתתי לכם חקים לא טובים ע"ש, הרי דגם בחילול שבת לחולה של סכנה, אין דורשין הדרשא וחי בהם וכדומה שאר ענינים, וכן בטומאת נדה וזיבה ויולדות אשר הצדוקים והקראים מחמירים יותר מן הפירושים, ע' רמב"ם פי"א מה' א"ב הט"ו שכ' ומה שתמצא למקצת גאונים שיולדת זכר לא תשמש מטתה עד סוף מ' וכו' מן הצדוקים למדוה, והיתה הדיבה מורגלת בפי הצדוקים ללעוג על הפירושים בלשון זה התירו פירושים את הדבר היינו מה נקל אצלם להוציא המקראות מפשטם להתיר מה שירצו עיין (סנהדרין פ"ב ע"ב) נאמר בברייתא בענין פנחס שנכנס לתוך האוהל של זמרי, ואמרו עליו דגם הוא לעשות צרכיו נכנס, התירו פירושים את הדבר אע"ג דבימי משה ופנחס עדיין לא הי' צדוקים ופירושים, אכן הברייתא שמה בפי העם הסובבים את אוהל של פנחס וזמרי, בראותם שלא יצא עדיין אמרו אולי גם פנחס נכנס לעשות כזאת, ואע"פ שהיא עבירה מ"מ התירו פירושים את הדבר היינו בלי ספק חפש ומצא דרוש אחד שמותר לעשות כן ע' רש"י שם, ונקטה הברייתי בלשונה את הדיב' המורגלת בימיהם ושמו בפי אנשי דורו של משה, וחז"ל מצדם הי' נזהרים מאד מלעז של הצדוקים ולא רצו להורות דבר התמוה והי' המאמר שגור בפיהם של החכמים לא ניתן פתחון פה לצדוקים לרדות, ודע דכך דרך חז"ל בכל עת לעשות ענין ידוע אחד למשל להשתמש בדרך שאלה על

והיינו שיהיה הדבר תמוה לרבים אם מורה החכם בענין הסותר עצמו שני הפכים בנושא אחד, וע' (נדרים י"ד ע"ב) האומר לאשתו הרי את כאימא, בתלמיד חכם אין צריך שאלה, ובעם הארץ צריך שאלה, וע' (ב"מ ע"א ע"א) דתלמוד חכם שרי בלקיחת רבית מעכו"ם, משום דלא שייך אצלו הגזירה דשמא ילמד ממעשיו, וע' ג"כ (ב"מ ע"ח ע"א) תלמידי חכמים מותרים להלוות זה את זה בריבית, מטעם דמידע ידעי דריבית אסור ומתנה דיהבי אהדדי, וע' (תוס' ב"ק צ"ט ע"ב) ד"ה מנעך כי רב החמיר בעם הארץ היכי ששחט בטבעת הגדולה, וע' ג"כ (מנחות צ"ט ע"ב) אפילו לא קרא ק"ש רק שחרית וערבית, קיים לא ימוש ספר התורה מפיך, ודבר זה אסור לאומרה בפני עם הארץ, מפני החששה הקרובה שעל ידי זה לא יגדל בניו לתלמוד תורה, אחרי שיחשוב שמק"ש שחרית וערבית כבר יצא ידי חובה המוטלת עליו, וע' (נדרים מ"ט ע"א) לוליבא דקרא בסלקא לוליבא דכיתנא בכותחא, ודבר זה אסור לאומרה בפני עם הארץ ופי' הרא"ש הטעם שיבואו ללעוג על דברינו, ראינו שוב איסור פרסום איזהו דברים מפני החשש שיהי' דברי חז"ל אצלם לקלס:

ובהוראות כאלו בודאי אין חילוק בין יחיד לציבור, ואפילו יחיד עם הארץ שבא לשאול באלו אין מורין לו מפני חשש זלזול, ומכאן הוציא דבריו בעל הגהות מיימוני פ"ו מה' ת"ת, מובא בש"ע (יו"ד סי' רמ"ב סעיף יו"ד) שאסור לחכם להתיר דבר התמוה לרבים, שנראה לרבים שהתיר האיסור ע"ש, ולא נתבאר לנו המקור מאין שאב דבריו, אכן מן האמור למעלה אנו רואין, כי הרבה סוגיות בש"ס הולכות על דרך זה, שאנו מוזהרין על איזה הוראות שלא ליתן פתחון פה לעם הארץ, משני פנים, אחד מפני החשש שיבוא לזלזל במצוה זאת לגמרי, והסיבה השניה כי יאמר התורה נתונה ביד חכמים לעשות עמה כטוב בעיניהם, אוסרים ומתירים כחפצם ועושים בתורה המקובלת כרצונם ויבא ללעוג ג"כ, והש"ך כתב שמה ואפילו בהוראה התמוה לרבים אם אומר להשואל מפני מה הוא מתיר, ומראה פנים ומביא ראיות מן הספר מותר, והנה גם הוא לא כתב שום ראי' לדבריו, אכן מן הסוגיות שהצענו למעלה, אנו רואין שגם סברתו זאת מכרחת, דפעמים אמרינן הלכה ואין מורין כן לרבים, אבל ליחיד אשר בא לשאול מורין הוראות

ענינים אחרים, כמו בירושלמי פ"ק דיומא ובמדרש פי אחרי ספרו מכהני בית שני שלקחו שירות כהונה גדולה בדמים, וספרו מעשה באחד ששלח ביד בנו שני מדות של כסף והאחד שלח שני מדות של זהב, אמרו שמה כפה סיח את המנורה והוא משל על מה שספרו (שבת קט"ז ע"ב) שהשווחד שלקח השופט מצד השני הגביר על הראשון אתא חמרא ובטש לשרגא ועיין ג"כ מדרש קינות פיסקא ולא אותי קראתי יעקב ולא עבדו אותי אפילו בשותפות ולא תהא כהנת כפונדקית, הכוונה בזה על ענין המאורע בעדות פונדקית (משנה סוף יבמות) שאמר שמה ר' עקיבא לא תהא כהנת כפונדקית וכן כאן השתמשו חכמים ז"ל בדיבה המורגלת בזמנם בפיהם של הצדוקים ושמו אותו הדיבה בפי אנשי דורו של פנחס וזה אמת לדעתי:

כאלו, באין הבדל, בין תלמיד חכם לעם הארץ, ופעמים אמרינן דאצל עם הארץ חיישינן שיבא לזלזל, ואפילו בא לשאול ביחיד אין מורין לו, אלא ודאי דבאופן שיש אפשרות להסבירו ליחיד השואל בטעם וסברא, אז מורין לו בביתו כפי הדין, ואם אין אפשרות להבינו הענין שלא יהיה תמוה בעיניו, אזי אסור להורות אפילו ליחיד, וזה הטעם ג"כ אשר מצינו (יו"ד סי' צ"ב) דבערב שבת מקילים אם נפלה הטיפה שלא כנגד הרוטב, (וכ' הטורי זהב ס"ק כ"ב) בשם מהר"ם מינץ, דנוהגין לומר להשואל מפני מה הוא מתיר עתה ע"ש, והטעם שלא יהיה הדבר תמוה בעיניו, מדוע מחמיר בחול: עכ"פ העולה מן המקובץ דאסור לפרסם איזה הוראת בציבור וברבים, והרבה פעמים בהוראות התמיהות אסור להורות אפילו ביחיד השואל, אם הוא עם הארץ והטעם בכלם משום שלא יזלזלו בעיקר הענין או שילעגו על דברי חכמים:

ומזה הרגילו ג"כ פוסקים ראשונים ואחרונים להשתמש בלשון זה על הלכות מיוחדות, שאין לפרסמם בפני עם הארץ, (רש"י חולין י"ב ע"א) דהדין בנאבדה הריאה כשרה הבהמה ואין מפרסמין דבר זה ע"ש, מפני החששה אם יהיה נודע הדבר להעם אזי יבואו לאבד הריאה בידים, וע' רש"י (תענית י"ג ע"א) ד"ה כשאמרו דבלילי ת"ב מותר בעשיות מלאכה ואין מפרסמין הדבר, וע' רמ"א (יו"ד סי' קכ"ד סעי' ד"ד) דמגע עכו"ם שלא בכוונה כשר אף לשתיה, ואין מפרסמים דבר זה לפני ע"ה, וע' בש"ך שם ס"ק ע"א, והיינו שחוששין שאם יגיע דבר זה לאזנם יבואו להקל בכל מקום בסתם יינם, ואף בנגיעה בכוונה, כי אין אצלם כור הבחינה להבדיל בין דבר שנעשה בכוונה שלימה או לא, וע' ג"כ (רמ"א יו"ד סי' ק"ס סעיף ט"ז) ריבית על ידי שליח מותר משום דאין שליח לדבר עבירה, ושוב לא הוי רבית הבא מיד לוה למלוה. ואין מפרסמים דבר זה לעם הארץ, והיינו ג"כ מפני הטעם שאם יראו דמותר רבית בישראל, יתירו לעצמם אף לא באמצעות שליח, וע' ג"כ נודע ביהודה מהדורא בתרא חלק או"ח סי' צ"ט לענין גלוח בחול המועד, שערערו עליו גדולי הדור על שתלה עצמו בשיטת רבינו תם, נגד כל הפוסקים ראשונים ואחרונים וכ' וז"ל אבל כאשר עיינתי שהדור פרוץ טוב יותר לפרסם היתר הנ"ל, והטעם כמוס עמדי ולא אוכל לגלותו ואם יפצור לא אשיב, ואני שוקל הדבר בדעתי כמאמר ר' יוחנן בן זכאי אוי לי אם אומר, וצריך אני ג"כ להעלים מה שהעלימו הם, וסודו אשר רמז הרב הנו"ב הנה רמז אותו הרב הזה במקום אחר וגילה טפח וכיסה עשרה טפחים בשו"ת נו"ב מה"ת חיו"ד, והגאון מוהר"מ סופר זצ"ל אבד"ק פרעשבורג רמז לי זאת במכתבו, וכ' אלי בזה הלשון מוטב היה שלא לפרסם, שלא ליתן פתחון פה

לאלו המשחיתים בתער, וגם אנכי חשבתי למשפט שלא לגלותו כמאמרם ז"ל (שבת צ"ז ע"א) עתיד ליתן את הדין התורה כסתו ואתה מגלה:

פרק שני

ונגד אלו הענינים שהצענו למעלה מאיסור העלם הפרסום מאיזה קולות והיתרים, למען לא יבואו העם לזלזל במצות או בכבוד חכמים, הנה מצינו ג"כ להיפוך דאיזה ענינים אשר אסורים על פי הדין, ואפילו דיני תורה ג"כ, אולם ראינו דלא נתקבלו אצל העם, ונהגו מאז להקל בהם, הן באותן הענינים אשר מעולם לא קבלו העם עליהם חומר האיסור, או באותן איסורים אשר באמת נתפשטו פעם בעם, רק ברבות הזמנים, נתרשלו העם במצות כאלו, והתחילו מצד עצמם לנהוג היתר בדבר איסור, והחכמים שבדור מבינים אחרית דבר מראשיתו, כי התוכחה ופרסום האיסור לא יועיל מאומה להחזירם בזאת הפינה לאיתן התורה, אחר שכבר רפויה אצלם, ונשתקעו במנהגם הרע, אזי שוב נתנו חז"ל כלל גדול שאסור לפרסם לפני העם חומר האיסור גם כן, אחר שיודעים כי לא יקבלו העם את דבריהם, ולא יתנו אוזן קשבת להם, וגזרו מאמר מוחלט מוטב שיהיו שוגגים ועושים מעשיהם בדמיונם הנפסד שאין בזה עון אשר חטא, ואל יהיו מזידים, בדבר אם יהיה נודע להם חומר האיסור, ובכל זאת יעברו במזיד על מצות ה' אשר לא תעשנה (עיין ביצה למ"ד ע"א) אע"פ שתוספות יום כפור, אסור דבר תורה באכילה, עם כל זה אין מוחין בנשים האוכלות בשעה הזאת, משום מוטב שיהיי שוגגים ואל יהיי מזידים, וכן הדין באו"ח ה' שבת סי' שס"ה ס"ו דנשים היושבות על פתחן וכדיהן בידם, אין מוחין בהם מוטב שיהיי שוגגים ואל יהיו מזידים, ומזה למד רבינו הרמ"א (או"ח סימן של"ח ס"ה) בשם התוס' והגהות מיימוני דאין למחות בנשים המשחקות באגוזים בתם וחסר בשבת, משום מוטב שיהיי שוגגים ע"ש, (וע' או"ח סי' של"ט ס"ב) דאין מוחין לנשים הנוהגות היתר בטפוח ורקוד בשבת, משום מוטב שיהיי שוגגים וכו' ע"ש, וע' גם כן (רמ"א יו"ד סי' רצ"ג ס"ג) דהיתר אכילת החדש בזמן הזה, אינו מצד הדין, ומ"מ אין מוחין בזה, משום מוטב שיהיי שוגגין, וע' (ש"ך יו"ד סי' ל"ט ס"ק ל"ז) בשם הב"ח דמפ"ז מניחים היום להעם שיהיה נוהגין היתר במיעוך הסרכות, משום דכבר נתפשטו כן במדינתינו ובלי ספק לא ישמעו אלינו ומוטב שיהיו שוגגים, וע' (או"ח סי' רע"ו ס"ב בהג"ה) דאין מוחין במה שנוהגין לצוות לעכו"ם להדליק נרות בשבת, וכ' מג"א ס"ק ט' בשם ב"ח דהטעם מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידין, וע' טור או"ח סי' ס"ח מ"ש בשם הרמ"ה לענין אמירת הפיוטים, וע' (פרי חדש או"ח סי' קכ"ח) בשם ספר המקצועות ומובא דין זה גם בראב"ד בפי' למסכת תמיד, כמו שהתעורר מורי הגאון מהר"ז מרגליות

ז"ל בתשובת בית אפרים סי' וא"ו חלק או"ח, שכל כהן שיש לו נדה בביתו, אשתו או אחותו או בני ביתו, אסור לו לעלות לדוכן, ויש לדבר זה שורש בירושלמי[8], וסיים הפרי חדש שאין מפרסמין דבר זה מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים, וע' שיורי כנסת הגדולה חאו"ח סימן א' ומובא ג"כ באחרונים, הא דהשמיט מרן בשלחנו הדין שאסור לילך ארבעה אמות בלי נטילת ידים שחרית, אע"ג דבתולעת יעקב מובא דין זה, בכל זאת ספר שלחן ערוך פתוח לכל ולא רצה לפרסם כאן, ומוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים:

והטעם בכל אלו אע"פ שהחוב מוטל על הב"ד, להוכיח העם שיחזרו למוטב, והוא בכלל מ"ע דהוכח תוכח, היינו במקום שיש עכ"פ ספק אולי ישמעו לנו, אבל אם ברור לב"ד שכל השתדלותם יהיה לבטלה, אזי אין צריכים למחות (תוס' ב"ב ס' ע"ב) ד"ה מוטב, והיינו כי הסכנה מפחדת שאם נרצה להפריעם מעשייתם, אזי יעמדו על גופנו ומאודנו, ומזה למד ג"כ (הרמ"א יו"ד ס"ס של"ד) שעכשיו נהגו להקל שלא למחות בעוברי עבירה, וע' ג"כ שו"ת חות יאיר סי' קמ"א וסי' קמ"ד, וענינים אלו אשר הצענו עתה, המה ממין אשר הזכירו חז"ל (תענית ד"ו ע"ב) נהגו העם אזי לא מורין כן אף ליחיד, וגם אין מוחין בהעם על עשייתם מוטב שיהיו שוגגים, ומניחים אותם בסתמם ואין אומרים לא איסור ולא היתר:

ולא לבד שלא הצריכו למחות באותן הענינים אשר מבינים שלא ישמעו להם, רק עוד יתרה עשו החכמים, באיזה דברים אשר מבינים כי קשה להחזיר העם למוטב, ויש חשש שיעברו על האיסור במזיד וביד רמה, אע"פ שיהיו יודעים חומר האיסור, הכשירו להם הענין על ידי זה שחפשו עצות מרחוק להתיר להם דרך הערמה, או על ידי עבירת איסור קל מפני שיודעים שאם לא יתירו להם הדרך הקצר והקל, ילכו דרך הרחוב, ומוטב לחטוא בעת ההכרח באיסור קל מלעבור על איסור חמור, כי כלל גדול אצלנו, אפילו בחולה שיש בו סכנה, אשר נאמר בו וחי בהם ולא שימות בהם, והותר אצלו כל איסורי תורה, בכל זאת קי"ל (יומא פ"ד ע"א) מאכיליין אותו הקל הקל תחלה וכל היכי שאפשר להחזירו לאיתנו, ע"י עבירה קלה, אסור לו לחטוא בחמורה, ואפילו באכילת היתר ביו"כ לחולה, הצריכו גם כן שיאכל מעט מעט, למען לא יצטרף לשיעור בכדי אכילת פרס (או"ח סי' תריי"ח ס"ז) ועשו בכל מקום אופנים הללו, במקום שמבינים שאם לא יתירו הקלה יבואו לחטוא בחמורה, וקי"ל בדליקה שנפלה בשבת התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד (שבת קכ"א ע"א) אע"ג דגם זה נקרא שליחות (וכ' רש"י כתובות ע' ע"א),

[8] הגה אולי בירושלמי קדשים אשר נאבד אצלנו כי לפנינו לא נמצא דבר זה בירושלמי, ובתשובה להרב המופלג החכם מהו' יעקב רייפמאן נ"י הארכתי מהרבה ענינים שהביאו הקדמונים בשם הירושלמי ולא נמצא אצלנו:

דמפ"ז התירו משום שאדם בהול על ממונו, ואי לא שרית לי' יבא לכבות בידים, וכן הלכה (שבת קנ"ג ע"א) מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי, משום דקים להו לרבנן דאין אדם מעמי' עצמו על ממונו, ואי לא שרי לי' יבא להוליכו ארבע אמות ברשות הרבים, ולמען שלא יעבור על החמורה התירו לו הקלה, וע' ג"כ (פסחים י"א ע"א) דרבנן ס"ל אדם בהול על ממונו, אי לא שרית ליה הקזה במקום שאינו עושה מום, יבא להקיז גם במקום שעושה מום וע' רש"י שם, וע' ג"כ (שבת ג' ע"ב) דהושיט יד משחשיכה דאי שדי לי' מידו, אתי לידי איסור תורה, וחששו מפני שאין אפשרות שיחזיק כל היום היד בהושטה, התירו שיחזור ידו, ויעבור לכתחלה על איסור דרבנן:

וחכמים שהתירו מפני החששה אולי לא ישמע לקול מורים, לאו מצד עצמם אמרו, רק מתורת משה למדו זאת, שראינו כי כל ענין היתר יפת תואר אינו על פי הדין, רק משום דלא דברה תורה רק נגד יצר הרע, שאם לא תתירנו התורה בדרך היתר וכשר, אזי יעבור בשאט נפש, ומוטב שיאכל בשר תמותות שחוטות ולא יאכל נבילות (קידושין כ"א ע"ב), ועי רש"י שם, וע' (רמב"ם פ"ח מה' מלכים ה"א) דחלוצי צבא מותרים לאכול כל האיסורים אם ירעבו ולא ימצאו מה לאכול, והטעם שירדה תורה לסוף דעתו של אדם, דבולמס של עריות בשעת מלחמה, וכן בולמס של אכילה בשעת מלחמה אם הוא רעב ביותר במעמד זה היצר מתגבר ביותר, והתאוה בוערת בו, וכמעט אין אפשרות שיהיה אדם אדון ושליט אז על מעשיו, לכן התירה התורה עכ"פ ע"י ההתנהגות המוכרחות, וע' רשב"א (חולין י"ב ע"ב) על מה דמקשי' הש"ס לר' מאיר דחייש למיעוטא פסח וקדשים מאי איכא למימר, וכ' הרשב"א ומבשר תאוה לא הקשה דהותרה תורה, דאפשר דלא דברה תורה רק נגד יצר הרע, אע"ג דיש בו צד איסור ולמדו חז"ל להתנהג ככה בכל מקום היכי שיש חששה קרובה, שיעבור על איסור תורה בקום ועשה, התירו איסור דרבנן בקום ועשה, כמו בהחזרת היד, וכן ברדיית הפת קודם שיאפה (שבת ג' ע"ב) וכן התירו שיעבור על איסור תורה בשב ואל תעשה, למען לא יעבור על איסור תורה בקום ועשה, כמו ערל הזאה ואיזמל ושופר ומילה (יבמות צ' ע"ב) ובטלו שלא יתקע בשופר בראש השנה שחל בשבת, מפני שהכל חייבים בתקיעת שופר ומפני טרדתו החששה קרובה שישכח ויעבור ארבע אמות ברשות הרבים, ויעבור איסור תורה איסור סקילה בקום ועשה, עקרו למ"ע של תורה בשב ואל תעשה (ר"ה כ"ט ע"ב) והטעם דמוטב שיעבור הקל, ולא יחטא בחמור:

ומזה שהזכרנו דאדם בהול על ממונו, והחששה שיעבור על החמור התירו לו הקלה, למדו האחרונים במה שהתירו אותנו להערים במכירת חמץ למוכרו על ימי הפסח

לנכרים, וכבר התעורר הגאון בעל תבואות שור רפ"ב דפסחים, דכל ענין זה אינו רק הערמה, כי ידענו דנכרי זה שקונה החמץ, אינו דרכו לקנות סך עצום כזה, והבעלים אין דרכם למכור בהקפה, אכן מפני שכל עסקנו היום בגלות הזה במסחר, ואם לא יתירו להם דרך היתר אזי החששה קרובה אולי יעבור במזיד ואין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והתירו לו דרך הערמה, וכן מצינו ג"כ (פסחים ט' ע"א) מערים אדם על תבואתו ומכניסו במוץ שלה כדי לפוטרה ממעשר, וכן מצינו (ביצה י"א ע"ב) ר' אדא בר אהבה מערים ומלח גרמי גרמי, וע' (שבת קל"ט ע"ב) מערים אדם על המשמורת, והנה הרב הת"ש הביא משם דדוקא בדרבנן מותר להערים ולא בדאורייתא, אולם מהך (דגיטין ס"ה (ע"ב) [ע"א]) לפי הסלקא דעתך מיירי במעשר שני דאורייתא, ומ"מ ראינו דמותר להערים להוציא לחולין בלא הוספות חומש ע"ש, וע' מקור חיים ה' פסח שהאריך בזה, ובלא זה אף אם נימא דבהערמה יש ג"כ קצת איסור, מ"מ לא גרע מאלו הדברים שהזכרתי למעלה, משום דאדם בהול על ממונו התירו לו איסור קל כדי שלא יעבור על החמורה, וע' (או"ח סי' רמ"ד ס"י) דהתירו הרבה דברים בשבת משום פסידא, והוא במרדכי פ"ק דשבת ומבואר שמה דמביא ראי' מהך דשבת קנ"ג, דמי שהחשיך לו בדרך התירו לו ע"י אופנים כדי שלא יעבור על החמור, וע' ה' יום כפור סי' תריי"ג ס"ח ההולך לשמור פירות ביו"כ, מותר לעבור במים בהליכתו משום הפסד ממון, ע' מג"א שם ס"ק ט' בשם הר"ן, וביותר תראה דברי הגאון בעל שאגת ארי' בטורי אבן (מגילה כ"ב ע"ב), דר"ח אסור במלאכה דאורייתא מפני הקרבן כמו ערב פסח, רק משום פסידא שרי כמ"ש באריכות, ועי"ז התירו ג"כ הערמה בלקיחת רבית למחצית שכר, וכן התירו הערמה לענין הפקר הבהמה לצורך שבת (או"ח סי' רמ"א ס"ג) וע' ט"ז ה' פסח סי' ת"נ שמתמה באמת מה שנתפשט המנהג שרחיים של ישראל טוחן בשבת והישראל נוטל לפי המדה, אע"ג דמכירה לא שייך בזה דהוה דבר שלא בא לעולם, אכן בכל אלו הטעם כדי שלא יעבור על איסור חמור התירו לו באיסור קל, משום דאדם בהול על ממונו וחפשו דרך מסולל, למען לא יעבור במזיד ובשאט נפש:

ובאותן הענינים שלא מצאו היתר דרך הערמה הניחו להם בסתמם כמבואר (חו"מ ס"ז ס"א) שנתבטלה אצלנו דין שמיטה ולא מצאו טעם לדבר, אולם העיקר מפני שאין עינינו רק למסחר והלואה ואין לך נעילת דלת בפני לווין גדול מזה, והבינו כי לא יפעלו בתוכחתם לכן הניחו להם מנהגם, וע' תשובת הרא"ש כלל ע"ו סי' ב' וסי' ד' וסי' ה' וסי' ז' שכ' כי מיום בואו לארץ ספרד צוח ככרוכיא וליכא דמשגח בי', ומפני שכבר נהגו כל

הארץ שלא להשמיט ואי אפשר לבטל מנהגם הרע, כי הרבה מלוות ישנם בארץ לכן הניח להם והוי כאלו התנה ע"מ שלא תשמיטנו שביעית ע"ש:

ועוד אראך ענין חדש בענין חילוק ההוראות בין חכמי הספרדים והאשכנזים, הנה מצינו ראינו כי בכל עת האשכנזים המה מחמירים, בכל דבר הלכה והוראה הנוגע בחשש איסור, והחוקר בעין פקוחה בכל דיני שחיטות ובדיקות ומאכלות אסורות, יראה תמיד כי הרב הבית יוסף אשר נמשך בכל עת אחר הוראות חכמי הספרדים, הוא מיקל ברוב הפעמים, והרמ"א אשר מחזיק בכל עת בהוראות האשכנזים — בלתי פעם אחד סר מאשכנזים והחזיק בדעת הספרדים ע' או"ח ה' חנוכה סי' תרע"א והט"ז שם ס"ק א' התעורר באמת על זה - הוא המחמיר בכל עת ומסיים תמיד, ואנו אין בקיאין בבדיקה, ויש להחמיר, ויש להטריף, וכן נוהגים, ואין לשנות והאוסרים והמחמירים המה על פי הרוב, התוס', והרא"ש, והטור, ומהרי"ו, ומהריי"ל, או"ה, שערי דורא, הגהת אשרי"י, אור זרוע, מרדכי, מהרא"י, מהר"מ רויטנבערג, מהר"ם מירזבורק, סמ"ק, אגודה, אגור, כל בו, מהרי"ק, וכדומה, זאת לא זאת רק ראינו כי האשכנזים מביאים לפעמים דינים ומנהגים חדשים, אשר אין להם שום רמז בש"ס ובפיסקי הגאונים, כמו הנהגת רבינו יהודה החסיד הידועים, וכן הרבה דינים חדשים מן הרוקח כמו ניטל הלשון עם המטולטלת דמטריף, ומובא בפרי חדש יו"ד סי' ל"ג וצוח ע"ז וכי להוסיף על הטרפות הוא בא, עוד ראינו מובא מהם ברמ"א ה' שבת סי' של"ד סך"ו וביו"ד סי' קפ"ה ס"ד, עניני תענית על מי שחילל שבת או בא על הנדה, וכן דיני תשובה מרוקח אשר רמז הרב המגן אברהם עליהם סוף ה' ר"ה סי' תר"ג, וכל ענינים אלו הם חדשים אצלנו אין להם זכר לא לבד בגמרא ואגדה, רק לא נמצא מזה זכר בפיסקי הספרדים, וכבר העיד רבינו הטור או"ח ה' ר"ה סי' תקפ"ה שהאשכנזים זריזים במצות יותר מבני ספרד, וז"ל עוד מנהג באשכנז שגדולי העיר מקדימים לתקוע כל מי שזריז בו יותר, מה שאין כן בספרד שבורחים מן המצות, עד שצריכים לשכור אחד מן השוק ע"ש, וע' תשובת הרא"ש כלל עשרים דין ך' מובא במרן בית יוסף טור יו"ד סי' פ"ב לענין אכילת הציגויניע כ' בזה הלשון, ודע כי אני לא הייתי אוכל על פי מסורת שלהם — היינו בני ספרד — כי אני מחזיק מסורת שלנו וקבלת חכמי אשכנז, שהיתה התורה ירושה להם מימות החורבן, וכן קבלת רבותינו הצרפתים יותר מקבלת בני הארץ הזאת — היינו ארץ ספרד שתקע הרא"ש שם אהלו בסוף ימיו - הרי שנתן יתרון למנהגי ומסורת מדינות אשכנז על בני ספרד, וע' עוד תשובת הרא"ש כלל חמשים וחמשה סי' ט' מה שהשיב לרי' ישראל כ' ויש לי כל בסברא אמתית של תורת משה ככל חכמי ספרד, אע"פ שלא ידעתי

מחכמה חיצונית שלכם וכו', ובכל זאת אנו רואים בהרבה הוראות קבועות שנאסרו מפי חכמי המשנה וגמרא, והספרדים יאמרו לנהוג אחר מורישי הקבלה, והאשכנזים המה המקילים ואומרים שאין דינים הללו נוהגים בזמנינו זה, כמו בענין היתר כיבוי הדליקה שנפלה בשבת, כ' הרמ"א בה' שבת סי' של"ד סכ"ד בשם תרומת הדשן ואור זרוע דבזמנינו שאנו דרין ביניהם ויש חשש סכנה מותר לכבות והזריז הרי זה משובח, וכן היתר הסחורה עמהם ביום אידם שנאסר מדין המשנה, ומ"מ כ' התוס' והרא"ש ריש ע"ז דבזמנינו מותר דחוששין לאיבה, וע' רמ"א חושן משפט סי' ע"ג סי"ד וסי' שס"ט ס"ח דהמלוה על המשכון אין יכול למוכרו רק אחר עבור שנה תמימה דכן הוא דינא דמלכותא והוא בשם רבינו פרץ, וע' עוד בחו"מ סי' שנ"ו ס"ז דהכי נהיגי עכשיו להחזיר כל גניבה אפילו אחר יאוש ושינוי רשות משום דינא דמלכותא, וע' עוד חו"מ סי' ת"ט אחר שהעתיק המחבר דין הגמרא שמובא ברי"ף ורמב"ם דאסור לגדל כלב רע בתוך ביתו, סיים הרמ"א שם בשם הגהות אלפסי דהשתא שאנו שרוים ביניהם בכל ענין שרי, ופוק חזי מאן עמא דבר ע"ש, ומאין בא זאת שהאשכנזים המחמירים והמדקדקים בכל ענין הוראה, יקילו בענינים אלו אפילו נגד חכמי התלמוד:

והטעם בזה נודע לכל מי שמתבונן בקורות אחינו בני ישראל במדינות אשכנז בימים הקדמונים, נגד מעמד עם ישראל במדינות ספרד, הנה רואה כי בספרד תחת ממשלת הערביים היו עמנו ישראל עצומים מאד במספר, ומעוטרים בתורה ובחכמה ועושר רב, והיו חשובים וספונים בעיני המלך והשרים, ממולאים כל טוב, היה להם נחלת שדה וכרם, ומקצתם היו ממונים על הפקודה, עושים מלאכתם בבית המלך, והיה מלאכתם עיקר והמסחר טפל, ולא היה איבה גדולה בין העמים ועמנו, ולא היו חושדים אותם בזדונות הנזכרות רק היו אהובים וחשובים וספונים אצלם, אולם מנת אחינו במדינות אשכנז, היה רע ומר וסגרו עליהם הפתח, ולא נתנו להם אחוזה ושארית בארץ, ולא הניחו אותם להסתפח בנחלתם, מעונים ומעותדים לכל מקרה ופגע, ואין להם שיור רק המסחר והלואה, כנודע, א"כ ההכרח לא יגונה והוצרכו להתנהג בדרך הקצר אשר הונח להם, אע"פ שיש בו צד איסור ג"כ, והחכמים בראות את אחיהם כי ברע הם, ומעמדם במדינות הללו איננו על צד היותר טוב, הניחו להם מנהגם מפני החששה דאדם בהול על ממונו ויתירו לעצמם יותר, וע' בטור (יו"ד סי' קנ"ט בשם התוספות) דהאידנא מותר להלוות לעכו"ם בריבית מפני שכל עסקינו היום רק בהלואה עמם ע"ש, ומי שמתבונן בקורות ישראל במשך זמן בעלי התוספות והרא"ש והטור יבין בנקל טעם ההיתר, כי לא השאירו לנו שום דבר רק הלואה לבד, וגם מפ"ז הקילו בהרבה ענינים נגד הדין

מפני חשש איבה ושנאה ג"כ, והספרדים השאירו דיני הגמרא בכל תוקף מפני שלא היי מוצאים שום הכרח להתנהג שלא כתורה:

פרק שלישי

ומן מה שביארתי אנו רואים דברוב הפעמים הניחו חז"ל להעם שישארו במנהגם, בין אם ידעו איזה קולות והעם נהגו להחמיר, לא רצו לפרסמם בהמון אלו הקולות, וכן להיפוך אם נתפשט בעם איזה קולות, אפילו נגד הלכה ג"כ הניחו להם מנהגם, ולא אמרו לא איסור ולא היתר, והנה הרב מהריי"ק בתשובה שורש ט' ושורש נ"ד ושורש ק"ב תקע מסמורת בעניני המנהגים והעלה כי זה שאמרו בירושלמי (ב"מ פרק הפועלים) מנהג מבטל הלכה לאו במנהגי המדינה ובעניני ממון נאמר, כי גם לענין איסור נאמר גם כן מנהג עוקר הלכה אפילו נגד דין קבוע, ומנהג של ישראל תורה היא, ואחריו נמשך הרמ"א (או"ח סי' תר"ץ) שכתב שאין ללעוג על שום מנהג או לבטלו כי לא לחנם נקבע, וע' באר היטב שם מה שהביא דברי מהריי"ק וג"כ דברי מהר"א ששון בביאוריו לסמ"ג, דאפילו נגד דין קבוע בתלמוד אמרינן מנהג של ישראל תורה היא, אם יש למנהג איזה שורש בספרי אגדה, וראיות מהריי"ק ממה שאמרו (מנחות ל"ב ע"ב) דרב אזיל בתר מנהגא ואם יבא אליהו ויאמר אין חולצין בסנדל אין שומעין לו, מפני שכבר נהגו העם בסנדל, ראינו דמנהג אע"פ דיבא אליהו וביתי דינו ויהיו מורים מעיקר הדין נגד המנהג ובכל זאת לא ישגיחו עליו דמנהג עיקר, והרב הפרי חדש ה' יו"ט סימן תצ"ז האריך מאד בענינים אלו, והתעורר על שיטת מהריי"ק מש"ס ערוכה (ר"ה ט"ו ע"ב) דאמרינן נהגו העם במעשר חרובין כר' נחמי', ומקשה הש"ס נהגו במקום איסורא מי שבקינן לי', וע' תוס' שם דהכוונה כיון שיש חשש איסור במנהג זה שוב מבטלין את המנהג אשר איננו על פי הדין — והיינו ביש כח למחות דבלא"ה אמרינן מוטב שיהיי שוגגים — ואיך החליט המהריי"ק דאפילו נגד הדין אמרינן מנהג עיקר, ועוד דלשון הירושלמי (פ"ה דמעשר שני על משנת כרם רבעי עולה לירושלים מהלך יום אחד), שאמרו אם הלכה רופפת בידך פוק חזי מאן עמא דבר, משמע דוקא רופפת אז המנהג עיקר אבל היכי דכבר יש לנו הלכה ברורה, אזי הנהגת העם לא מעלה ולא מוריד, וחייבים המורים לבטל המנהג ולהחזיק ההלכה, וע' ג"כ מהריי"ק עצמו שורש ח' שכתב דנגד הלכה קבועה ל"א מנהג מבטל הלכה, דבעינן דהמנהג יהיה נקבע ע"פ וותיקין, כמ"ש המרדכי ס"פ הפועלים, וע' ג"כ תשובת הרא"ש כלל נ"ה דין יו"ד שכ' ג"כ דלשון רופפת משמע דוקא רפויה אבל לא נגד הלכה ברורה עכ"פ:

אולם אמתית הדבר נראה על פי העקרים שקבעתי במאמר משפט ההוראה, דכל ענין הוראה אשר נתבטלה במנין במשנה או בגמרא, במעמד כל חכמי הדור בימי חכמי המשנה, או בימי חכמי התלמוד, הנה אין לדיעה זאת שנדחית על פי המרובים, שום קיום והעמדה כלל, ואין להעזר ממנה בשום אופן, לעשות אותה אפילו סניף להצטרף עם טעמים אחרים להקל ולהחמיר, כמו שאין יכולים היום להצטרף לעניני טרפות הריאה, את דעת ר' שמעון במשנה ראשונה פא"ט דסבר דלא נטרפה בהמה בנקיבת הריאה, רק עד שתנקב לבית הסמפונות דוקא וכדומה, והטעם כיון שנתבטלה הוראתו בגמרא, מן רוב התנאים והאמוראים, ואפילו אותן ענינים ודיעות יחידים שהשאיר רבינו הקדוש במשנה, מ"מ נתבטלו ע"י עמידת למנין בב"ד של ר' אשי בעת אשר חתמו התלמוד, והעבירו לפניהם במנין כל הלכות יחידות שלא נכרעו עוד בזמן מקודם, וכן לקולא אנו רואין שבש"ס (חולין מ"ז ע"א) אמרו לית הלכתא כרבא ביותרת בדרי דאונא, ואנו רואים הלכה רווחת ופסוקה בפוסקים אחרונים (יורה דעה סימן ל"ז וסימן ל"ט) דאפי' בתרתי לריעותא אין מצרפין דעת רבא להחמיר, והטעם כיון שאמרו בגמרא שם דלית הלכתא כרבא, ביותרת בדרי, שוב אפילו ריעותא לא מחשיב, וא"כ בהך דר' נחמי' (בר"ה ט"ו ע"ב) שזכרנו שמה ע"כ היתה אז עמידה למנין מרוב אמוראים לדחות דעת ר' נחמי', ולא נשאר לדבריו שום קיום והעמדה, ואין עושים דבריו סניף אפילו להחזיק המנהג שנתפשט בעם, ואמרו שפיר בפשיטות נהגו במקום איסורא מי שבקינן בתמי', אחר שאין למנהג העם שום קיום לעזור כיון דדעת ר' נחמי' נתבטלה לגמרי, א"כ לא שבקינן המנהג אבל אם לא נתבטלה דעת היחיד לגמרי, שוב עדיין יש לה עכ"פ קיום והעמדה להחזיק ולסמוך את המנהג שנתפשט לענין זה, דלא מבטלין מנהגא, ומניחין אותו המנהג שישאר בלי מוחה, ואין אומרים לא איסור ולא היתר, ועיין פרי חדש שם סי' תצ"ז שגם הוא תקע מסמורת ביסוד זה, דאם יש להמנהג רק דעה יחידות, למסייע ועוזר מניחין להעם מנהגם אפילו נגד רוב דעות, ואסור לבטלו בשום אופן: נמצא שיש לנו שלשה חילוקים בהתנהגות העם נגד דין קבוע ומבורר:

א נהגו העם בחומר איסור, והחכמים יודעים כי יש איזה היתרים בענינים הללו, ויש חשש שמא יזלזלו בעיקר, ויבאו לקצץ בנטיעות, שיהיה דברי חז"ל שיחה בפי הבריות אזי אסור לפרסם בהמון את ההיתר:

ב בענינים אשר הם אסורים קבועים, ואין להם צד היתר בשום אופן, רק העם נהגו בהם היתר מאז, והסכנה מפחדת כי העם לא יתנו אוזן קשבת לקול מורים, ולא יועילו

החכמים בתוכחתם, אזי אסור לפרסם ג"כ חומר האיסור, מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים:

ג היכי שנהגו העם היתר בעניני איסור, ויש לחכמים כח למחות, רק יש דעה יחידית סומכת מנהג העם, אף שדיעות המרובים, תתנגד למנהג שנתפשט, אזי אין מורין היתר להעם, ואין מוחין להם ג"כ רק מניחין אותם בסתמם, שיתנהגו כמו שהתנהגו עד כה, כיון שיש דיעה סומכת את מנהגם, אולי נקבע המנהג ע"פ דיעה זאת, כמו שכ' המרדכי בשם אור זרוע ר"פ הפועלים, דדוקא מנהג קבוע על פי חכמי המקום בעינן,כדאמרינן במס' סופרים אין הלכה נקבעת עד שיהיה המנהג, והיינו מנהג ע"פ חכם דוקא[9]:

עוד צריך אתה לדעת דאותן הדיעות היחידות הנדחות, שעושים אותן סניף להחזיק המנהג שנתפשט, הנה הרשות נתונה ביד המורה, להעזר מהם ג"כ בעת הצורך במקום עגון ובמקום צער והפסד, כי אע"פ שאין מפרסמים אותם להמון העם, בכל זאת במה שנוגע למורה ולהכותב דבריו בספר, או בעסקו במשאו ומתנו לברר הדין לאמתו, אין איסור עליו להביא בהמשך המו"מ והפלפול, כל הסברות אשר נאמרו פעם בעולם מאיזה קדמון או אחרון, הבט וראה דרך המבי"ט בתשובת מרן הבית יוסף חלק אבן העזר, שרצה לסמוך על דעת הר"א מוואר‌דון, מובא במרדכי יבמות, דעד כאן אמרינן דנטבע במים שאין להם סוף אשתו אסורה, דוקא בנטבע סתם אבל בנטבע בספינה אז מותרת להנשא, ואם אמנם כי מרן חולק עליו, ופסק דאף בכה"ג בדיעבד תצא, והחמיר כאן משאר מים שאין להם סוף דקי"ל דבדיעבד לא תצא, דכאן היתה מותרת מפי ב"ד ע"ש, בכל זאת לא ראינו דמרן יהיה נוהג עם המבי"ט, כדין מי שמתיר להנשא במים שאין להם סוף דהדין דהמורה חייב נדוי, והטעם כיון שהיה לו להמבי"ט לתלות בדיעה יחידית, הנה הרשות בידו לסמוך הוראתו כדיעה זאת, אע"פ שבאמת הוא דוחק גדול לחלק בין נטבע בספינה או לא:

וראינו עוד היום שעושים סניף את דברי ר' יהודאי גאון הובא ביתה יוסף (אבן העזר סי' קנ"ז) ביבמה שנפלה לפני מומר שאינה זקוקה ליבם, אע"פ שמרן הבית יוסף כתב שם שאינו מאמין שיצאו דברים הללו מפי גאון, והביא ג"כ בשם מהריי"ק שכ' בזה

[9] הגה וכן היה לי מו"מ של הלכה זה ערך שלשה שנים עם הגאון המנוח מהר"מ סופר מפרעשבורג זי"ל והגאון מהר"ש קלוגר נ"י ראבד"ק בראד בענין מה שנהגו פה זאלקווא לטלטל המת בשבת ע"י ככר או תינוק לצורך קצת בשביל כהנים או צער המשפחה וכן להגביה המת מן הכרים להמטה לארץ, ורציתי לבטל המנהג אחרי שמבואר ברמ"א ה' שבת סי' שי"א ס"ב דאסור לטלטל מת ע"י ככר ותינוק לצורך כהנים או ד"א, וע' מג"א ס"ק י"ד וס"ק ד' שכ' שיש למחות באלו שנוהגים להגביה המת מעל הכרים ע"י ככר אף במקום דלא שייך שיסריח, אולם כיון שראינו דעת מהריי"ל שמתיר ע"י ככר או תינוק והביא שכן המנהג, א"כ כיון שנהגו כן בעירנו זה כמה שוב אסור לבטל דאולי נקבע מנהג זה פה ע"פ מהריי"ל קודם שנודע הוראת הרמ"א וע' ג"כ שו"ת דבר שמואל סי' קס"ח וסי' ש"ז:

הלשון, ועל ר' יהודאי גאון שנכתבה ההלכה על שמו אין לתמוה, דגמירי לן דמאור עינים הוה, ולפעמים היו התלמידים כותבים בשמו מה שלא עלה על דעתו, ועל בעל העיטור שהעתיק דברי התלמידים יש לתמוה למה לא רדפם וכתתם עד חרמה, והדבר פשוט הוא שאין לדברים הללו שורש וענף ושום צד סמיכה, ואוי לו למי שמיקל ע"ש, ובכל זאת סמך על דיעה זאת רבן של ישראל הרמ"א בהג"ה סי' קנ"ז, וע' ג"כ שו"ת מעיל צדקה סימן א' ושו"ת נודע ביהודא מהדורא קמא חלק אהע"ז סימן נ"ו שהאריכו בדברי המרדכי הללו ותרומות הדשן סי' רנ"ג, וכן בזה שדעת קצת מחברים, שיוכלו להתנות בשעת החופה שאם יהיה היבם מומר שלא תזקק ליבום, והב"י כ' שם בשם גדולי הפוסקים דישתקע הדבר ולא (יאמרו בכל) [יאמר ובכל] זאת הרמ"א תקע מסמורת בהורא' הזאת בשלחנו הטהור סי' קנ"ז, וכן הואיל שמצא הרמ"א באור זרוע מובא בהגהות מיימוני בה' ספר תורה דכתב גלחות לאו דאורייתא ומותר באמירה לנכרי במקום צורך ובמקום מצוה, פירוש הרמ"א הלכות שבת סימן ש"ו סי"א דהך דהלוקח שדה בא"י כותבין עליו אונו אפילו בשבת, מיירי באופן זה ע"י כתב גלחות, אע"פ שכל הפוסקים ראשונים ואחרונים חלקו עליו בזה, עיין מגן אברהם הלכות שבת סי' ש"מ ס"ק יו"ד וב"ש אהע"ז סימן קכ"ו דהתעוררו עליו מדברי הרמב"ם פ' י"א מה' שבת ה"י דכתב דהכותב בכל כתב ובכל לשון חייב, וכן הוא בתוס' (גיטין ח' ע"ב) דבכל כתב הוא דאורייתא, אמת דמלשון המשנה לא משמע מידי דהרי נאמר הכותב בכל לשון, אולם עיין שו"ת נודע ביהודה מהדורא בתרא חלק או"ח סימן ל"ג, הוכיח מלשון הגמרא סוף פרק מרובה, דלא משכחת בשום אופן שיהיה איזה כתב מותר מן התורה בשבת ע"ש, וע' נודע ביהודה מהדורא תניינא חלק או"ח סימן ר"ט שסתר דברי עצמו להך דסימן ל"ג דשם כ' דאור זרוע יחיד בדבר ולא מצינו לו חבר ואפילו נימא דכדאי הרמ"א לסמוך עליו בשעת הדחק, מ"מ אמירה לעכו"ם לאו מלתא זוטרתי ע"ש, עכ"פ הרמ"א בודאי לא תקע מסמורת בהוראת אור זרוע והגמ"י, רק במקום מצוה ובמקום פסידא ובמקום צער, יכולים להעזר מן דיעה זאת ולסמוך בעת הצורך עליה, אע"פ שבעיקר הדין אין מורין כן וכתב גלחות חייב עליו ככתב אשורי, מ"מ ראוי דיעה זאת להצטרף עכ"פ:

פרק רביעי

וכאשר נשאתי עיני להעמיק בהדרך אשר בחרו לעצמם, שני עמודי ההוראה מרן הבית יוסף והרמ"א בשלחנם הטהור, ראיתי כי לא סרו בכל עת להחזיק את המנהג אשר מצאו מתפשט בימיהם אפילו נגד הלכה כמו שהניח הרמ"א לעירו המנהג מלעיטת

אווזות (יו"ד סימן ל"ג סעי' ט'), וכן בכ"מ התנהגות העם עיקר אצלו[10], ולא לבד להחמיר ולאסור כ' רמ"א בכל עת, וכבר נהגו להחמיר ואין לשנות, כי גם בהרבה ענינים אשר אסורים באמת מצד הדין ונתפשט המנהג להקל, כתב ג"כ רמ"א דהמנהג להתיר ולהקל ואין לשנות, כמו שכתב שמכשירין היום במדינתינו יותרת מקמא אשר רוב הפוסקים אוסרים (יו"ד סימן ל"ה), ובמדינתינו נוהגים להכשיר ואין לשנות, וע' ג"כ (יו"ד סימן ק"ז ס"ב) שכתב שמכשירין היום במדינתינו פליטת דברים הפגומים ואין לשנות המנהג, וכן נתבטל בזמנינו דינא דגמרא דכל מי שמתאבלין עליו מתאבלין עמו (יו"ד סי' שע"ד ס"ו) וכתב רמ"א וכל המחמירים אינו אלא מן המתמיהים, והרבה ענינים חמורים נתבטלו בזמנינו, ומצאן רבינו הרמ"א מתפשטים באומה, החזיק המנהג הזה מפני שמצא דיעה יחידית סומכת המנהג, או שראה שאין ענינים אלו עתה לפי הזמן והמקום, או לפי שנשתנו הטבעים ובנפול הסיבה המסובב לכן לא מיחה בהם, עיין (רמ"א או"ח סימן ג') דאסרו בגמרא לקנח בדבר שהאור שולטות ועכשיו נהגו להיתר, וסיים פוק חזי מאן עמא דבר, וכ' המג"א שם ס"ק י"א דהטעם בזה דעיקר האיסור משום כשפים ועכשיו לא חיישינן לכשפים, ועיין גם כן (אבן העזר סי' כ"ג ס"ה) אסרו בגמרא לרחוץ עם אביו ואחיו ונהגו עכשיו היתר בדבר הואיל ומכסין ערותן ליכא למיחש להרהור ע"ש, ועיין ג"כ יו"ד סימן קנ"ג ס"ג ובט"ז וש"ך ס"ק א' שכ' בזמנינו שרי בכל גווני ע"ש, וע' (יו"ד סי' שפ"ו) שנתבטל בזמנינו הדין דעטיפת הראש באבל אף על פי שהוא מדברי קבלה, וסיים הרמ"א ואין להחמיר לשנות במה שלא נהגו אבותינו, וע' שם יו"ד (סי' שפ"ז ס"ב) דעכשיו אין נוהגים בכפיית המטה מפני שאין המטות עשויות כמטות שלהם, וכן ראינו שנתבטלו בזמנינו כל דיני סכנה וזוגות ורוח רעה, עיין (ב"י או"ח סי' ק"ע) דנתבטל

[10] הגה וכן דרך כל פוסק אע"פ שבדרך פלפולו ומשאו ומתנו כותב כפי הכרע דעתו, מ"מ בספר אשר חוקק להנהגת העם אזי לא יסור מן התנהגות העם, ולמשל אציג לפניך מה שהאריך הרמב"ם פי' המשנה (גיטין נ"ט ע"ב) מגריעות המנהג שמקדימין כהן עם הארץ לתלמיד חכם, וע' שו"ת פאר הדור מובא בשיטה מקובצת (בבא מציעא פרק הפועלים) הא דאמרו חז"ל מפני מה בניהם של ת"ח אינם ת"ח, מפני שלא ברכו בתורה תתלה, היינו ע"פ הדין צריך הת"ח לברך בתורה קודם כהן עם הארץ, ורק המנהג הגרוע מתפשט שכהן ע"ה קודם לת"ח, ומפ"ז אינם ת"ח מפני שלא חלקו כבוד לת"ח שיהי' הם מברכים על התורה תחלה ע"ש, ובכ"ז לא כתב ענינים אלו רק בפיי למשנה ובתשובה, אבל בספרו משנה תורה בה' תפלה פי"ב הי"ח שם כתב ומנהג פשוט שקורין כהן ע"ה לפני ת"ח ולא כתב שום דבר, והטעם כיון שהנהיגו ככה לא רצה גם הוא לשנות מנהג העם אע"פ שנראה לו למנהג גרוע, וכן בפ"י מה' ס"ת ה"א כ' דאם חסר אות אחת בס"ת אין קורין בו ברבים, ובתשובה כ' דס"ת חסירה קורין בו, והיינו שם כתב לפי עומק הדין וכאן שהוא ספר להנהיג העם כתב לפי המנהג שנתפשט ונהוג אצלם, וכן תראה ג"כ הנהגת רבינו הרמ"א שבתשובה סי' ר"ח כ' דבמקום צורך יש לסמוך על דעת שאלתות דחמץ בפסח בששים והעתיקו ג"כ המג"א סי' תס"ז ס"ק ל"ג, אולם בש"ע לא הזכיר רמז מזה רק כ' בסי' תמ"ז דדוקא משהו ורי"חא ונותן טעם לפגם יש להקל ולא הזכיר דיעה זאת דחמץ נתבטל בששים, והיינו בתשובה כ' דרך פלפול ומו"מ של הלכה, משא"כ שלחן ערוך נחוץ להנהגת העם הנה ראה שנתפשט המנהג לאסור אף בצונן כמו שהעיד במג"א סי' תס"ז לכן השמיט את זה:

אצלינו כל דיני זוגות, אף ע"פ שאמרו על זה (פסחים קי"א ע"ב) שתי אגוזים ושתי בצים ודבר אחר הלכה למשה מסיני, בכל זאת גם אלו נתבטלו בזמנינו מפני שנתבטלה הסכנה, וע' תוס' (ברכות נ"ג ע"ב ותוס' יומא ע"ז ע"ב ותוס' חולין ק"ז ע"ב) שכ' דאין אנו נזהרין ליטול ידים כשמאכיל לתינוק, אע"פ שלא נטל ידיו שחרית משום רוח רעה, ואין אנו נזהרין בזה בזמנינו כמו שאין אנו מוזהרין על הזוגות ועל הגלוי ע"ש, וע' (טור יו"ד סי' קט"ז והמחבר) שכ' אע"פ שבמשניות ובברייתות וכל הפוסקים האריכו מענין איסור משקין שנתגלו, מ"מ כיון שלא שכיח בזמנינו נחשים ובמדינתינו הנחשים אין מטילים ארס מותרים המשקים שנתגלו, אע"ג דהוא דבר שנגזור במנין, ועיין פרי חדש שם שלקט כל הדינים הפרטים המפוזרים, מעניני גילוי ושאר סכנות הנמצאים מפוזרים בגמרא, ולא נקבעו אצלנו לחובה בשלחן ערוך להב"י והרמ"א, והטעם כי בענין הנוהג לסכנה וכישוף וכדומה נשתנו הטבעים, כמ"ש התוס' (מועד קטן י"א ע"א) ומובא במגן אברהם סימן קע"ג ס"ק א', ורצה המג"א היום להקל בסכנה דגים עם בשר, ואין לך ענין היותר חמור מסכנת קטלנית באשה שמתו כבר שני בעלים, אשר פליגי עדיין רשב"ג ורבי אם בשני פעמים הוי חזקה (יבמות ס"ד ע"ב), ויש לזה ג"כ רמז בתורה במעשה דתמר שנאמר כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו, ובכל זאת ראינו מבואר (רמ"א אהע"ז סי' ט') שרבים מקילים בענין קטלנית ואין למחות, וע"ש תשובות הרמב"ם הביאו מרן הב"י והטעם דהעיקר האיסור משום דמעיין גורם ויש חשש סכנה ועכשיו נשתנו הטבעים, וע' ב"י שם שהביא בשם תרומת הדשן סי' רי"א על מעשים בכל יום שחכמים גדולים ואנשי מעשה לא קפידי לישא אשה שמתו לה ב' אנשים ואין מוחה בידם, נראה דלאו שפיר עבדי וכו' ואפשר דאהני מילי דאור זרוע סמכי עלמא ולא חיישינן לספק חששא, כמו שאין אנו נזהרין מכמה מילי דאסרו משום חשש סכנה ע"ש, ועיין (אהע"ז סי' קנ"ו ס"ד בהג"ה) וז"ל אע"פ דאמרינן בגמרא יולדת לתשעה אין יולדת למקוטעין, כבר תמהו על זה רבים שראינו שהחוש מכחיש את זאת, אלא שאנו צריכים לומר שעכשיו נשתנה הענין וכן הוא בכמה דברים ע"ש, וברשב"ץ מובא בב"י שם מוסיף עוד מהך דאמרו פרק קמא דבכורות פרה וחמורה אינה יולדת רק לשלשה שנים ועתה ידענו שיולדת לשני שנים ע"ש, וכן הואיל שבמדינתינו הקור גוברת בימי החורף והאסף, והכל חולים אצל צינה הקילו להסיק תנור בית החורף בשבת ע"י עכו"ם (או"ח רנ"ג וט"ז ס"ק ח"י) וכן הקיל הרמ"א בזמנינו ובמדינתינו שאין צריכים לישן בסוכה, ומקרי מצטער ע"ז (או"ח סימן תרל"ט) וכן הואיל דלא שכיחי לולבים במדינתינו, החזיק הרמ"א במנהג דלא נקרא יבש הלולב רק עד שתפרך בצפורן (או"ח סימן תרמ"ה), וכל זה מפני שטבע

המדינות אשר אנו דרים בהם משונה מטבעה של ארץ ישראל ובבל, ועיין (או"ח ה' שבת סי' ער"ב) דבמדינתינו דלא שכיח יין מקרי שכר או יין שרף חמר מדינה לקדש עליו אע"ג דעיקר מצוה רק על היין עיין שם:

וכן מפני שנשתנה מעמד ומצב אחב"י עתה, והן נשתנו מדות ודיעות העמים אשר אנו יושבים בתוכם, וקים לנו דנכרים שבזמנינו אינם עובדי כו"ם, לכן התירו לנו הפוסקים האחרונים הרבה דברים שנאסרו ע"פ הגמרא, והקיל הרמ"א (יו"ד סימן קי"ד) בפת ושכר שלהם, ועוד שאר קולות המבוארים ברמ"א סימן קי"ג סי' קי"ד לענין פת של עכו"ם ובישולי עכו"ם, וכן התירו לשתות שכר של עכו"ם אפילו שכר תמרים (יו"ד סי' קי"ד) ועיין פרי חדש דהרבה לתמוה דהרי מדינא דש"ס אסור כל שכר ומכל שכן תמרים, והרמ"א יתרה עשה דהתיר אפילו שכר תמרים ולא נמצא מי שיתיר בזה, וע"ש הטעם דגבי' שכר לא שייך חתנות בזמן הזה, וגם הטעם מפני שאינו עשוי ללפת הפת, וע' פרי חדש סי' קי"ח שהביא מנהג אמשטרדם שנוהגין שם היתר בחלב של גוים, וכן היתר הרמ"א הסחורה בסתם יינם ושאר היתר הנאה בסתם יינם, משום דאין הנכרים בזמנינו עובדי כו"ם (יו"ד סי' קכ"ג וסי' קל"ג) ועיין ג"כ (יו"ד סי' ק"מ וסי' קמ"ח) שהתירו הסחורה ביום אידם בזמן הזה, ואפילו באותן החפצים שתולים על הצואר ועיין (או"ח סי' קנ"ו בהג"ה) שעתה מותר להשתתף עם הנכרים, מפני דאינם עובדי כו"ם רק משתתפים שם שמים ודבר אחר, וכן הרבה דברים שהתירו היום משום איבה, מפני שאנו דרים היום בין האומות וממשלתם תחופף עלינו (עיין יורה דיעה סימן קמ"ח וסימן קנ"ה), וכן התיר הרמ"א (או"ח סימן של"ד סי"ו) לכבות את הדליקה בשבת, מפני שאנו דרים בין האומות ואיכא בזמנינו חשש שנאה ואיבה, וכן התיר מרן המחבר (יו"ד סימן שפ"ב ס"ד) דבעיר שרובה נכרים א"צ האבל לחלוץ מנעליו, ומזה התיר הרמ"א (או"ח סי' תקנ"ד ס"ב) שמותר לילך בתשעה באב ברחוב של נכרים במנעלים מפני החשש שיבואו ללעוג עלינו, ועיין ג"כ (מג"א ה' תפלין סי' כ"ה ס"ק ה') במקום שמצויין נכרים ברחוב אין צריך להתעטף בטלית ברחוב ורמז באמת לעיין בסי' תקנ"ד, וע' (או"ח סי' קנ"ז מג"א ס"ק ב') בשם הב"ח שמפני שאנו דרים היום בין האומות חיישינן לאיבה, ומפ"ז אין צריך היום להגביה בית הכנסת על שאר הבתים, אע"פ שענין זה דהגבהת בית הכנסת הוא דינא דגמרא ונלמד ג"כ מקרא עיין (שבת י"א ע"א):

ועוד נמצא אצלנו הרבה דינים אשר נתבטלו מצד עצמם והוחזקו אצל ההמון להיתר גמור, אע"פ שנקבעו בשלחן ערוך למרן הב"י והרמ"א להחמיר, והעם אין משגיחין על זה ואין בזה שום סיבה וטעם, ע' (מג"א סי' ב' ס"ק א') אע"ג דאמרינן בגמרא חלוק של ת"ח

כל שאין בשרו נראית מתחתיו טפח אין נזהרין בזה האידנא ואפשר משום שלובשין מכנסים: וכמו שמצינו בגמרא דהחוב מוטל לנעול מנעל של ימין תחלה ואחר כך של שמאל, ונקבע כן בש"ע או"ח סימן ב', ובכל זאת אין העם מדקדקים היום בזה אפילו הזריז ביותר, וכבר העיד הרמ"א בדרכי משה מובא מג"א סי' ב' ס"ק ד' דעדיין בזמנו נתבטל, וכן נתבטל אצלנו הדין אשר הוא חיוב על פי תנאים ואמוראים במשנה וגמרא, שהחוב ליטול ידיו לדבר שטבולו במשקה, ואפילו בברכה ומובא בפוסקים ראשונים ואחרונים, ומ"מ אין העם נזהרים בזה ונתבטל אצלנו לגמרי, ועיין (מג"א סימן קנ"ח ס"ק ח') ועיין (טורי זהב ה' פסח סי' תע"ג ס"ק וא"ו) וכן מבואר (או"ח סי' תק"ס) והוא ש"ס מפורש (ב"ב ס' ע"ב) שתקנו חכמים לעשות זכר לחורבן וטח ביתו בטיט ומשייר אמה על אמה נגד הפתח בלי סיד וכדומה שאר ענינים, והיום לא ראינו נוהגים כן, רק מעט מזעיר, אבל רובם וכמעט כלם אין נזהרים בזה, ולא ראינו ולא שמענו שום מחבר שיקיל בזמנינו בזה בעיקר הדין, ורק העם נהגו כן מעצמם ואין מוחה, שוב ראיתי למורי הגאון מוהר"א זלמן מרגליות בספרו שערי תשובה או"ח סי' תק"ס שתמה מאוד על מה שלא נהגו בזמנינו לשייר אמה על אמה נגד הפתח, והרי הוא דבר שנאסר במנין, ולא ידע למצוא טעם מדוע אין מוחין, רק רמז לעיין בסי' תקנ"ד, וכוונתו כמו שמותר לילך ברחוב של עכו"ם במנעלים מפני החששה שילעגו עלינו, וגם בזה אפשר דשייך איבה, ועיין (או"ח ה' יו"ט סי' תקי"ד) דנר של בטלה אסור ביום טוב, ומ"מ כ' המג"א שם דעכשיו נתפשט המנהג לדלוק ביו"ט כמה נרות, וכן נהגו העם לעשות קידוש בספינה ואח"כ לנים בביתם ובשבת חוזרים לספינה, וכן נהגו להפליג היום בספינה תוך שלשה ימים לשבת (או"ח סימן רמ"ח), ונהגו להקל לעשות אומן מלאכה בשביל ישראל אחר מראש חודש עד ט"ב (א"ח סי' תקנ"א ס"ז) ועוד מצאתי הרבה דינים והוראות אשר המנהג היום להקל בדבר שאסור מצד הדין, קצתם כבר התעוררו הפוסקים אחרונים, עיין מגן אברהם ה' תענית (ריש סי' תקע"ו) הביא דברי הרמב"ם דמ"ע מה"ת לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שלא תבא, ותמה למה אין אנו נוהגין לתקוע בעת צרה ואע"פ שאין תענית צבור בבבל מ"מ מדאורייתא מ"ע לתקוע בלא תענית, וכ"כ שם בסי' זה ס"ק ב' דהאידנא אין מתענין כלל בשעת הדבר, דמנוסה הוא כשאינו אוכל ושותה קולט ח"ו שינוי אויר, אע"ג דמדינא דגמרא חייב להתענות על הדבר ר"ל, וקצתם נתבטלו ממילא ואין מוחין בידם כמו שכתב המג"א ה' יו"כ סי' תריי"ו דבזה"ז אין מדקדקין להתענות תינוק בן י"ב שנים כיון שלומדין הוי כלם כחולין ע"ש ס"ק ב':

וכן הואיל שמצא הרמ"א פעם אחד בב"י סי' צ"ב שהקיל לכבוד שבת בנפלה טיפה שלא כנגד הרוטב, גם הוא נהג כן ברוב המקומות להקל בערב שבת, וכן הקיל ברוב הפעמים בהפסד מרובה, לסמוך על דעה יחידית נגד רוב האוסרים, ובאמת זה ערך ארבעה עשר שנה ראיתי ספר קטן אחד, מהרב ר"ח בר בצלאל אחיו של הגאון מהר"ל מפראג שדבר תוהו על הרמ"א במה שהרהיב בנפשו עוז, להקל בעניני איסור תורה בהפסד מרובה, כי דבר זה הוא ענין חדש שיהיו דיני איסור והיתר, וטמא וטהור, נתונים ביד המורה להכריע דעתו כפי הזמן והמקום, וכפי מה שהוא אדם, כי עניני הפסד מרובה אינם שווים בכל האישים, ולי קשה יותר הרי אמרו חז"ל בפשיטות (חולין מ"ט ע"ב וחולין ע"ז ע"ב) איסור דאורייתא ואת אמרת התורה חסה על ממונם של ישראל בתמי', דאיך שייך לחוס על ממון במקום שיש לחוש שיעבור על איסור תורה, ועיין (חולין נ"ו ע"א) עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל, א"ל עד מתי אתה מאכיל נבילות לישראל, והיינו במקום איסור תורה לא שייך התורה חסה על ממון, ואיך עשה הרמ"א הלכה למעשה ברוב הפעמים, להקל בהפסד מרובה בדיני איסור והיתר, אבל האמת אע"פ שבאלו הוראות שהקל יש מהם איזה ענינים אשר נוגעים באיסורי תורה, בכל זאת ע"י הספיקות והתערובות והגלגולים שנתהוו כאן, שבו כבר לאיסור דרבנן, ומצא הרבה דיעות המקילות לגמרי, לכן סמך עצמו על דעת המועטים נגד המרובים במקום הפסד מרובה אחר שמצא דברי הרשב"א בתשובה סי' רנ"ג, מובא ברמ"א חושן משפט סימן ר"ה, דבשעת הדחק והפסד מרובה סומכין על דעת קטן נגד גדול אפילו גדול במנין, ועיין ש"ך יו"ד סימן ר"מ בהנהגת איסור והיתר באריכות:

ודבריהם יש להם סמך בדברי חז"ל גמרא מפורשת (פסחים ד' ע"ב ושבת קנ"ג ע"ב) דלהפסד מועט לא חששו ולהפסד מרובה חששו, והתירו לטמא את התרומה ביד, למען לא ילך ממון של ישראל לאיבוד, וע' מרדכי פ"ק דשבת מובא ב"י ובש"ע (או"ח סי' רמ"ב) דישראל הקונה מכס מותר להשכיר לנכרי על השבת, ואע"ג דשייך שמא יכתוב והוא חשש איסור תורה, מ"מ משום פסידא התירו לו רבנן ועיין ג"כ (או"ח סי' רנ"ב ס"ה) מענין היתר השמעת קול מרחיים דבמקום פסידא מותר, ועיין ט"ז דלא שייך פסידא רק בהפסד גדול:

וכן ראינו דאף על גב דמלאכת חול המועד לקצת הפוסקים הוא דאורייתא, וכל שבעת ימי אבילות לדעת קצת הוא דאורייתא, ומ"מ התירו דבר האבד ובמקום פסידא, כמבואר (או"ח סימן תקל"ז תקל"ח ויו"ד סימן ש"פ), הרי דגם חז"ל השגיחו אפילו באיסורי תורה, על פסידא ודבר האבד, והטעם בכל אלו מפני שאדם בהול על ממונו, ואם לא

שרית ליה יעשה עבירה בזדון, ולא ישמע לקול מורים, ולכן השגיחו חז"ל איזה דבר איסור אשר יכולים לעמוד בהם הניחו בתוקפו, ואיזה ענין שחששו שלא ישגיחו על דברי חז"ל, עשו דרך היתר קצת או הניחו להם בסתמם, ומה מאוד שמחתי בראותי כי עיקר ראיות המרדכי פ"ק דשבת דהתיר גזירת איסור תורה במקום פסידא מהך (שבת קנ"ג ע"א), משום דאדם בהול על ממונו, ואי לא שרית לי' אתי לאתוי ד' אמות ברשות הרבים, הרי דחששו בענין הפסד ממון שלא ישמעו לקול דבריהם, והקילו מפ"ז גם באיסורים אשר יש להם דיעה סומכת מחכם אחד, ובפרט המעיין הראשי הוא מש"ס (פסחים ד' ע"ב) שהזכרנו דמשגיחין על הפסד מרובה, אפילו במקום איסור תורה, ומזה למד רמ"א דבריו בכ"מ להקל בהפסד מרובה, אם איכא עוד צדדים להקל אשר עי"ז נעשה ענין דרבנן, ועיין עוד (כתובות ס' ע"א) דקשקשים שעלו בצינור ממעכן כלאחר יד, משום דבמקום פסידא שרי רבנן, ודוקא באיסור מבורר ל"א התורה חסה, ועי' רש"י (תענית ד' ע"ב) ד"ה אין מאכילין לבהמה ע"ש:

פרק חמישי

נשאר לנו לבאר עוד ענין אחד נכבד וראוי להתעורר עליו, אחר שראינו לעיל שנתבטלו בזמנינו איזה תקנות וגזירות, כמו גזירות זוגות וגילוי, וכל הענינים התלוים בסכנה, מפני שבטל הטעם אשר בשבילם נגזרו ונאסרו, וכן נתבטל היום ענין המתורגמן אשר הנהיג עזרא ובית דינו (רמב"ם פי"ב מה' סנהדרין ה"י), וכתב מרן הבית יוסף (או"ח סימן קמ"ה ס"ג) דהאידנא שאין מבינים מה שמתרגם, בטל ענין המתרגמין אחר שנתבטל הטעם, ועיין (תוס' ביצה וא"ו ע"א) ד"ה והאידנא שכתבו דבזמן הזה דליכא חברי, מותר לעשות כל צרכי מת ביו"ט שני, ואין צריך מנין אחר להתירו, כיון שבטל הטעם עברה הגזירה ע"ש, וע' מרדכי פ"ק דע"ז דאיסור סחורה ביום אידם, לא הוי דבר שבמנין, דיצריך מנין אחר להתירו, כיון דידעינו דלא פלחו לצלמא, ועיין (ב"י יו"ד סי' קכ"ג) על הא דמגע עכו"ם בזמנינו אינו אוסר בהנאה, סיים הטור דראיה ברורה אין לנו להתיר, ומוטב שיהיו שוגגים, והקשה הב"י דמ"מ הוי דבר שבמנין דצריך מנין אחר להתירו, ותירץ דלא גזרו רק על המנסכים, וכיון דהשתא אין מנסכים לע"ז, יש לתלות להיתר, דמתחלה לא היו גזרו עליהם ע"ש:

ואולם להיפך אמרינן בכל מקום דכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, אפילו בטל הטעם (רמב"ם פי"ב מה' ממרים ה"ב), וכן מוכח מסוגיות הש"ס (ביצה ה' ע"ב) אף על גב דבטל הטעם דעיטור שווקי ירושלים בפירות, מ"מ הוצרכו לעמוד למנין לבטל תקנה הראשונה, וכן קי"ל דערב פסח אסור בעשיות מלאכה משום הקרבת הפסח, וכ'

התוס' (פסחים נ' ע"א) דאע"ג דעתה אין לנו פסח, מ"מ כיון דאסור היה אז בשעת הקרבה שוב אסור לעולם, וע' תוס' (ע"ז ה' ע"ב) דאף דאין לנו קרבן פסח היום, מ"מ שואלין ודורשין בענינו של חג שלשים יום קודם, כיון שהיתה תקנה אז נשארה התקנה כן לעולם, ועיין בראי"ש ריש פרק מקום שנהגו, שהביא מהך דר"א בר' צדוק דחל ט"ב להיות בשבת ונדחה לאחר השבת, ולא השלימו מפני דיו"ט של משפחתו היה, כיון שבזמן שהמקדש קיים היה מקריבים קרבן עצים ונשאר כן לעולם, וביותר ביאור תראה דברי הר"א מזרחי בתוספותיו לסמ"ג ה' חמץ, מובא במגן אברהם (או"ח סי' תס"ח ס"ק א'), דמפ"ז אסור ערב פסח בעשיות מלאכה, אע"ג דאין לנו עתה קרבן פסח, מ"מ כיון שנאסר אז נשאר כן לעולם, והוי דבר שבמנין דצריך מנין אחר להתירו, וכן קי"ל הגבינות של עכו"ם אסורים לישראל אף אם ידוע דהעמידו אותם בעשבים, משום דהוי דבר שבמנין, ואע"פ שבטל הטעם דהאידנא לא חיישינן לגילוי, מ"מ נשאר האיסור לעולם (יו"ד סימן קט"ו וט"ז ס"ק י'):

והנה ראיתי להרב הפרי חדש (יו"ד סימן קט"ז), שהתעורר והאריך בזה והביא דברי הר"ן פ' בתרא דע"ז, דעד כאן שייך דצריך מנין אחר להתירו, היינו דוקא היכי דבשעת התקנה והגזירה, היתה עכ"פ מתפשטת, והיה אז אסור בכל העולם, אבל ענין גילוי במדינות דלא שכיחי נחשים מעולם לא היה אסור שמה, וכן הוא לשון הרא"מ ג"כ מובא בה' פסח מג"א סי' תס"ח, משא"כ גבינות נתפשטו ונאסרו בשעת התקנה בכל מקום, כיון שהיה עוד טעמים לאיסור ע"ש, ולי נראה להטעים הדברים ע"פ דברי שיטה מקובצת פ"ק דכתובות סוגיא דמשעת הסכנה ואילך אשה נשאת בכל יום, דכ' דלא הוי בכלל אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו, כיון דאם היה ב"ד הראשון קיים היה מסכים לביטול דבריהם, שוב גם אנחנו רשאין לבטל ע"ש, וע' בספרי משפט ההוראה שהבאתי דבריו, עכ"פ כל עניני סכנה וגילוי וזוגות אחר שידענו שנשתנו הטבעים, ועתה אין מזיקים שוב יכולים להתיר, דהרי אז לא היתה גזירה כוללת באותן המדינות שאין נחשים מצויין, וכן אמרו בזוגות דלא קפיד לא קפדינן בהדי', ועתה משתנה הטבע ידענו בבירור אם היו החכמים קיימים היו מסכימים לביטול תקנתם, אחרי שלא אסרו אז רק באותן מדינות דשכיחי נחשים, וכן בשעה שהיתה שייכה הסכנה דזוגות ורוח רעה, משא"כ אם בשעת התקנה היה הענין מתפשט בכל העולם מפני הסיבה שנתנו, אף על גב דעתה בטל הטעם, מ"מ לא גרע ממנהג דהוי מטעם נדר כמו בבני מישן (פסחים נ' ע"ב) דאמר להו אל תשנו ממנהג אבותיכם נוחי נפש, אע"ג דבטל הטעם, וכן ענין יו"ט שני של גליות דשלחו מתם הזהרו במנהג אבותיכם (ביצה ד' ע"ב), והטעם מפני שבשעת

התקנה עכ"פ היה כדין והלכה, והיה כוללים כל בני הגולה, שוב נשארה בתוקפה בכל מקום, וע' מ"ש הרב מגן אברהם (או"ח סי' ט' ס"ק ז') דאסרו טלית של פשתן רק משום תכלת, ולא הוי דבר שבמנין כיון שטעם האיסור ידוע, אם נתבטל הטעם בטל האיסור ממילא, וע' (מג"א סי' תר"צ ס"ק ך"ב), וביותר תראה בספרי משפט הוראה באריכות בענין זה:

ועיין מ"ש הרב יעב"ץ בספרו לחם שמים פרק ה' דמעשר שני, על המשנה שאמרו שם דתקנו שיהיה מעשר שני נפדה סמוך לחומה, ותנאי היה בדבר אימת שירצו, יחזור הדבר לכמות שהיה, והרב תוס' יום טוב הביא מכאן ראי' לשיטת רמב"ם פ"ב מה' ממרים, דאף אם בטל הטעם בכל זאת צריך להיות המבטלים גדולים מהמתקנים בחכמה ובמנין, ומפני זה היה המתקנים מוכרחים להטיל תנאי זה, למען יוכלו להחזיר בנקל התקנה הראשונה, והרב יעב"ץ חילק מדעתו דעד כאן שייך הדין של הרמב"ם, דאף בטל הטעם עומדת התקנה בתקפה ובחזקה, זה שייך אם אין כאן שום סייג וגדר לבטל התקנה ראשונה, כגון יום טוב שני של גליות, נהי דעתה בקיאים בקביעות החדשים, מ"מ אין כאן שום סייג וגדר לעקור תקנה, אבל אם רואין ב"ד האחרון כי נחוץ לעקור התקנה הראשונה כדי לעשות גדר ומשמרת, שוב רשאים ומורשים מפי התורה לעקור תקנות הראשונים, וכל שכוונתם רצויה להחמיר ולא להקל, אזי מוכרחים לעשות משמרת לבטל תקנת הקדמונים, אף אם אינם גדולים בחכמה ומנין ע"ש שהאריך בזה ותקע מסמורת בפינה זאת, בספרו מור וקציעה, (טור או"ח סימן תנ"ג) לענין היתר הקטניות בזמנינו שהוא לדעתו חומרא דאתי לידי קולא ע"ש:

ובאמת אם הוא אומר כן מסברא דנפשי', הנה לדעתי נראה דסוגיות הש"ס מכרחת לסברתו (ע"ז ל"ו ע"א ע"ב) דמקשה הש"ס איך התיר ר' יהודא הנשיא את השמן, הרי אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו, אלא אם כן גדול בחכמה ובמנין, ומשני הש"ס שמן לא פשט איסורו בכל ישראל, ודרשו שם דכתיב במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו דוקא גוי כלו ע"ש, פרש"י אתם מקבלים עליכם גזירה בארור ובקללה ונאסר עליכם, ואחר כך אותי אתם קובעים שאתם נהנים שוב מן הארורים ע"ש, ולדעת מרן הכ"מ פ"ב מה' ממרים גזירת השמן נתפשט בתחלה בשעת גזירה בכל העולם, רק אחר כך התחילו לזלזל ונעשה גזירה זאת רפויה אצלם, ומפני זה חשבו עצות להתיר להם למען לא יתנו מכשול לפני העם, אשר עוברים על הגזירי' בשאט נפש, ומפני זה עמדו למנין אף בב"ד קטן מהמתקנים ובטלו גזירת השמן ע"ש, הרי מפורש דאפילו בדבר שנתפשט בפעם אחד ועי"ז נתחקה הדבר לדין תורה, מ"מ כיון שאחר כך הקילו בו,

והחוב מוטל על הב"ד לפקח בטובת העם, להסיר המכשלה, שתהיה הגזירה עומדת בעינה הראשון, והעם יעברו עליה, לכן התירו אף בב"ד קטן מהמתקנים, כיון שיעמוד גזירתם והעם יעברו עליה, מקרי אותי אתם קובעים, במה שאינם מקיימים הגזירה שקבלו עליהם, והאיסור עומד בעינו הראשון, לכן צריכים לבטלו, וע' ג"כ (כתובות ג ע"ב) נהגו לגמרי נעקרי', ופרש"י כיון דיש סכנה בדבר מדוע תהיה התקנה עדיין עומדת, מוטב לעקור התקנה כיון שאין אפשרות לשמרה ולהזהר בה ע"ש, ומפ"ז בקצת ענינים אשר נתבטלו עתה יש תועלת בהביטול, וביטולה זו הוא סודה כגון בטלית של פשתן אף על גב דקי"ל ציצית חובת גברא וחובת מנא, בכל זאת החובה להתעטף בציצית, כדי לזכור את כל מצות ד' אלקינו (עיין או"ח סי' ר"ד) אם כן צדקו דברי המגן אברהם סימן ט' כיון שאין מצוי תכלת היום וצריכין לעשות משמרת, מוטב לעשות טלית פשתן וציצית של פשתן משיתבטל מצות ציצית, אם כן אין שייך בזה דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו אחרי שעתה בטל הטעם משום דאין לנו תכלת וגם יש משמרת וגדר בביטול התקנה הראשונה, כדי לקיים מצות ציצית בבגד זה א"כ מבטלין לגמרי התקנה הראשונה וזה נכון:

אולם זה דוקא אם נמצא (בין) [בית] דין שלם על כל פנים, אפילו ב"ד קטן מהמתקנים, אבל עכ"פ קיבוץ כל חכמים אשר יוכלו לעמוד במנין זה, אז החובה לבטל התקנה הרפויה מפני דביטולה הוא יסודה וקיומה, אחרי שבלא זה רפויה הוא בעיני ההמון ומקילין בה, מדוע תתקיים התקנה והעם יעברו עליה מוטב לבטלה בפרסום לבלתי השאיר שום מקום מכשול להמון, כמו שהיה בגזירת השמן שביטלה ר' יהודה הנשיא ובית דינו, אע"ג דהיה ב"ד קטן מהגוזרים מ"מ הוא ובית דינו עמדו ע"ז למנין והיה ב"ד שלם, אבל בזמן דלא נמצא בית דין שלם והחכמים נתפזרו במדינות שונות, ודיעותם שונות זו מזו מפנים שונים, וכמעט אין אפשרות לקבץ כל חכמי הדור בפעם אחת ובמקום אחד, שיהי' מבטלין תקנות הראשונות במנין באותן שהם רפוים, אזי מוטב להניח הדברים בסתמן, ולא להורות לא איסור ולא היתר, רק העם יתנהגו כטוב בעיניהם כעצה היעוצה לנו מפי חז"ל, שהבאתי דהיכי דנהגו העם כדעת יחיד נגד הלכה פסוקה, אזי אין מורין לאיסור ואין מוחין בעשייתן:

וזה דוקא בענין שלא נתפשט עתה בכל הגולה, ורפויה עתה ביד העם, אבל בדבר שנתפשט בכל מקום, ועדיין התקנה או הגזירה בתוקפה ובעינה הראשון עומדת לרוב העם, אזי אפילו בטל הטעם, ואפילו יש לנו עתה טעם לבטל התקנה הראשונה, וגם אפילו אם יש כאן גדר וסייג ומשמרת לדברי תורה בעקירת התקנה הראשונה, שוב

הדרין לכללן דאין יכול ב"ד לבטל דברי ב"ד אחר אלא א"כ גדול בחכמה ובמנין, דמנהג שנתפשט נתחקה לדין תורה, כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לספר הי"ד, וכמו שהארכתי במשפט ההוראה באריכות:

ועתה יש לנו גם בענינים אלו שלשה חילוקים:

א בדבר שבטל הטעם וידענו דאם היה הראשונים קיימים לא היה מתקנים תקנה וגזירה זאת, בזה לא שייך דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, ונתבטל ממילא אחרי שבלא"ה העם מקילים בזה, שוב צריכים עקירה וביטול במנין, אם יש אפשרות לקבץ במנין כל חכמי הדור, אפילו אינם גדולים כהמתקנים, וזה הוי כעין משמרת וגדר לדברי תורה, למען לא יעמדו העם באיסור כל ימיהם במה שעברו בכל עת את תקנת או גזירות הקדמונים, והמה בכל שעה בכלל אותי אתם קובעים:

ב אם אין אפשרות לעמוד למנין, אזי מניחין הדבר בסתמו, אחר שבטל הטעם וגם לא נתפשט, ואין זה בכלל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו כיון דבטל הטעם ונשאר ההלכה דלא מורין להיתר, ואין מוחין בעוברים גם כן:

ג באותן הדברים אשר כבר נתפשטו באומה, ועודם נהוגים אצלנו בתוקף ועוז, כמו יו"ט שני של גליות, או איסור אכילת קטניות בפסח, אע"פ שבטל הטעם אשר בשבילם תקנו וגזרו, ואף שיש ג"כ משמרת וסייג לעקור הגזירה, בכל זאת מנהג של ישראל נתחקה לדין תורה ואין אפשרות אצלם הביטול וההריסה, אחר שמתפשטים באומה דינם כמנהג וגדר, ולקמן חלק ג' יבואר בארוכה, וע' ג"כ מ"ש בזה בס' תשובה מאהבה ח"א באריכות לענין איסור קטניות:

פרק ששי

נשים עתה עין על עניני המנהגים, אשר אינם מנהגי איסור והיתר, ואשר נמצאו אצלנו על שלשה פנים:

אופן הראשון הם ענינים של מה בכך, ואינם נוגעים לא לאיסורי תורה ודרבנן ג"כ, כמו הכאות המן בשעת קריאת מגילה, וכן מנהג מאכלי חלב בחג השבועות, וענין הליכה לנהר ביום א' של ראש השנה לתשליך וכדומה, ונתן לנו הרמ"א כלל גדול בזה (או"ח סימן תר"ע) וז"ל אין ראוי ללעוג או לבטל שום מנהג, כי לא לחנם נקבעו, ובאמת ראינו כי גם חז"ל הזהירו אותנו על כיוצא בזה, ביעי חשילתא שריין, ואת לא תיכול משום אל תטוש תורת אמך, (חולין צ"ג ע"א) ועיין משנה סוף ברכות דלשיטות הרמב"ם ענין המשנה שסיימה, ונאמר אל תבוז כי זקנה אמך באה לעורר אותנו שלא נלעוג לתקנות והתנהגות הקדמונים, אף על פי שהם ישנים, וע' פתיחה לספרי משפט

ההוראה כי לדעתי הוא נתינת טעם מדוע לא יבוז להתנהגות הקדמונים מפני כי זקנה מאוד עניני האומה והתנהגותיה, ואפילו ענינים של מה בכך מתמידים אצלנו מזמן כביר ולא מאתמול המה אלינו, ולכל הפחות מתנהגים באומה אלף שנים ויותר כמו מנהג הקל מהכאות המן בפורים, יש לו סמך במדרש הובא בערוך ערך שוור העתיקו בדרכי משה סימן תר"צ, ואותן הדברים אשר אוכלים בראש השנה לסימן יש להם רמז בש"ס (כריתות וא"ו והוריות י"ב) ולמדו הגאונים דה"ה שאר הדברים שמורים על סימנים כאלו, וכן עניני אכילת מאכלי חלב בשבועות מצאתי בספר אבן בוחן למוה' קלונימוס בן קלונימוס, והיה בזמן הרשב"א ומספר מנהגי הספרדים, ובתוך דבריו מזכיר ג"כ מנהגם לאכול מאכלי חלב בשבועות ואין ישנים כל הלילה, וכן כל המנהגים שעושים במת, כלם יש להם שורש במסכת אבל רבתי, קצתם העתיקם הרמב"ם פ"ד מה' אבל, וקצתם נזכרו בספרי אחרונים עיין (יו"ד סימן תקע"ו ברמ"א ס"ד) שהביא איזה מנהגים במה שנוהגים אחר הקבורה, וסיים בשם מהרי"ל, ומנהג אבותינו תורה:

אופן השני מאותן המנהגים אשר מונעים ענינים מפני כי יש בהם חשש וצד סכנה, ובש"ס מובא הרבה מאוד, אולם השמיטו אותם הפוסקים מפני שאינם נוהגים היום, ורק הרב בעל כנסת הגדולה (יו"ד סימן קט"ז), והרב פרי חדש (יו"ד סימן קט"ז), לקטום אחת אחת מכל המקומות המפוזרות בש"ס, וכן בעל אליהו רבה באו"ח סימן ד' העתיק ג"כ איזהו מהם, אולם אין אלו עלינו לחובה, אחר שגדולי המורים מרן הב"י והרמ"א לא אספו אותם בחיבורם, אכן הם הביאו לנו איזה התנהגות חדשות שלא נזכרו בש"ס ורק שהיו מתפשטים בזמנם, כמו הך שמביא (הב"י הלכות ביקור חולים סימן של"ט) שנהגו לשפוך המים בשכונת המת מפני הסכנה, וכן שלא לשתות המים בשעה שהתקופה נופלת (יו"ד סי' קט"ז) והמנע שחיטת אווז בטבת ושבט מפני שיש סכנה לשוחט (יו"ד סימן י"א), והמנע אכילת לב מפני שקשה לשכחה (ש"ך יו"ד סי' ע"ב), וכן מה שנוהגין שאין מתחילין בב' וד', וגם המניעה שלא לישא נשים רק במילוי הלבנה[11] ושחיטת תרנגולת שקראה כתרנגול (יו"ד סימן קע"ט) בכל אלו אסרו מפני סכנה ונוהג כן בכל העולם, אף כי יש בהם ג"כ צד איסור דמקרי מעונן, וכן הוא ריח

[11] הגה ענין זה לא נתפשט כל כך במדינתינו, וכלם נהגו לעשות נשואין גם בי"ח בחודש, ואולי סמכו על מה שמבואר באו"ח במ"א (ס' תצ"ג ס"א) דבל"ג בעומר מותר לישא אשה ע"ש, אע"ג שכבר עבר חצי חודש, אולם מבואר שמה במג"א דעד ר"ח אייר מותר לישא, ראינו דגם סוף חודש ניסן התירו ע"ש ואולי מפ"ז מקילין היום בכל עיקר מנהג זה וכן במה שמבואר ברמ"א (אהע"ז סי' ס"א) דנוהגין לעשות החופה תחת השמים, ואין נוהגין כן במדינתינו, רק רובם ככולם עושים החופה בבית, ורק המפורסמים עושים לפני בהכ"נ קצתם תחת השמים וקצתם בעזרה או בבהכ"נ ממש סמוך לפתח ומה יאמרו אנשי אשכנז לזה אם ישמעו שלא הצריכו לזה פה שום קיבוץ וטרחות ויגיעות בשר:

דרכי אמורי, וכן קצתם אסרו לילך להשתטח על קברי צדיקים, מפני דנראה כדורש אל המתים, עיין ב"י סי' קע"ט, והב"ח הביאו בש"ך שם החזיק המנהג, מפני דנמצא כן זכר באגדה דכלב ויהושע הלכו לחברון להשתטח על קברי אבות, וכן מצאתי בספרי פרשת שופטים בעגלה ערופה כפר לעמך ישראל אשר הוצאת ממצרים, מלמד שגם המתים צריכים כפרה, ע' (ה' שבת סימן רפ"ד ס"ז) על הנהגת הזכרת נשמות בשבת שהביא רמ"א שם, כתב הגאון מהר"א מווילנא סמך מספרי זה, עכ"פ ראינו סמך מדברי תלמוד, הן להשתטח על קברי צדיקים שיבקשו המתים רחמים, וע' (תענית ט"ז ע"א) כדי שיבקשו המתים רחמים עלינו, וכן להיפוך בקשת רחמים עבור המתים, וכן מנהגי הכפרות אשר רבני ספרד כמו הרמב"ן והרשב"א והב"י, צעקו מרה על זה ורצו לבטלו, מפני דהוא דרכי אמורי, ואולם האשכנזים קיימו מנהג זה אשר נהוג עדיין מזמן הגאונים, (רש"י שבת פ"א ע"ב) בשם תשובת הגאונים כאשר התעורר המגן אברהם (סימן תר"ה) ועי' פרי חרש שם שהחזיק שראוי לבטל מנהג הכפרות מפני דהוא דרכי אמורי, וע' חות יאיר סימן רל"ד, שהתעורר על הרבה מנהגים אשר נהוגים אצלנו ויש בהם משום דרכי אמורי, ואיך הניחו חכמים ולא מיחו בהם אחרי שעוברים בפומבי על איסור תורה, וסיים דדרכי אמורי אינו שייך רק כשעשה מעשה דוקא כמו שמבואר (בהלכות שבת סימן ש"א סעיף ך"ז) אבל במניעה ושלילה ושב ואל תעשה לא שמענו איסור דרכי אמורי, ובאמת בהך דתרנגולת שקראה כתרנגול הוא במעשה ומ"מ הותר ע"פ חכמים, אולם העיקר באלו מפני שמצאו אותם מתפשטים באומה, וחששו שביטול ענינים אלו יגרום מחלוקת עצומות ופירוד הדיעות, השאירו אותם, ולא מוחין ולא מורין רק מניחים אותם בסתמם, והא דהזכירו מנהגים אלו בספריהם, הנה הזכירו אותם במכוון לבלתי ימהר אדם להרוס, כי הם הבינו אחרית דבר מראשיתו וידעו בנסיון, כי כל ענין התחדשות מביא להריסת סדר הקהלות, ושמיעת קול צוחה וקול פרץ, והכלל באלו מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים, והניחו להם שיתנהגו כמו שהתנהגו עד כה, ואם במשך הזמן יתבטל מצד עצמו אין בכך כלום, ובפרט עתה נשתכח ענין דרכי אמורי, ולא שמענו שיתנהגו העם ככה, ולא היה רק בזמן קודם, וכיון שהעם אינם עושים עתה משום זה רק שחושבים שעושים בזה מצוה הנה אין שוה בזה לבטל ענינים כאלו ליתן מקום לבעל דין לחלוק ויפה עשו רבותינו שהשאירו דברים אלו ולא מהרו להרוס:

אופן השלישי המה המנהגים הנהוגים בבית הכנסת בשעת התפלה כמו באמירת היוצרות והפיוטים בברכת ק"ש, ובאמצע התפלה, אשר נהוג אצלנו מאז שלא על פי חכמים, ובקישוי התירו שישאר הדבר על מעמדו ומצבו, עיין טור או"ח סימן ס"ח

שהביא לשון הרמ"ה, וז"ל אבל מה שהוגד לכם שיש בידי למחות לא הוגד לכם האמת, על כן אמרתי הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידים, וזו הוא סיבת שתיקתי ע"ש, והטור ומרן הב"י בש"ע סי' ס"ח וסימן קי"ב ס"ב כתבו גם כן שטוב ויפה לבטל המנהג ופי' רבינו תם שפי' לקיים המנהג לא ישר בעיניהם, ואולי היה הנקל בידם לבטלם אז, מפני שלא נתפשטו בימיהם, כמו שכתב הב"י שם, ועד כה לא שמענו בין הספרדים, שיהיה מפסיקים בקרובץ בברכת קריאת שמע, ומה שמפסיק הש"ץ בתפלה אין בזה איסור כיון שחזרת התפלה אינו עיקר התפלה, דהרי כבר יצא העם והש"ץ בתפלה בלחש עיין שו"ת חות יאיר סימן רל"ח באריכות, אבל הרמ"א שמצא אמירת קרובץ ואופן מתפשט בין האשכנזים, לא רצה לבטלו, והביא ברמ"א סימן קי"ב שנהגו בכ"מ לאמרם, ועיין מגן אברהם סי' ס"ח שכ' שאין לשנות שום מנהג בבית הכנסת, והביא בשם הירושלמי וז"ל אע"פ ששלחנו לכם סדר תפלות אל תשנו מנהג אבותיכם ע"ש[12], ועיין אליהו רבה סימן ס"ח מה שהביא בשם המהרי"ל ולבוש בקיום המנהגים באלו, אע"פ שאינם על פי הדין, ועיין שו"ת חות יאיר סימן רל"ח שהתעורר הרבה בעניני הפיוטים, והצדיק את השגות אבן עזרא נגדם בפי' לקהלת, וכן סיפר שמה בסוף דבריו כי בק"ק ווארמיז נהגו שבמאורה לפי חנוכה המתחלת שני זיתים נכרתים, מתחילים שמה באמצע המאורה מן ממלכה ממושכה, והנה השתדלו איזה חכמים לבטל זאת מדוע לא יאמרו כל המאורה כמו שהיא לפנינו, וספרו לו חכמי וזקני העיר סיבת המנהג, שאחר הגירוש נשרפו הספרים וסידורי התפלות גם כן בתוכם, ולא נשאר מוצל מאש רק סדר התפלה אשר חציו נשרף במו אש ובמאורה הלזו לא נשאר מן התבערה רק אמצע המאורה, מתחלת ממלכה ממושכה ונקבע שם למנהג קבוע בכל עת, אף שהגיע להם אחר כך סדור שלם עם הפיוטים בשלימות ע"ש, ועתה ראה הסיבה לאיזו מנהגים ומהם תלמוד על השאר — וע' (מג"א סימן קנ"ה ס"ק ג') פת שחרית אינה רק בתבואה רחוקה מן הישוב וכו', וכתב המג"א שהשומע שמע וטעה בפשט הגמרא ומפ"ז הביא דברי נביאות כאלו — ובכ"ז גם הרב חות יאיר הזהיר שם שלא לבטל המנהג, והעתיק דברי הב"ח כי שני רבנים גדולים נענשו על שרצו לבטל אמירת היוצרות, אע"פ שבעצמו הודה ולא בוש כי אינו יודע לתת טעם לדברי, במה שעוקרים בזה דין קבוע ומפורש באיסור הפסקה בברכות ק"ש, וע"פ הרוב הפיוטים אינם מענין התפלה כלל, והמה מלאים

[12] הגה באמת לפנינו ליתא זאת בירושלמי עירובין סוף פרק שלישי, רק נאמר שמה בזה הלשון אע"פ ששלחנו לכם סדר המועדים, אל תשנו ממנהג אבותיכם ע"ש, והכוונה על זה שאמרו (ביצה ד' ע"ב) שלחו מתם היינו מארץ ישראל, שלא ישנו ממנהג אבותיהם בהתנהגות יום טוב שני של גליות, אבל משליחות סדר התפלות לא שמענו מאומה שבא להם מארץ ישראל:

ממדרשות ואגדות אשר אין להם יחס לענינו של יום, וביותר תראה בפרי חדש או"ח סימן קי"ב, איך הרעיש העולם במה שמאבדין זמן באמירת הפיוטים, ומסיים השומע לי ומקצר כל מה דאפשר, יאריך ה' ימיו ושנותיו בנעימים:

וכן בעניני מכירת המצות בשבת, גם כן צעקו הראשונים והאחרונים מרה, שאינו על פי הדין והוא מקח וממכר בשבת ויו"ט, עיין (או"ח סימן ש"ז) ובכל זאת החזיקו האחרונים באלו המנהגים מפני שמצאם נהוגים ומתפשטים בכל מקום, ועשו בזה עקרים ויסודות וענפים, כאלו עסקו בדיני תורה ממש, והאריכו מעניני המכירות והחזקות והקדימות, ועיין כנסת הגדולה ואליהו רבה וברכי יוסף, ויש ספר מיוחד ע"ז להרב אזולאי מכונה לדוד אמת מדבר מאלו הענינים ג"כ כאלו היה הלכות מסורות מסיני, ובודאי מצד עצמו אין מזיק הביטול לאלו המנהגים, אולם נפן נא ונראה המחלוקות העצומות אשר גרמו בזמנינו ביטול ענינים אלו במדינות אשכנז, עד שבהרבה קהלות נחלק העם לחצי, והוצרכו להם לעשות בתי תפלות מיוחדות, ועדיין נשמעו קולי קולות משני צדדים המתלוחמים:

והבט נא וראה כי במדינתינו וברוב מחוזות פולין ורוסיא נתבטלו אמירת היוצרות והפיוטים, וכן מכירת המצות בשבתות וביו"ט זה כמה שנים, ולא גרמו התנהגות חדשות הללו, שום פירוד דיעות, והטעם כי לא נתבטלו על ידי צעקות והוצאות רבות, ולא נשאו ונתנו על זה בפרסום, ולא נעשה במדינתינו קיבוצים מיחידי סגולה על זה, ולא נכתבו בזה סדרי בית הכנסת, כי ידענו מאז כי כל מנהגים כאלו אשר אינם לפי הזמן והמקום, אינם מתקיימים[13] ואינם עומדים נגד מרוצת העת, והנהיגו חכמי הדור במדינתינו כמו שנצטוינו ע"פ התורה (תענית ד"ו) ולא מורין ולא מוחין) שנעמוד מרחוק ולא נאמר בזה לא איסור ולא היתר, רק כל אחד יתנהג כמו שלבו חפץ, וכן נהוג אצלנו שבאיזהו בתי התפלה אומרים הפיוטים, וברובם אין אומרים אותם, אולם ההסכמה והקיבוץ והפרסום בזה מזיק מצדדים שונים, מאשר שהמון העם אשר אור תורת אלקים לא נגה עליהם, ואין יודעים להבחין בין מנהג ע"פ דין תורה, ובין מנהג קל, ולדעתם המהרהר אחר מנהג של ישראל אפילו מנהג שטות כאלו מהרהר אחר השכינה, ובראות המון העם הקיבוץ והפרסום לבטל התנהגות הקדמונים, אזי נצטרפו לדעת אחרת מזקת מאוד מפנים שונים, במה שסוברים כי גם עניני תורה הקבועים ומקובלים, גם המה נתונים תחת מקרה הזמן ותולדותיו, וגם המה מסורים ביד החכמים, להתנהג בהם כטוב בעיניהם,

[13] הגה כמו דין דנזכר באהע"ז סי' ל"ז ס"ח די"א דנוהגין בזמן הזה לקדש בנותינו הקטנות משום שאנו בגלות ואין לנו תמיד סיפוק כדי צרכינו ע"ש, והרואה יראה אם נוהגין כן עתה במדינתינו, ואם בזמן הזה הוא צורך גדול או לא ומפ"ז לא שמענו בימים ההם שישיאו את הקטנות:

וכבר הראיתי לעיל שכל עיקר מגמת חז"ל במה שאסרו הפרסום באיזה היתירים, הוא מפני שלא יבאו העם לזלזל במצות, אולם אם נתבטלו מצד עצמם אין אנו אחראין וערבאין, להחזיקם בחזקת היד, ישארו בספר חקה, והעם יעשו בהם כטוב בעיניהם, וכל איש יתנהג כחפצו ורצונו להחמיר או להקל, וכן ראינו במדינתינו במנהג אמירת הלל בלילי פסח שאומרים בבית הכנסת באין מוחה אע"פ שהוא מנהג הספרדים, והרמ"א (בה' פסח סימן תפ"ז ס"ד) העיד כי אנו אין נוהגים בהלל בבהכ"נ, אולם עתה ע"פ הרוב נוהגים לאמרו אצלנו בבתי התפלות, וע' טורי אבן בחי' (מגילה י"ד ע"א) הוכיח דקו' הש"ס יציאת מצרים דנס שבח"ל ואמרינן הלל קאי על הלל זה, ובעניני מנהגי איסור אכתוב בחלק ב':

פרק שביעי

נשוב עתה לעניני המנהגות של מה בכך או לאיזה מנהגי בית הכנסת, אשר אמרנו למעלה כי ביטולם בפרסום מזיק מאוד, מצד שהעם נצטרפו על ידי זה לדעת אחרת, ויבאו לחשוב כי כל המצות והדינים תלויים רק ביד ב"ד, לעשות בהם כטוב בעיניהם, ועתה אראך הטעם מדוע הרבה מהם נתבטלו מאליהם ולא הצריכו לעמוד עליהם למנין לבטלם, אף אם היה לנו ב"ד, רק מתחלה נחקור מה המה המנהגים, ומה עסקם אצלנו, וההבדל אשר בין המצות וההלכות המיוסדות, ובין המנהגות כאלו, וצורך הנחתם בהתנהגות העם:

דע כי אחינו בני ישראל מצויינים היום בין העמים על שני פנים שונים, אחד מצד שהם בעלי דת מיוחד, ונפרדים בשרשי האמונה משארי בעלי הדת, ועוד נבדלו שהיו עם מיוחד בימים קדמונים בשפה נפרדה, ונימוסים מיוחדים, עת גרו בארץ יהודה וישראל, וכן לעתיד במהרה בימינו אנו מחכים, כי נוסף על התקוה הנכונה שיבנה בית המקדש ותחזור הנבואה ובית דין הגדול בישראל, להחזיר עטרת תפארת התורה, וקיום כל המצות לאיתנם הראשון, עוד אנו מקוים ומיחלים כי ישיבו עם ישראל להיות ממלכה בפני עצמה, בארץ ישראל אשר היתה לאבותינו ולנו למורשה, ועל הבדל הזה כבר התעוררו חז"ל (בירושלמי פרק חמישי מן מעשר שני) על מה שאמרו שמה במשנה דהתקינו אימת שיבנה בית המקדש. תחזיר תקנת עיטור הפירות כמות שהיה, ואמרו שם אמר ר' אחא זאת אומרת, שבית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד ע"ש, וע' בתוי"ט במשנה ראשונה פ"ה דמעשר שני, ראינו דגם חז"ל הבדילו בין ענין החזרת התורה שהוא בכלל בנין בית המקדש, ובין החזרת האומה אשר הוא בכלל החזרת

מלכות בית דוד, והורונו חז"ל שתהיה גאולה העתידה, כמו שהיה בבית שני בנין בית המקדש תחלה, ואחר כך שבו לממלכת מיוחדת תחת החשמונאים:

ורק מפני שאין אפשרות להחזרת המקדש, בהעדר הנביאים, אשר צריכים להעיד על מקום המקדש, והמזבח, ושאר דברים אשר נשתכחו, ובפרט להעיד על המשפחות המיוחסות בכהנים, שלא נתערבו במשך הזמן הארוך, עיין (זבחים ס"ב ע"א) שלשה נביאים עלו עמהם מגולה, אשר העידו על דברים הנחוצים הללו ע"ש, ועתה שאין אתנו נביא וחוזה, הנה אצלנו עיקר ושורש באמונה שאליהו זכור לטוב, אשר לפי קבלתינו האמתית עודנו חי בגנזי מרומים, והוא הנביא אשר היה חי בזמן הנביאים, והוא יקדים למשיח והוא יחזיר ב"ד הגדול, והוא יעיד בכח הנבואה אשר בקרבו על הדברים הנעלמים ונשכחים במשך הזמן הארוך:

והנה בגלותינו, אנו מחזיקים בתורה ומצות, מצד כי אנחנו בעלי דת מיוחד, אוחזים באמונת אבותינו, וכן מצד השני אף כי אנחנו היום בגולה, ותמנו להיות עם מיוחד, ונצטוינו מפי חז"ל שבעוד שאנו נכנעים תחת איזה אומה שתהיה, אנו מוכרחים לעמוס הסבל על שכמנו, לשאת בעול המוטל עלינו ולהאזין ולהקשיב בכל עת להמושל בכל אשר יצוה, וגורל האומה והממלכה אשר אנו גרים שמה, צריך שתהיה מנת חבלנו גם כן, אם לטובה ואם לרעה, לשמח בשמחתם, ולקחת חבל ביגונם, בכל זאת הטילו חז"ל עלינו לחובה, לעשות זכר ואות גם להחזרת המלוכה והאומה, ונוסף על הכרח שפה עברית באיזה תפלות, כברכת כהנים וכדומה, נצטוו ג"כ על לימוד לשון הקודש[14] והוא גם כן מצד זה למען יהיה לנו דבר מצויין בין העמים, ולמען חזק מיתרי האהבה והאחוה ביניהם ולמען יוכלו בנקל להכיר זה את זה, ועוד עשו איזה הנהגות בגלוי ובפרסום, אשר מיועדים להחזיק חיי האומה בחיי החיצוני, וכל אלו התנהגות בבית הכנסת ובקיבוצים בשעת נשואין המה על דרך שהזכירו חז"ל בירושלמי בעבודת בית המקדש שהיה הרבה עשיות לעשות פוימפע לדבר (ירושלמי פ"ב דיומא):

והנה המצות או אפלו עניני דרבנן, אשר באו לעשות, גדר ומשמרת אל ההלכות הקבועות ומיוסדות, המה אותות חיצונות, באו לעורר הנפשות על דיעות אמתיות ממציאות יתעלה ואמיתיות ההשגחה וכדומה, ומפני זה עומדים לנצח ולא יוכלו להשתנות בשום

[14] הגה והנה חכם מופלג אחד עוררני על מה שהנחתי במאמר אגרת בקורת בצ"ע מנ"ל להרמב"ם זאת שכ' בפי' המשנה לאבות דמצוה לדבר לשון הקודש, והנה הראני בילקוט ס"פ שלח פיסקא א' דבר אל בני ישראל, דנאמר שם קטן היודע לקרות אביו מלמדו שמע ותורה ולשון הקודש, והנה שמחתי להערה זאת מאשר שמכאן ראיה גמורה למה שהחלטתי שמה דמכילתא שמביא רבינו הוא ספרי זוטי, ומכאן ראי' גמורה דהרי הך דילקוט (מלמוד) [מלמדו] לשון הקודש מובא ג"כ בשם ספרי זוטי ומשם הוציא זאת רבינו ובמאמר לקיים דברי אגרת הארכתי:

פנים, וכמו שהדיעות המה אמתיות נצחיות, ולא ישתנו בשום פעם, כך המצות אשר באו לקיים ולהחזיק הדיעות האלו אצלנו, גם כן המה בלתי משתנים, לא כן המנהגים אשר ראינו כי מצד עצמם הם דברים של מה בכך, וגם אינם מיוחדים לעורר העם על דיעות אמתיות ונצחיות רק מוכשרות לציין קיום האומה בחיי החיצוני להחזיק ביחד האברים הנפרדים, אבל לעצמם אינם מכוונים מאומה, ולא באו רק לסבב קיום האומה, שיתנהגו אנשי האומה בחיי החיצוני בדרך וסדר מיוחד, ובכל עת אשר אנו רואים את התועלת הנמשך מהם כי משיגים על ידיהם המטרה הנאותה אזי טוב ונכון להחזיקם, אולם אם רואים אנחנו בזמן מהזמנים שלא נתפשטו המנהגים הללו באומה והמה רפויים אצלם, אזי בטלים מעצמם, אחרי שאנו רואים ומכירים, שאינם מוכשרים לעבודתם ואין מצליחים בשליחותם, ואין להם כח ועוז להתקיים בעם, ואפילו אותן הדברים שנתפשטו באומה אז בשעה שהתחילו להנהיג אלו המנהגות, ואחר כך התרשלו בהם העם, הנה גם בזה האופן בטלים ומבוטלים, מפני שלא באו רק לצורך קיום האומה, ואם העם אינם חפצים בהם בטלה הסיבה והמסובב כיון שאין מועילים להנחות המבוקש אל המטרה המכוון מהם:

כלל הדברים, המצות המה עוזרות ומסייעות במה שמתיחס לטהרת הדת לבד בחיי הרוחני, והמנהגות אשר נעשו על פי הרוב בפרסום ובגלוי בבית הכנסת או בשעת נשואין וימי החג, המה מקיימות את האומה בחיי החיצוני לבד לעשות זכר לימים יבאו בימי המשיח שתחזור לעתיד הממלכה אלינו בארץ אבותינו, ואלו המנהגים המה כמו המלח המקיים את הבשר, שלא יתקלקל במשך הזמן, כן מנהגות קדומות באו בפרסום לפעול אצל המון העם חיזוק מיתרי האומה והאחוה, בין אחינו המפוזרים, וכל זמן שהעם נוהגים במנהגות כאלו, וקבלו עליהם להתנהל בפרסום אחריהם, אזי חלילה וחס לאיש פרטי להקיל בהם, ולהרוס הבנין כי גורם על ידי זה להפסיק חיי האומה, אשר מנהגות אלו באו לזכר וחיזוק על ידי הרשומות החיצוניות, וכיון שהכו שורש בלב העם מנעוריהם קשה להפרידם מן המורגל, ובלי ספק לא יטו בזה מני אורח המסולל להם מאז, וכבר כתב החכם הגדול מהוי ישר מקאנדיא שבזה נשתבחה בני אומתינו כי המה עם קשה עורף, ולא נקל להם לעזוב הענינים הישנים, אשר הורגלו בהם מני אז, לכן נתנו חז"ל כלל גדול כי העיקר בהתנהגות כאלו, רק להשגיח אם נתקבלו ונתפשטו באומה, ואם ראינו שנמשכו אצלנו זמן ארוך ועמדו נגד מרוצת הזמן המכלה הכל, הנה בלי ספק כח רוחני יש בהם, אף אם נעלם תועלתם למראה עינינו בכל זאת קיומם והתפשטם באומה בעצמם יתנו עדיהם ויצדקו, כי אתם העוז להתקיים באומה

ולפעול גם כן חיזוק בחיי החיצוני מן האומה, והאיש אשר עומד על המצפה חלילה לו להרוס לבטלם, אף שאין נכבדים מצד עצמם מכל מקום בלי ספק המה רבי התועלת מצד פעולתם אצל העם, ואם נתבטלו מעצמם שוב אפס כחם ואינם לחוב עלינו, כי עמידתם נערך בכל עת לפעולתם ובהעדר המסובב המבוקש נפסק ג"כ הסיבה: אולם כל זה רק במנהגות סתמות, אשר אין מגיע מהם הפסד לאמונה הטהורה, ואף אותן שהזכרנו למעלה כמו שאין מתחילים בשני ורביעי, ואין נושאין אשה רק במילוי הלבנה, או בשחיטת התרנגולת שקראה כתרנגול, או בעניני כפרות, אף שיש בהם ריח מעונן וניחוש ודרכי אמורי (עיין יו"ד סי' קע"ט), הנה זה היה בזמן הש"ס בעת שהתחילו העם להנהיג ככה, אבל עתה אין עושים העם אלו הדברים, מפני דרכי האמורי, רק משום שכבר נהוג עדיין אצלם מזמן קודם, או מצד שנקבעו עליהם לחובה, מפני שעמודי ההוראה הב"י והרמ"א הביאם בש"ע, ואם אמרו הלכה מוחלטת, כל דבר שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי אמורי (חולין ס"פ כיסוי הדם) מכ"ש באלו אשר נקבעו אצלנו מאז ונתפשטו בהמון, דאין בהם חשש דרכי אמורי: אבל שארי המנהגות הגרועות, אשר יש בהם דרכי אמורי וריח עבודה זרה ואין נזכרים בשום ספר מספרי חכמי ישראל רק נהוגות בתחלה מנשים וטפשים, באלו אפילו מצאו להם מקום באומה החובה על החכמים והמורים שלא יניחו ולא ישקטו בזה רק יחישו לשרש אחריהם, עיין מורה פ"ז לשלישי שכתב בזה הלשון, ודע שרושם הפעולה נשארה עד היום, ופרסומה עדיין בעולם, הלא תראה המילדות יקחו הנערים הקטנים בחתול, וישימו עשן בלתי טוב הריח על האש, וזה מין העברה באש בלי ספק, אין מותר לעשותו, והסתכל רוע ערמת נותן זה הדעת, איך השאירו וקיימו בזה הדמיון, עד שעמדה כנגדו התורה אלפים מן השנים, ולא נמחח זכרו ועומד עדיין רשומו ע"ש, וגם בזמנינו ובמדינתינו נמצאו עדיין רושמים ממנהגים גרועים, אשר אין ספק אצלי כי כלם ממעיין נרפש נובעים, ממה שנתערבו ולמדו מעשיהם בימים הקדומים, בזמן שהיי האומות עדיין עובדים כוכבים ומזלות, והחוב מוטל על כל מי אשר בידו למחות לעקרם לבלתי ישאר מהם זכר ושורש וענף, כי לא לבד שאין גורמים ומסייעים לקיום האומה, נהפוך הוא מחישים אבדן האומה והשחתות הדיעות הטהורות, והמדות הצרופות והיקרות, אשר נטעה על לוח לבבנו התורה הקדושה, ואם המנהגות הטובות אשר נקבעים אצלנו מפי הקדמונים אשר פקחו עין להטיב שאריתנו המה כמלח שעסקו לקיים הבשר זמן ארוך, הנה יתכן על המנהגים הנתעבים והרעים שאלת סבא דבי אתונא מלחא כי סרו במאי מלחו ליי (בכורות ח'

ע"ב)[15] כי מנהגים גרועים אשר יסודתם במשפט קודם מבעלי הצבא, המה מכלים כל נתח טוב אשר לנו למנה על פי החינוך על דרכי התורה, והתורה הזהירה אותנו על הניחוש והכישוף וכתבה תמים תהיה עם ה' אלקיך לא תנסה, אבל במנהגים סתמים, אשר אין להם שום יחס היותר רחוק לדרכי אמורי וכישוף וכדומה, ואפילו הם בעצמם המה דברים של מה בכך, בכל זאת אם נהוגים באומה, אזי אסור לבטלם בפרסום, כי יגרום למחלוקת עצומות והסכנה מפחדת כי יחלק העם לחצי על ידי זה כמו שהזכרתי כי המון העם אינם מבחינים בין הלכה ובין מנהג, וגדול כח המנהג אצלם מכח הלכה ברורה, לכן אם נתבטלו מצד עצמם אזי בטלים ומבוטלים ואין לקיימם בחזקה, אולם בעוד שעדיין בתוקפם אסור להרסם, וזה מה שרצינו לבאר עתה:

נשלם מאמר ראשון:

צבי הירש חיות חופ"ק זאלקווא והגליל

ב

דרכי ההוראה

בירושלמי פרק שני מן מס' פיאה וסוף פרק ראשון דחגיגה, נתנו לנו חז"ל כלל גדול בעניני הוראות, וזה לשונם, אין למדין לא מן ההלכות, ולא מן האגדות, ולא מן התוספתות, אלא מן התלמוד, עוד אמרו שם בסמוך אמר שמואל אין למדין מן ההורייה הכל מודים שאין למדין מן המעשה, והנה בכאן שמתי המטרה לנוכח עיני, רק במה שנוגע להכלל אין למדין מן האגדות לבד, ובדרך הלוכי יתבארו גם כן שאר דברי הירושלמי, והסיבות הנתלים בזה, וראוי לחקור פה שלשה חקירות:

א אם כלל זה אשר ראינו מובא בספרי כללי התלמוד, אם באמת הוא כלל גדול בלי חולק, וכל הפוסקים כלם כאחד, עשו אותו יתד תקועה בהוראה, שלא להשגיח על דינים היוצאים מעניני אגדה, לעשות אותם הלכה קבועה להתנהג כן במעשה, או דברי הירושלמי הללו המה רק מאמר יחיד לבד:

[15] הגה עוד יש לכוין באגדה זאת, כי ידוע שהחכמים המורים בעם הוקמו על לתורה ולתעודה המה המלח לקיים את העם בדרך התורה, לתקן קלקול הדור, ולהחיש להם הטבה כללית, ולהורותם הדרך אשר ילכו והמעשה אשר יעשון, הן בדיעות אמתיות והן במדות ישרות, ושאלו סבי דבי אתונא אם המלח נסרח ונתקלקל מה נעשה, היינו אם הראשים והמורים השחיתו התעיבו דרכם ומטים העם מדרך הממוצע והמסולל על פי התורה לנתיבות עקלקלות מה לעשות עתה, והשיב להם מלחא מי סרייא בתמי', היינו כי אותן הישרים המקושטים במדות ובדיעות, ואשר אהבת כללית מן מין אנושי והחשת הצלחתם בזה ובבא הכה שורש בלבבם, אין אפשרות אצלם הקלקול ע"ד אמרם (ברכות ך"ט ע"א) גמירי טבא לא הוי בישא:

ב אם כוונתם כאן לכלול כל האגדות, בין אותם שהכניסו בעל מסדרי התלמוד בתלמוד עצמו, בין אותם האגדות הנמצאים מפוזרות במדרשות, או עיקר כוונת הירושלמי לשלול ההוראה, רק מן האגדות אשר נמצאו בספרי מדרש ואגדה לבד, אבל אגדות המובאים בתלמוד בין בירושלמי בין בבבלי, לא נפרדו מהתלמוד עצמו ודין אחד להם עם שאר דברי התלמוד שכל דבריהם עלינו לחובה, ואלו ואלו דברי אלהים חיים, פרנס אחד קבצם, ודינים היוצאים ממילי דאגדה תלמודית, גם המה עקרים קבועים להלכה ולמעשה:

ג והחקירה השלישית תיסוב על פינה ראשית, לדעת ולחקור איזה דרך ישכון אור, ליישר המעוקלות ולהשוות הסתירות הנופלות בהשקפה ראשונה בכללים אלו ויתבארו בהמשך המאמר:

דע קורא יקר כי אין מגמתי במאמר זה לדבר מעניני אגדה ומגמתה ואיך נסדרו ובאו כלולים יחד עם הלכות ודינים, ולהסביר הסיבות שהניעו את ר' אשי והבאים אחריו בעלי חותמי התלמוד לכוללם יחד עם הלכות הקבועות המיועדים להורות לעם ה' המעש' אשר יעשון, ולמה לא עשאום מדור בפני עצמם, כאשר היו מסודרים בזמן קדום ספרי דאגדתא בפני עצמם, וגם היו רבנן דאגדתא מיוחדים אשר לא התעסקו רק בסדור האגדות ובקיבוץ השמועות, וכדומה שאר חקירות נכבדות, הנראות בעניינים הללו להאיש המבקר אחר תכלית כל דבר בעין פקוחה, ודורש אחר האמת כאחר מטמונים:

גם תדע כי ענינים הללו צריכים לחיבור מיוחד בפני עצמו, ואין מאמר קטן מעט הכמות כזה מחזיק ענינים המרובים והעצומים הללו, ואי"ה בספרי לקיים

דברי אגרת, אבאר הכל בפרטות כיד ה' הטובה אלי אכן עתה באתי רק במה שנוגע לשרשים וענפים המונחים ליסוד בחכמת התלמוד, ולהבין הסיבה של הכלל הזה אשר נתנו חז"ל לנו בדרכי ההוראה, כי רק על כוונה זאת צריכים להבין עקרים הללו אשר הבאתי בשם הירושלמי, ואין אני מסכים לזה לדעת הרב בעל מאור עינים פרק ט"ו מספרו אמרי בינה, אשר כלל מאמר זה במנין שאר המאמרים בירושלמי, המדברים בגנות האגדות, כמו הך דירושלמי שבת פרק כל כתבי דאמר ר"י בן לוי הדא אגדתא הכותבה אין לו חלק, וכן הך דירושלמי ספ"ג דמעשרות ר' זעירי צוח לספרי דאגדתא ספרי קוסמין וכדומה, הנה לדעתי לא כמשפט המאמרים ההם משפט מאמר זה אשר עומד בפני עצמו רק להורות על איזה האופן נלמוד דרך הוראה, הרי אתה רואה כי הירושלמי השוה האגדות להלכות ותוספתות והוראה ומעשה שמכל אלו אין למדין, אע"פ שהלכות ותוספתות הן המה עקרי התורה, ועל כרחך דהירושלמי כאן בא מצד

אחר, דענינים הללו כפי שהם עדיין אינם מוכשרים שיהיו יסודות קבועות להלכה ולמעשה, כאשר יתבאר בסמוך, וראיתי שגם הגאון מהרי"י ברלין ז"ל מובאים דבריו בשו"ת נודע ביהודא מהדורא תנינא ח' יורה דיעה סימן קס"א גם הוא ז"ל הבין דברי הירושלמי על דרך זה ע"ש:

עוד צריך אני לעורר את המעיין על ההבדל אשר בין גירסת ירושלמי חגיגה, דשם הגירסא אין מורין, ואולם בירושלמי פיאה הגירסא אין למדין מן האגדות, אולם סוף המאמר אין למדין מן ההורייה הגירסא שוה בשניהם, ומזה מוכח דמורין ולמדין כוונה אחת היא ועי' ג"כ שו"ת רדב"ז חלק שני סימן תרמ"ז שהתעורר ג"כ שגירסות שונות נפלו במאמר זה, בקצתם הגירסא אין למדין מן האגדות וכו' אלא מן התלמוד, ובקצתם הגירסא ולא מן התלמוד, אכן הגירסא שלפנינו אלא מן התלמוד מובא ג"כ ברשב"ם (בבא בתרא ק"ל ע"ב) וע' שו"ת הרשב"א סי' של"ה וע' מורה נבוכים בסוף הקדמתו שכתב ואמרו, אין משיבין בדברי אגדה, ולא מצאתי מקום לדברים אלו בשום מקום, וגם לדברי רבינו נסים גאון שמובא בכותב בעין יעקב (ברכות פ' הרואה) ובמאור עינים שם על הך דאובא טמיא מאי גוהה שכ' ובהא ובכל דדמי לה אמרו רבנן "אין סומכין על דברי אגדה"" וגם את זה לא מצאתי בשום מקום, וע' רשב"א בחי' למס' מגילה ט"ו ע"ב מובא בנודע ביהודא מה"ת חיו"ד סימן קס"א שכתב "אלא שאין מתישבין בדברי אגדה" ולא נמצא בשום מקום, אכן משם אינו מבורר, אם הרשב"א העתיק מדחז"ל או אומר מעצמו דבר זה, אבל האב לכל אלו המאמרים הוא דברי הירושלמי אשר הצגנו בפתח דברינו:

והנה אין לנו שום ספק דדברי הירושלמי הללו המה אצלנו הלכה פסוקה אחרי שלא נמצא חולק בבבלי, וכלל גדול אצלנו כל מקום שאין דברי תלמוד בבלי חולקים על הירושלמי הלכה כהירושלמי, ע' יד מלאכי ח"ב סי' ד', וע' פחד יצחק ערך גמרא בבלית שהאריכו בכלל זה הרבה, ומפני זה מצינו בכל האחרונים שהביאו כלל זה ליסוד מוסד, וע' תוס' יום טוב פרק חמישי דברכות משנה ז', כתב אע"פ שנמצא במדרש ריש פ' תבא, דאם השליח צבור בטוח שלא יטעה, מותר לענות אמן אחר ברכות כהנים, ואולם גדולי המורים סותרים דגם אפילו אם בטוח אסור לו לענות אמן משום דאין למדין מן המדרש, ועי' או"ח סי' קכ"ח ומגן אברהם שם ס"ק ך"ח שהעתיק דברי התוס' יו"ט הללו, עוד הביא הרב תוס' יו"ט מהר אבן העזר סימן א' דקי"ל כרבנן דר' יוחנן בן ברוקה דאין האשה מצווה על מצות פרו ורבו, אע"ג דבבראשית רבה סוף פ' חי"ת אמרו שם הלכה כר' יוחנן בן ברוקה דעל שניהם הוא אומר פרו ורבו, אלא ודאי מפני זה לא השגיחו

הפוסקים על הלכה קבוע במדרש, מפני הכלל גדול אשר נתנו בירושלמי, דאין למדין מן האגדות[16]:

עוד ראיתי להרב מנחם עזריי בתשובותיו סי' ל"ו שכתב לענין צורת ה"א היכי דלא איפסק כרעי', והיה סתום למעלה והביא דקצת מורים הביאו ראי' להכשיר ממדרש מובא רש"י בחומש פ' בראשית בהבראם בה' בראם, העולם נברא בה"א מה ה"א סתום מכל צד ופתוח למטה וכו', בכל זאת לא משגיחין על מילי דאגדה ע"ש, וע' ג"כ שו"ת תשב"ץ ח"א סי' נ' וסי' נ"א והוסיף שמה התשב"ץ בסי נ"א דאין לדמות ה"א לאות קו"ף דטעמים שנאמרו על דרך מדרש אין לדקדק מהם כל כך ע"ש[17], וע' שו"ת חות יאיר סי' רכ"ד שכתב ג"כ על דברי הספרי דס"ל דמעשר כספים הוא חיוב מן התורה וכ' ע"ז דאין למדין מן האגדות ומדרשות ע"ש, וע' שו"ת חכם צבי סי' מ"ט שכתב על הך דאמרו מדרש ר"פ חיי דפחות מבן עשרים אינו בר עונשין הוא דברי אגדה ומדרש לבד, ואין למדין מזה ע"ש — כבר תמהתי במקום אחר שנעלם מהחכם צבי שגם בירושלמי פ"ב דביכורים נזכר דבר זה, ומובא ג"כ ברש"י (תענית ה' ע"ב) — וע' שו"ת כנסת יחזקאל חיו"ד סימן ר"ד לענין מה שהביא מפרקי דר' אליעזר דמימות מבול ואילך הטהורים מרובים על הטמאים, ובכל זאת אין לסמוך עליו כי אין למדין מן האגדות, וע' ג"כ שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קמ"ט, וע' שו"ת נודע ביהודא תנינא חיו"ד סי' קס"א מה שהשיב להגאון מהר"י ברלין בכלל זה וע' אבן העזר סי' קי"ט בבאר היטב שם שכתב להסיר קו' הפר"ח על הרמ"א דאם אין לבעלה לתת לה כתובה מגרשה וכתובה עליו חובה, ואולם באגדה (גיטין נ"ח ע"א) בההוא שוליא דנגרי דלא היה יכול לגרשה משום דכתובתה מרובה, וכ' הבאה"ט דאין למדין מן האגדות ומפ"ז אין מזה קו' על הרמ"א, וע' ספר

[16] הגה באמת נעלם במחכ"ת מעיניו הטהורים כי גם בתלמוד ירושלמי סוף פ' ששי דיבמות מבואר שמה דאמרו הלכתא כרי יוחנן בן ברוקה על שניהם הוא אומר פרו ורבו ע"ש ושוב אין זה בכלל אין הלכה כמדרש רק מטעם אחר באנו כאן דבבלי וירושלמי החולקים זה עם זה הלכה כבבלי, אמת הדבר שמן הבבלי עדיין אינו מוכרע אחרי בש"ס (יבמות ס"ה ע"ב נאמר דריב"ל ס"ל הלכה כר"י בן ברוקה, ור' יוחנן ס"ל הלכה כרבנן, וכיון דהלכה אצלנו ר"י וריב"ל הלכה כריב"ל ע' תוסי (מגילה ד"ז ע"א) וע' יד מלאכי סי' תקע"ב, וא"כ גם הבבלי הולך על דרך זה, דהלכה כר"י בן ברוקה, ובירושלמי מבואר בהדיא דהלכה כר"י ב"ב, ומדוע כאן הלכה כרי' יוחנן, שוב ראיתי בשו"ת מקום שמואל סי' ח' דהתעורר בזה מדוע פסקו כרי' יוחנן, וכ' הטעם כיון דת"ק פליג על ר"י ב"ב וקי"ל בכל דוכתא דהלכה כת"ק, ובסי יפה תואר פ' בראשית כ' טעמים אחרים מפני דקי"ל מעשה רב, ובש"ס בבלי יבמות מייתי הש"ס דההיא אתתא דאתאי לקמיי דרי נחמן ואמר לה לא מפקדת אפריה ורביה ע"ש עכ"פ דברי התוס' יו"ט צע"ג דהך דהלכה כריב"ב דאתמר במדרש איתא נמי בירושלמי, ואין ענינו לאין למדין מן המדרש, ועוד כיון דסתמא דגמרא דידן פליג, ומפני זה לא קי"ל כהמדרש, וע' ג"כ ספר באר יעקב אהע"ז סי' ק"י ט' וצע"ג:

[17] הגה גם מדרש זה דה"א סתום מכל צד נמצא בירושלמי חגיגה פ"ב, וע' עוד ירושלמי פ"א דמגילה וז"ל תורת הראשונים לא היתה ה"א שלהם סתום, משמע דה"א של אחרים היתה סתום מכל צד רק פתוחה למטה, וע' יפה מראה שם שמכאן ראי' לשיטת מהרי"ק שורש ך"ח במה שהכשיר אות ה"א היכי דלא איפסיק כרעי', וע' תשב"ץ שם שהביא ג"כ דברי הירושלמי הללו דמגילה:

באר יעקב ח' אהע"ז מה שהאריך בזה הרבה, על כל פנים ראינו דגדולי המורים הללו עשו כלל זה דירושלמי דאין למדין מן האגדות ליסוד מוסד ויתד נאמן בהוראה, להורות הלכה למעשה אף אם מתנגד לדברים היוצאים ממילי דאגדה:

ואולם אם הכוונה דרק אגדות המפוזרות במדרשות המה בכלל זה דאין למדין מהם, או גם אגדות אשר הכניסו בעל מסדרי התלמוד בתלמוד גם המה בכלל זה, הנה ראיתי בספר פחד יצחק ערך אין למדין, וכן בשו"ת נודע ביהודא סימן קס"א העתיקו מהירושלמי בזה"ל אין למדין מן המדרשות ולא מן האגדות הנה ראינו דהפרידו חז"ל בין מדרשות לאגדות ועשאו לכל אחד מדור בפני עצמו והכוונה מדרשות היינו אותן אגדות שלא נמצאו בתלמוד, ואגדות הם אותן שהכניסו מסדרי התלמוד בתלמוד ומן שניהם אין למדים הלכה למעשה, והנה חוץ מזה שלא מצאתי גירסא זו בשום מקום, ואין ספק אצלי שלא דקדקו הגאונים הללו בלשונם כי לפי מה שהראיתי למעלה לא נמצא זה רק שני פעמים בירושלמי ובשניהם הגירסא רק אגדות לבד, ועוד שמסיים הירושלמי אין למדין אלא מן התלמוד, ועל כרחך סתם תלמוד קאמר בין מהלכות בין מאגדות אשר בתלמוד, דאל"כ היה לו לפרש אין למדין אלא מן הלכות שבתלמוד, נוסף על זה כיון שהתלמוד מקובל אצלנו בכל פרטיו ודקדוקיו וכופין את כל ישראל להתנהג אחריו כמו שכתב רבינו הרמב"ם בהקדמתו לספר יד החזקה, א"כ מי עושה פירוד בין הדבקים לאמר את הלכות פסוקות נקבל ואת הדינים היוצאים ממילי דאגדה לא נקבל, ועוד כיון שידענו שתלמוד ירושלמי נסדר קודם לבבלי כאשר התעורר הרי"ף סוף עירובין דמפ"ז הלכה כבבלי נגד הירושלמי, מפני שכבר היה לפני חותמי ש"ס בבלי, תלמוד ירושלמי, ע' ג"כ ספר פחד יצחק ערך גמרא בבלית בארוכה — וגם אני אכתוב אי"ה ע"ז ענין ארוך — א"כ ע"כ מה שאמרו בירושלמי אין למדין אלא מן התלמוד, ע"כ הכוונה על תלמוד שלהם דאין סברא שידבר מתלמוד בבלי שלא נסדר בימיהם, וא"כ שוב אין לנו שום ראי' להוציא אגדות בתלמוד מכלל הוראה:

וכן ראיתי באמת להרב באר יעקב בחידושיו לאהע"ז סי' קי"ט שהוכיח כן מדברי הרא"ש בנדרים פ' תשיעי סי' ב' דעד כאן הדין דהנודר לדעת חבירו אין מתירין לו אלא בפניו, דוקא היכי דעשה לו טובה, אבל היכי שלא עשה מחמת טובה מתירין שלא בפניו, וכן מוכח (סוטה ל"ו) דאי"ל יוסף לפרעה, אבי השביעני ואי"ל זיל איתשיל אשבועתך אלמא היה יכול להתיר שלא בפני יעקב ואי לאו הלכתא לא הוי קבע לי' בהש"ס עכ"ל הרא"ש, ומזה מוכח בהדי' דהאגדות אשר נקבעו בש"ס הלכות פסוקות הן, ומדברי הרב מנחם עזרי' סימן ל"ו שהבאתי לעיל מוכח גם כן שדעתו לחלק כן, דהרי ראינו שנותן היתרון

לאגדה (מנחות ך"ט ע"ב) מ"ט תליא כרעי' דה"א אם רצה לחזור בתשובה ליעול, על אגדה במדרש בראשית דה"א סתום מכל צד, הרי דאגדות שבתלמוד עקרים להלכה, אמת שמצאתי בפסקי מהרא"י סי' ק"ח ומרומז ג"כ בפחד יצחק שכתב על הך אגדה דמסכת (נדה ל"א ע"א) למה תינוק נימול לשמונה, שלא יהא הכל שמחים ואביו ואמו עצבים, וא"כ לפי זה היולדות בזוב, שצריכה להמתין י"ד יום יהיה נימול לי"ד, אלא ע"כ מילי דאגדה נינהו ואין למדין מהם כלל ע"ש, אולם משם אין ראי' כלל דאע"פ דאגדה זאת היא בתלמודנו מ"מ היא בכלל אין דורשין טעמי' דקרא ואנן לא קי"ל כר' שמעון (ב"מ קי"ד ע"א) ואסור לנו להסביר סברות מדעתינו לפרש טעמי המצות ולהוציא מזה דינים חדשים, ע' רמב"ם סוף ה' מעילה וסוף ה' תמורה וספר המצות מל"ת שס"ה, דרק דרך מוסר וסברא הותר לחז"ל להתבונן בענינים כאלו, אבל לא להוליד דינים חדשים, והתשב"ץ ח"א סי' נ"ח כתב רק על טעמים שנאמרו על צורת האותיות לדמות אות ה"א לאות קו"ף מזה אין לדקדק כל כך ובפרט סיים דאין לדמות ה"א לקו"ף משום דבה"א יש צד אחר דבעינן כתיבה תמה שלא יהיה דומה לחי"ת, אבל שאר אגדות תלמודית בודאי למדין מהם ודומים להלכות שבתלמוד:

ואני אוסיף להביא כאן ראיות שונות, שגם גדולי הפוסקים הביאו ראיות מן האגדות, בדרך משאם ומתנם בהלכות ודינים, ע' ראי"ש גיטין סוף פ' השולח, שמביא דעת רבינו תם, דאשה כשרה לטוות חוטים לציצית, מהך אגדה (בבא בתרא ע"ד ע"ב) יצאה ברת קלא דביתהו דר' חנינא בן דוסא עתידה למשדי תכלתא לצדיקי לעלמא דאתא, ומובא ג"כ בבית יוסף או"ח סי' י"ד, וע' שם (ב"ב ע"ד ע"א) שהביאו ראי' דמטילין ציצית למתים מאגדה דרבה בר בר חנה שראה מתי מדבר מלובשים בציצית, וע' ג"כ תשובת הרא"ש כלל ק"ז שהביא ראי' שמותר לדיין לדון על פי אומדנא קרובה מהך (ב"ב נ"ח ע"א) שאמר ר' בנאה זילו חביטו על קברא דאבוהון, והוציא הירושה משאר האחים ונתן רק ליורש אחד ע"ש, וע' שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' קס"ח שמותר לדון ע"י אומדנא מן ש"ס (ב"מ ך"ד ע"א) מר זוטרא איגנב לי' כסא דכספא ע"ש, וע' שו"ת רדב"ז ח"ב סי' קפ"ז ופסקי מהרא"י סימן קל"א מובא בטורי זהב יו"ד סי' של"ד ס"ק א' שהביאו ראי' שב"ד צריכים לעשות כל מה שמוטל עליהם ולא יחושו אם יצאו מן הדת אותם אשר יפגעו בהם מדת הדין שלהם, מהך אגדה (קידושין ע"א ע"א) דרבי ניבא, לפני מותו על אלו דאקפי פירי דכוורא בשבת ונדהו ר' אחי ואשתמוד ע"ש, וע' ג"כ יורה דיעה סי' פ"א ס"ד שהוכיחו דאסור להאכיל את התינוק דברים האסורים מהך אגדה מובא תוס' (ע"ז י' ע"ב) ד"ה אמר דחלב מטמא חלב מטהר, וע' פר"ח שם דהביא ראי' מן (יומא פ"ג ע"א)

לחישה לה ולא אלחישה נפיק מיניי שבתאי אצר פירי, קרי עליו זורו רשעים מרחם, ועוד הביא מן ירושלמי פ"ב דחגיגה דאמו של אלישע בן אבויה עברה על פתח ע"ז והריחה מאותה המין, והיה הריח מפעפע בגופה כארס של נחש, וע' ג"כ בים של שלמה (בבא קמא פ"ח סי' מ"ב) מהר"מ החמיר בפוגע בכבוד שוכני עפר, ורבינו גרשון גזר על זה והביא ראי' מאגדה (סנהדרין מ"ד ע"ב) אמרה רוח פסקנית לפני הקב"ה בשעה שאמר יחזקאל אביך האמורי ואמך החתית, אם יבואו אברהם ושרה ויעמדו לפניך, יאמרו ריבך ריב וסוד אחר אל תגלה, וע"ש ביש"ש שם סי' נו"ן, וגם ידענו שפסוק ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אשר אומרים בקריאת שמע, ומפסיקים באמצע הק"ש, נתקן על פי אגדה (פסחים נ"ו ע"א) ע' טור או"ח סי' ס"א, וע' עוד ישי"ש ב"ק פ"ח סי' נ"ח שהביא בשם הריטב"א דמן אגדה (ע"ז י"ח ע"א) דר' חנינא בן תרדיון אמר מוטב שיטלנה מי שנתנה ולא אחבול בעצמי, דמכאן משמע דאפילו בסכנה שיהרגוהו, אסור לחבול בעצמו, וע' תוס' ע"ז שם ד"ה ואל יחבל דאור"ת היכי שיראים פן יעבירום נכרים לעבירה, כגון על ידי יסורין שלא יוכל לעמוד, אז מצוה לחבול בעצמו, והביאו מש"ס (גיטין נ"ז ע"ב) מילדים שנשבו לקלון שהטילו עצמם לים ע"ש, ועוד הביאו האחרונים ראי' לאסור לנשים שער ראשם אפילו בביתם, מה שאמרה קמחית מעולם לא ראו שערות ראשי קורת ביתי (יומא מ"ז ע"א), וע' (כתובות סי' ע"ב) בבתו של נקדימון בן גוריון כיון שראתה את ר' יוחנן בן זכאי נתעטפה בשערה, ואלמנה היתה כנראה שם מוכח ג"כ דנזהרת היתה להראות שערה לפני רבים, אבל בפני עצמה לא היתה נזהרת, וראי' היותר ברורה הוא מה שמצינו (סנהדרין נ"ז ע"ב) אשכחי' ר' יעקב כתיב באגדתי' דבי רב בן נח נהרג בעד אחד בדיין אחד שלא בהתראה, ומובא ג"כ בבראשית רבה, והרמב"ם פ' עשירי מה' מלכים פסק כן לפסק הלכה, אע"פ שלא נמצא רק באגדתי' דבי רב, מ"מ כיון שחז"ל הכניסו זאת בתלמוד מוכח דרצו לקבוע הלכה באגדה זאת, והה"ד מכל אגדות בתלמוד נוכל ללמוד דינים והוראה:

ומכל הדברים אשר בארנו למעלה, ראינו דאגדות בתלמוד המה עקרים קבועים בהלכה, וע"כ הכלל בירושלמי דאין מורין מן האגדות, רק על אגדות במדרשות נאמר, אולם מה נעשה ביום שידובר בספרי הפוסקים הלכות גדולות וקבועות אצלנו ואין להם שורש בגמרא בבלית וירושלמי רק בדברי המדרשות לבד, ונקבעים אצלנו הלכה פסוקה, כמו כל דיני קדיש יתום אשר עיקר מקומו הוא במדרשות ובתנא דבי אליהו ע' שו"ת הריב"ש סי' קט"ו וע' יו"ד סי' שע"ו בהגה, ובמגן אברהם סי' קל"ב ס"ק ב', וכן דיני תקיעת שופר במשך כל ימי חודש אלול, אין לו מקום רק בפרקי דר' אליעזר מובא בראי"ש סוף ה'

ר"ה ובטור או"ח סימן תקפ"א, וצום תענית אסתר אין לו מקום בתלמודנו, רק במדרש תנחומא פ' בראשית, וכן תענית ערב ראש השנה לא נמצא רק בויקרא רבה פ' אמור וכן בתנחומא שם, וכן מה שנוהגין לעשות כסא של אליהו בעת שמלין התינוק, וכן הסעודה שעושין אז, גם כן אין לו מקום בשני התלמודים רק בא לנו מפרקי דר' אליעזר ומדרשות, כמבואר בטור יורה דיעה סי' רס"ה ובדרכי משה ורמ"א וש"ך וע' בטורי זהב שם, ועיקר החיוב לבדוק את הריאה ג"כ מקורו מן מדרש ילמדנו ע' תורת הבית הארוך להרשב"א ומרן בבית יוסף יורה דיעה סימן ל"ט וע' שו"ת תשב"ץ ח"א סימן ס"ז, וכן קצת מנהגים בספירה מה שמראין קצת אבילות הוא מן המדרשות עיין או"ח סימן תצ"ג, ובפרט מה שמתירין להסתפר מל"ג בעומר ואילך, כל אלו הדינים נבנו רק על המדרשות עיין מרן הבית יוסף שם בשם אבן שועב ושו"ת התשב"ץ ח"א סימן קע"ח, וכן מה שמבואר בש"ע או"ח הלכות תשעה באב סימן תקנ"א סעיף י"ח דמן י"ז בתמוז עד ט' באב אסור ליילך יחידי מן ד' עד תשעה שעות, ואסור להכות התלמידים בימים הללו והוא ממדרש איכה ומדרש שוחר טוב ע"ש, ומה שנוהגין להרבות קצת בסעודה ראשונה ערב ט"ב הוא ג"כ מיוסד על פי מדרש קינות כאשר התעורר רבינו הרמ"א בש"ע או"ח סי' תקנ"ב ס"ט, וכן מה שנוהגין ביום כפור לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם, מבואר באו"ח סי' תריי"ט ס"ד שהוא על פי מדרש ואתחנן, ומה שמרבין בסעודה בחנוכה מבואר בטור או"ח סי' תרע"א שהוא על פי המדרשות, וע' מדרש במדבר רבה פ' בהעלותך וע' ג"כ דרכי משה שם, וכן מ"ש רמ"א שם שנוהגין לאכול בימי חנוכה מאכלי חלב יש לו שורש במדרש הובא ר"ן פ"ב דשבת דיהודית האכילתו מאכלי חלב, וע' ג"כ ה' יום טוב סי' תקכ"ו בטורי זהב שם ס"ק ו' בשם רש"ל, וז"ל ועוד מאחר דאיתא במדרש לא תאכלו על הדם אזהרה שאין לאכול סעודת קבע קודם שיקבר המת, למה יעבור על דברי המדרש, אלא קוברין אותו מיד אחר יציאת בית הכנסת ע"ש, — הלשון למה יעבור ע"ד המדרש קצת מגומגם דמשמע דרק מצוה מן המובחר ואינו חוב — וע' או"ח סי' קכ"ה שכתב שם מרן הבית יוסף ומובא ג"כ בטורי זהב ומגן אברהם שם בשם התנחומא, ובשתים יעופף מכאן תקנו לעוף על רגליו בשעה שהש"ץ אומר קדוש קדוש קדוש, וע' עוד טור או"ח סימן קל"ט שהביא בשם התנחומא דר"ע קראו אותו לספר תורה, ולא רצה לעלות מפני שלא סידר הפרשה עדיין לפניו, ומכאן הוציא הדין דמי שאינו יודע לקרות צריך למחות שלא יקראו אותו ע"ש, וע' תוס' (ברכות י"ג ע"ב) ד"ה על לבבך שהביאו ראי' מתנחומא דאם היה מהלך יעמוד ויקרא עד שיגיע לואהבת ע"ש, וע' מג"א סי' ר"י ס"ק ו' שהביא דברי הרוקח מאגדת שמואל ויפדו העם את יהונתן מפני שאמרו מטעמת אין צריכה

ברכה, משמע אפילו כוונתו לאכילה דומיא דיהונתן כיון שטועם מעט א"צ ברכה ע"ש, וכן מבואר בהלכות חנוכה סי' תרע"ז ס"ד מותר השמן שבנר חנוכה עושה לה מדורה ושורפה ומקור הדין בפסיקתא, ועוד יש להוסיף הרבה מנהגים ודינים קבועים אצלנו להלכה פסוקה, אשר יסודתם במדרשות ופסיקתא, ואין להם שורש בתלמוד, ובכל זאת נתקבלו מן כל עדת בני ישראל וכלם נוהגים כן בלי פקפוק:

זאת לא זאת לבד שלמדו דינים חדשים מן המדרש רק אנו רואין עוד ענין יותר נפלא, שהרבה פעמים העולם סומכים על המדרשות, אפילו אם מתנגד דבריהם לדברים מפורשים בתלמוד שלנו, וכבר התעוררו על זה בעלי התוס' (פסחים מ' ע"ב ותוס' ברכות ח' ע"ב) שאנו מתנהגים על פי ספרים החיצונים, היינו פסיקתא ומסכתות קטנות נגד התלמוד, וקורין בתענית ציבור ויחל ע"פ הפסיקתא, ובש"ס (מגילה ל"א ע"א) מבואר שבתענית קורין בברכות וקללות, וכן מפטירין ברי"ח אב שחל להיות בשבת השמים כסאי, וע"פ גמרא שלנו צריכין להפטיר חזון ישעיהו, וע' הלכות סוכה סי' תרס"ח הביא הט"ז שם בשם הגהות מיימוני, דנהגו לאכול שמיני עצרת מקצת הסעודה בסוכה ומקצתה חוץ לסוכה, וסומכין על דברי התנחומא פ' פנחס דמפטירין מן הסוכה בשמיני כדי שיתפללו על הגשמים בכוונה ע"ש, אע"ג שהוא להיפך מדינא דגמרא (סוכה (נ"ו) [מ"ז] ע"א) והלכתא מיתב יתבינן כל יום השמיני בסוכה אפילו סעודת בין השמשות, וע' עוד תוס' (מגילה ד"ג ע"א) דבזמן הש"ס היה המפטיר קורא שלשה פסוקים חדשים שלא קראו להראשונים, אבל אחר שהנהיגו אח"כ לומר קדיש אחר הקריאה, שוב קורא להמפטיר את אשר קראו כבר להראשונים ע"ש, ואנחנו ידענו דאמירת קדיש אחר קריאה, אין לו רמז בש"ס רק נהוג ע"פ האחרונים ונהגו העם כן, ובטלו ע"ז דברי תלמוד מפורש, ועתה החוב מוטל לישר המעוקלות וליישב הסתירות, ולהשוות התנהגות הללו עם הכלל הראשי שנתנו לנו חז"ל בירושלמי אין למדין מן האגדות:

וליישב כל זה צריך אני לחזור על מה שעוררתי בתחלת דברי, שכלל זה לא הונח מחז"ל מפני שהקילו במעלות האגדות, דבאמת כל דבריהם כגחלי אש וחייבים אנו לקבל דבריהם באימה, רק כל דבריהם במאמר זה אשר שמנו למטרת מאמרנו נוסדו על פי חקי ההוראה, שהיה לחז"ל כללים מיוחדים על איזה אופן נוכל להוציא דינים הלכה למעשה וגם דבריהם בהלכות רבו כמו רבו אשר אינם מוכשרים להורות מהם הלכה למעשה:

הטעם דאין למדין מן המשנה, מפני שלא נתבררו במשנה טעמי וסברות של פיסקי הלכות שלהם, וע' (סוטה ך"ב ע"א) התנאים מבלי עולם שמורין הלכה מתוך משנתן, ופרש"י שם כיון דאין יודעין טעמי המשנה פעמים גורמים שמדמין דבר שאינו דומה,

ועוד יש משניות דאמרינן פלוני ויחידאי הוא ולית הלכתא כוותי', ועוד שאין יודעין במחלוקת הראשונים, הלכה כדברי מי, הלכך מורין בטעות ע"ש, וע' רש"י (ב"מ ל"ג ע"א) ד"ה גמרא אין לך מדה גדולה מזו, וע' רש"י (נדה ז' ע"ב) ד"ה הא קמ"ל מדאיצטריך לומר הלכה ש"מ דאין למדין הלכה מפי הש"ס מפי משנה ובריייתא ששנויה בהם הלכה כדברי פלוני שהאמוראים אחרונים דקדקו בטעמי התנאים, והעמידו הלכה על בוריה, אבל הראשונים לא דקדקו איש (בדביר) [בדברי] חברו, אלא כל אחד מה ששמע מרבו מלמדה לתלמידו שמועה כמו שהוא וכו', ואותה סברא היתה נקראת גמרא בימי התנאים, ומשנה ששנויה בה פסק הלכה, מסברת גמרא שלהם נשנית ואין למדין הימנה ע"ש, וע' (ב"ב ק"ל ע"ב) אין למדין הלכה מפי משנה לא מפי למוד ולא מפי מעשה, והרשב"ם גרס שם אין למדין הלכה מפי גמרא, וע' רדב"ז חלק ב' סי' תרמ"ז שהשוה הענינים, דבירושלמי גרסינן אלא מן התלמוד ובקצתם ולא מן התלמוד, דתלמודא דתנאים אינם אצלנו יסודות קבועות להלכה למעשה, אבל תלמודא דאמוראים הן המה עקרי התורה, כמ"ש הרשב"ם שם דהרי אמרו (ב"מ פ"ו ע"א) רבינא ור' אשי סוף הוראה, ולמי נשאל עוד בשעת מעשה, אם לא נסמוך על הלכות פסוקות בגמרא, כמו שסדרן ר' אשי, דהרי אין אדם רשאי לחדש דבר מעתה ע"ש, וזה הטעם ג"כ דאין למדין מן התוספתות, משום דכלהו הלכות פסוקות מן התנאים הראשונים נינהו, וכל זמן שלא פסקו חז"ל בתלמוד, דבריהם הלכה למעשה, אין אנו רשאים ללמוד מדבריהם הלכה למעשה:

וכן הא דאמרו בירושלמי אין למדין מן ההוראה הוא ג"כ מפני הספק, אולי לא הורה רק למקומו ולשעתו, ומפני עמי הארץ אשר מתקבצין לשמוע הדרשות, החמיר להם הדורש לפעמים, מפני החשש שיבאו לזלזל באיסורים חמורים, ויתירו לעצמם דבר איסור לפעמים ע' (חולין ט"ו ע"א) רב כי הוה דריש בציבורא, הוי דריש כר' יהודה מבשל בשבת בשוגג לא יאכל, וכי הוי מורה לתלמידיו הוי מורה כר' מאיר, ולפני המון העם ונשים לא רצה להקל כמו שפיי' רש"י שם, וכן מצינו כיוצא בזה (חולין ק"י ע"א) רב בקעה מצא וגדר, דאיקלע לטטלפוש וראה שלא ידעו העם איסור בשר בחלב, ואסר להם אף כחל ע"ש, הרי דאף רב מודה דאין איסור באכילת כחל ולא אסר לאנשי עיר הזאת, רק מפני שהשעה צריכה לכך, ולא מן עומק הדין ואין הלכה כן אצלנו, וה"ה דמכל הוראות שהורה חכם א' אין למדין ודילמא לא הורה רק למקומו ולשעתו מפני הטעמים והסיבות אשר נכונים בעיניו, ואין ראוי לקבוע יתד בזה ההוראה לדון כן במקום אחר

וכן מצינו הרבה פעמים שהורה המורה שלא כהלכה מפני שהיה מקומו של החולק עליו עיין (שבת י"ט ע"ב):

והטעם דאין למדין מן המעשה מפורש גם כן ברשב"ם שם דילמא לא הבין הרואה והשומע טעמא דמלתא, ויצא מזה תקלה, ובכל מקום בש"ס אמרינן הא דפלוני לאו בפירוש אתמר רק מכללא ולא ילפינן מיניי למקום אחר, דמי יודע הסיבות אשר הנחו ליסוד לעשות מעשות כאלו, ואין מוכשרים ללמוד מהם במקום אחר, ולדוגמא מצינו (חולין צ"ו ע"ב) לענין בשר שנתעלם מן העין קאמר הש"ס הא דרב לאו בפירוש אתמר אלא מכללא, דהאי גברא דהוי מחריך רישיי דחיותיי נפיל מיניי, אסיק תרין אסרינהו רב נהליי, ומסיק הש"ס דמשם אין ראיי למקום אחר, משוס דפרוותא דעכו"ם הוי, ושכיחי שם רוב טרפות, ודוקא בכי האי גוונא אסור, אבל בסתם בשר שנתעלם מן העין לא אסר, והרואה מעשה הלז סבר דרב אוסר בכל מקום, וכיוצא בזה מצינו הרבה עובדות בש"ס דהמורה בעצמו עשה מעשה שלא כהלכתא משום כבודו של החכם החולק, כגון בטלטול שרגא משום כבודו דר' יוחנן, (שבת מ"ו ע"א) לא רצה לטלטל אף דשרי מן הדין ע"ש, ומפני זה יוצדק גם כן מה שמבואר בירושלמי פיאה וחגיגה, הכל מודים שאין למדין מן המעשה, הדא דתימר בהא דלא סבר פירוש שלא אמר המורה טעם לעשייתו, ברם בהא דסבר היינו שנותן טעם מסברא להוראותיו, ושוב אין חששא שיצא מזה תקלה במקום אחר בכהאי גוונא עבדינן כמעשה, (אדרבא בכיוצא בזה אמרינן בכל מקום מעשה רב):

ומזה תבין דהכלל שנתנו אין למדין מן האגדות, הוא גם כן על דרך זה, וכבר כתבתי במאמר אגרת בקורת, כי הכוונה רק מאותן האגדות אשר נאמרו בכל שבת לפני המון העם נשים ועמי הארץ, אשר התאספו לשמוע את הדורש, והורה להם הדרך אשר ילכו והמעשה אשר יעשון, והתחיל בדבר הלכה בלשון ילמדנו רבינו השכיח מאוד בתנחומא ובפסיקתא, או בלשון הלכה אדם מישראל השכיח מאד במדרשים המאוחרים מן ספר במדבר ודברים, והיו מורים לעם באיסור והיתר, ובפרט בדיני שבת והלכות הרגל, והתחילו גם כן לתת טעם במצות על דרך דרוש, והתעסקו בביאור ענינים שונים בעניני מוסר ויראה ודברי תוכחה המושכים את הלב, והיו דורשים הלכות מועט ואגדות מרובות כמו דמצינו (שבת ל' ע"ב) מהו לכבות הנר מפני החולה בשבת דפתח בדברי אגדה אנת שלמה וסיים ולענין שאילא נר בחולה נשמתו קרויה נר ופשט השאלה על דרך אגדה ע' רש"י, ולא נשארו אצלנו אותן ההוראות במדרשות רק מעט מזעיר, אבל מן משמעות הש"ס בכל מקום אנו רואים דכל הדרשות היו מעניני התנהגות העם ודבריהם

באים על פנים שונים פעם להחמיר לפני השומעים למען לא יזלזלו במצות ואיסורים, כמו שכתבתי למעלה מהך דרב דריש בציבורא כר' יהודה המבשל בשבת בשוגג לא יאכל, והחמיר לפני העם ע"ש, ופעם מצינו דהפחיד המוכרים שלא ימכרו ביוקר, ואם לאו ידרוש להם להקל בהלכה (פסחים ל' ע"א וסוכה ל"ה ע"ב) ועי' ג"כ בשו"ת שער אפרים סי' ס"ה שהביא בשם הרב מהר"מ אלמושנינו, וז"ל כמו דלא קבעו חז"ל הלכה כר"מ, מפני שהיה דורש לכאן ולכאן כן אין לקבוע הלכה מדברי אגדה משום שיש פנים לכאן ולכאן ע"ש, והכוונה גם כן כי דרשות הנאמרים לפני העם, יכולים לתלות שנאמרו על פנים שונים, פעם החמירו לפני העם שלא יבאו לזלזל, ובפעם הקילו להם למען הפחיד המוכרים, שלא יעלו על השער וכמו שר"מ היה אומר על טהור טמא ועל טמא טהור, ובלי ספק לא טהר הטמא להכשיל בני אדם או להיפך שלא טמא את הטהור שהוא ג"כ אינו מורשה מפי חז"ל, כמו שאמרו בירושלמי סוף פרק ראשון דחגיגה, כשם שאסור לטהר את הטמא כך אסור לטמא את הטהור, רק שר' מאיר הראה פנים על איזה אופן יכולים לעשות בהוראות שעה בעת ההכרח משום עת לעשות להי' הפרו תורתך, ופעמים שביטולה של תורה זו יסודה וקיומה, ואף בזה חייבים לעשות על כל פנים באופן שלא יגע באיסור יותר חמור היכי דאפשר, דוגמא לדבר מצינו בירושלמי פ"ב דחגינה דבעידן עקתא (היינו שעת הגזירה) הי' גוזרין על ישראל לחלל שבת, הווי מתכוונין מטעי' תרין חד מטיל, דהוו שנים שעשאוהו מלאכה אחת ואזי פטור משום דעושה כלה ולא שעשאו מקצתה, וכן הוי מתכוונין מפריק בכרמלית שלא להוציא מרשות היחיד לרשות הרבים ע"ש, ועל אופן זה הי' דרשותיו של ר' מאיר להראות פנים לתורה על טמא טהור היכי שהיתה נחיצת השעה משום עול גלות:

עוד צריך אתה לדעת ולעורר על דברי שכתבתי בחיבורי תורת נביאים מאמר דברי קבלה פ"ד, אע"פ דהלכה פסוקה אצלנו דאין למדין מדברי קבלה, בכל זאת היכי שבאו דברי הנביאים דרך ספור ענין מה וממרוצת הדברים, נשמע לנו סדר התנהגות ישראל בזמן הקדמונים, והנביא לא שם מטרת מגמתו להורות דינים והלכות, רק כוונת דבריו נאותו רק לדברי מוסר ותוכחה אשר השמיע לעם מפי ה', ומן דרך הסדרת הדברים אנו מכירין ומתבוננים איך נהגו העם אז, אזי למדים מדברי קבלה, אחרי שעל כל פנים נודע לנו מזה דרך בני עמנו המתנהלים בבל עת על פי התורה, ושוב החוב מוטל עלינו להתנהג במנהגם ע"ש, כן בהכלל אשר נתנו חז"ל בירושלמי אין למדין מן האגדות אם בעל האומר לא כוון בראשית וראשונה להורות הלכות ודינים רק מדרך הספור של האגדות נשמע שהתנהגו העם ככה בזמן רבנן דאגדתא, אזי מנהג של ישראל תורה וחייבים

אנו לאשר במסילותם, וכן כתב הרב בעל נודע ביהודא מה"ת חיו"ד סי' קס"א על מה שהקשה לו מהר"י ברלין ע"ד התוס' (ע"ז ל"ג ע"א) דלמדו דגם צונן צריך הדחה שלשה פעמים, ממה שאמר המן הרשע לאחשורוש ולא עוד אלא שמדיחו שלשה פעמים, והשיב הגאון בעל נו"ב דהרי בלאו הכי קשה איך למדין מאמירת המן הרשע להוראה למעשה עבור עם ישראל, ועל כרחך צריך אתה לומר, דאין למדין מהמן עצמו כלום רק המן מספר מהתנהגות ישראל בזמנו ונשמע מדבריו שהיו נוהגין בני ישראל אז להדיח הכוס שלשה פעמים, וא"כ פשיטא דגם אנחנו צריכים להתנהג כן כמו שהיו נהוגים אבותינו בזמן המן ע"ש, וע' ג"כ בשו"ת הרב בעל שער אפרים סי' מ"ז על דברי הרא"ש ע"ז פ' השוכר גבי' עכברא דשכרא דנותן טעם לפגם אסור בו, והקשה הרא"ש שם דהרי האי שכרא וחלא צונן הם, ולמה נאסרו בנפילת עכבר, והלא העיד המן הרשע דאם נפל זבוב בכוסו של אחד מהן זורקו ושותהו (מגילה י"ג ע"ב) וי"ל דכאן מיירי ששהא זמן מרובה והוי כבוש ע"ש, וכתב הרב שער אפרים דלמא מה שראה המן שזורקו ושותהו היינו ביש ששים, וכ' לתרץ דכוונת הרא"ש עד"ז דהלא המן לא ידע הדין דיש חילוק בין ששים לאין בו ששים, רק ראה מנהג היהודים שזורקו ושותהו א"כ אף באין ששים ג"כ זורקו ושותהו, דלפעמים הכוס קטן ע"ש, הרי לך כי שני הגאונים הסכימו לדעת אחת, אם האגדות לא באו להורות דינים רק מדרך ספורם נודע לנו מנהג ישראל כמו בנדון דידן שהמן העיד מדרך בני עמנו הראוי והנאות שגם אנחנו לא נזוז ממנהג קדמונינו:

ועל השלישית אני בא מה שמצאתי ביד מלאכי ח"א סי' ע"ב שהביא בשם הרב כנסת הגדולה כללי הגמרא שלו סי' ע', דעד כאן אין למדין מן האגדות ומדרשים דוקא היכי שהוא להיפוך נגד כלל המפורש בגמרא, אבל היכי שמפורש סתם באגדות ומדרשות, ולא נמצא חולק בגמרא שלנו, בודאי הלכה כדברי המדרש ולמדים משם להלכה למעשה ולהתנהגות העם ע"ש, הרי מבואר דדברי האגדות המה כתלמוד ירושלמי אשר מבואר בכללי הפוסקים דאם אינו מתנגד לתלמוד בבלי אזי הלכה כדברי הירושלמי, ה"נ במה שנוגע לעניני אגדות ידענו דנמצאו בזמן קודם חכמים מיוחדים אשר כל מגמתם היה רק בסדור האגדות, לכן נקראו רבנן דאגדתא ואמרינן ג"כ בירושלמי יבמות פרק החולץ האשה אינה מתעברת משני בני אדם כאחת, ופליגא על רבנן דאגדתא ע"ש, הרי מצינו דלפעמים היו מחולקים ביניהם, והיה להם בתי הועד מיוחדים כאשר הוכחתי במקום אחר, ונתנו לרבנן דהלכתא על רבנן דאגדתא משפט הבכורה לפסוק רק כדבריהם אם מתנגד לדברי אגדה אבל סתם אגדות בין תלמודית בין במדרשות הלכות פסוקות אצלנו,

חוץ מן אותן ההלכות אשר באו במדרשות שנאמרו לפני המון העם בדרשות כבר אמרתי שבאו רק לפני העם לבד, ופעמים באו שלא כהלכה כאשר כתבתי למעלה:

ועל פי העקרים שהצעתי לפניך למעלה תבין להסיר כל הסתירות אשר התעוררנו למעלה, ע"ד התוס' יו"ט, כיון דהוכחנו למעלה דפשטות הגמרא (יבמות ס"ה ע"ב) מורה דנשים אין מצווים על פרו ורבו, א"כ אע"ג דהלכה ברורה במדרש, אין הולכין אחריו נגד הגמרא, ובהך דריש תבא שאמרו במדרש דאם ש"ץ בטוח שלא יטעה מותר לענות אמן, הוא גם כן מאותן המדרשות אשר נאמרו לפני המון העם, כיון שמתחילין הלכה אדם מישראל, ומאלו אין למדין, כמ"ש למעלה שלא נאמרו רק לצורך שעה, ואולי גם כאן היה להדורש סיבה מה להגדיל מעלת עניות אמן אצל העם, והראה להם דאף ש"ץ העומד בתפלה אם בטוח שיחזור למקום שפסק מותר לענות, ואע"פ שאין הלכה כך רצה להורות שלא כהלכה לפני העם, להלהיב לבבם לעניות אמן, אשר גדול מעלתו מאד, ואני אוסיף עוד ראיות לזה שעיני הדרשות המתחילות ילמדנו רבינו נאמרו לפעמים שלא כהלכה, כמו בתנחומא פ' ויקרא ילמדנו רבינו העובר לפני התיבה ולא הזכיר ברכת המינים מחזירים אותו ואומר בעל כרחו, אבל ההלכה אינו כן רק מבואר ברמב"ם ובש"ע או"ח סי' קכ"ו ס"א, בכל הברכות אם טעה אין מעבירין אותו, רק ברכת המינים אם טעה מסלקין אותו ויעלה ש"ץ אחר, והנה בזה אין דברי הש"ס מכריעים (ברכות ך"ט ע"א) דאמרו בכל הברכות אם טעה אין מעלין אותו, חוץ מברכות המינים דהרי אפשר לפרש בש"ס לשון מעלין היינו מחזירים אותו, ובכל זאת אין הלכה כתנחומא זה משום שנאמרו בלשון ילמדנו רבינו, וכן מצינו בתנחומא ר"פ ויקהל וז"ל אבל אם פירש כלאים תחתיו ובלבד שלא יהיה נוגע בשרו בכלאים מותר שנאמר לא יעלה (אולי) [ואילו] הרמב"ם פ"י מה' כלאים פסק דמדרבנן אסור אפילו עשר מצעות זו על גב זה, ואפשר דשאני התם משום דגמרא דילן פליג על זה (יומא ע"ב ע"א) ומה שסמך הרב הטורי זהב סוף ה' סוכה על תנחומא שמכניסין מן הסוכה בשמיני עצרת, אע"ג דג"כ נאמר בלשון הלכה אדם מישראל, הנה שמה אינו מורה דין חדש, רק מהלוך לשונו משמע דמדבר מענין נהוג בזמנו מכל העם שהיו נוהגין כן, ואף שמתנגד לדברי הגמרא, מ"מ כבר כתבתי לעיל סוף ח"א דהיכי דנהוג עלמא אף נגד הגמרא, בענין דרבנן לא מבטלין מנהגא, וכן כאן אינו מצדיק את מנהג העולם רק אומר דמנהג זה נהוג עדיין מזמן קדום ונתנו סמך למנהגם, אבל משארי המדרשות בעוד שלא נאמרו בציבור בדרשות לפני העם למדים מהם, וזה הטעם דפסק רבינו הרמב"ם בה' מילה דנולד מהול אין צריך להטיף דם ברית בשבת כדברי המדרש סוף פ' לך דפסקו כדברי ר"א בנו של ר' יוסי

הגלילי דב"ש ובית הלל פליגי, אם נולד מהול צריך להטיף דם ברית בשבת כן ההלכה דנולד מהול אין מלין אותו בשבת, ואע"ג דאתמר שם הלכה הכי נקטינן:

וכל המנהגות אשר אנו נוהגין ע"פ המדרשות כאשר הראיתי למעלה, ויש עוד לצרף מ"ש הרא"ש בפ"ק דמגילה בשם ר"ת מקרא אהרן וחור תמכו ידיהם מכאן לתענית ציבור שצריך שלשה, וע' תוס' (ב"מ פ"ו ע"א) ד"ה אחתינהו והוא מפרקי דר' אליעזר, וכן מה שנוהגין הנשים באיסור מלאכה בראש חודש ע"פ פרקי דר' אליעזר מובא רש"י (מגילה ד"ב ע"ב) ובטור ריש ה' ראש חודש, וכן מה שנוהגין ביום כיפור לעמוד כל היום על פי פרקי דר"א מובא ברא"ש פרק יום הכיפורים, וכן מה שנוהגין לקבל האבל בבית הכנסת ופעם יושבין אצלו ואח"כ הולכים כל הקהל עמו הוא ע"פ אגדה בפירקי דר"א, ע' רא"ש פ' אלו מגלחין סי' צ"ג, וכן מה שהביא הרא"ש פ"ד דתענית ראי' ממדרש קינות, דאף אחר שהפסיק בערב יום כיפור מותר לאכול מ"ר יהודא בן בתירא שאכל, כל אלו דרך ספור המה ואינם מתנגדים ג"כ לדברי הש"ס שלנו לכן כלהו הלכות פסוקות הם אלינו וכבר הראיתי במקום אחר שגם רבינו הרמב"ם סמך עצמו ע"ד המדרש רבה, והעתיק בספרו פ"ב מה' רוצח ה"ג דאת דמכם לנפשותיכם אדרוש זה ההורג את עצמו, מיד כל חיה אדרשנו, זה המוסר חבירו לפני חיה לטרפו, מיד האדם מיד איש אחיו זה השוכר להרוג את חברו ובכלם נאמר אדרוש והוא ממדרש פ' בראשית משום דגם רבינו הולך בדרך זה דכל דבר שאין מתנגד לדברי חז"ל בתלמוד ולא באו דרך דרשה לפני העם כלם הלכות קבועות הם, ויש עוד להאריך ואין כאן מקומו:

סימן א

בא שאלה לפני אם מותר לרופא כהן להתעסק בגוסס, כי בש"ע יו"ד סימן ש"ע מבואר שאסור לכהן להיות בבית שיש שמה גוסס, ולדעת הב"ח מובא בש"ך שם, הוא אסור מדינא, בכל זאת אפשר פקוח נפש שאני ומצוה גם כן עושה הכהן במה שמשתדל ברפואתו והנה כבר נשאל בזה הרב בעל בית יעקב סימן ק"ל, ונראה מדבריו כי מסופק בזה אחר שרוב גוססין למיתה וההצלה איננה ודאית, ומפני זה מפקפק בדבר, ואולם כל דבריו שמה מגומגמים דהרי הלכה רווחת אצלנו שאין מתעצלין בפקוח נפש וכל המלאכות הותרו בשבי עבור חולה שיש בו סכנ', ול"ד איסור שבת רק שאר כל עניני תורה הותרו משום דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם, כמ"ש בטור וש"ע או"ח הל' שבת סי' שכ"ח, ואפילו אם בפנים היותר רחוק שיש צד תקוה, אולי יועיל לו אפילו לחיי שעה לבד מפקחין הגל בשבת, והדין שאין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב אפילו בהרבה ספקות, כגון בנפל מפולת ברוב עכו"ם, ויש ספק אם חי או מת, מ"מ מפקחין (יומא

פ"ה ע"ב), ובודאי גם כאן מצוה להתעסק, דבעודו גוסס הרי הוא כחי ואינו מטמא, ואף שיוכל להיות דברגע ההתעסקות ימות החולה תחת ידו ויטמא הכהן, מ"מ כשנכנס להתעסק בהיתר נכנס ובזמן היתר וברשות דמצוה, ואף שאפשר להתרפא מרופא אחר שאינו כהן מ"מ אין חילוק ומותר לכהן לכנוס אליו כמ"ש הרמב"ן בשבת פ' ר"א דמילה ומובא בר"ן שם, דתינוק שנשפך החמים שצריכים לרחצו אחר המילה, דעת הרז"ה שאין מלין עד אחר השבת, דהכנת חמין לא הותר בשבת ואסור לגרום ולהתנות על חילול שבת בכוונה, והרמב"ן פליג וס"ל דאין למצוה רק מקומה ושעתה, ואין כאן גורם ותנאי לחילול שבת כיון שנכנס בזמן היתר, ולא תימא היכי שנכנס למצוה, אלא אפילו בנכנס לדבר רשות קודם שבת כגון בהפליג בספינה קודם שבת התיר הרמב"ן ע' או"ח סי' רמ"ח, וא"כ כ"ש בנ"ד אשר מצוה על הרופא לרפאות והוא רשות דמצוה ע' יו"ד סי' של"ו ובכלל לא תעמוד על דם ריעך, ואפילו מת תחת יד הרופא גם כן לאו כלום עביד דהרי מת בשעת הפקוח:

והוספתי עוד בזה דאם במת גמור למראה עין המבינים, ומוטל לפנינו כאבן דומם בכל זאת רצו איזה חכמים להתיר הלנת מתים, אע"ג דקי"ל המלין את מתו עובר בלאו, והיינו כיון שמצאו סמך לזה במס' שמחות שמפקחים על המתים שלשה ימים, מעשה באחד שחיה חמשה ועשרים שנה ואחד הוליד חמשה בנים, ועוד הביאו ראיה ממה שאמרו (נדה ס"ט ע"ב) דעד שימוק הבשר מטמאות בזיבה וחוששין שמא תתעלף, ולי נראה ראיה חדשה דהרי מצינו הלי שבת סימן ש"ל דכתב רמ"א דאין אנו נוהגין היום לקרוע בטן האם שמתה ולהוציא הולד אפילו בחול, משום דאין בקיאין להכיר במיתת האם וכ' המג"א שם דחיישינן לעילוף, וא"כ נהרוג בידים ע"י קריעת הבטן ע"ש, ראינו אף במת גמור חוששין לעילוף אע"ג שנפסקה הנשימה, בכל זאת יש ספק אולי יקום אחר נפלו, מפני שאין אתנו ראיות ברורות על אפיסת רוח חיים רק ע"י הנמיקה, וע' מורה נבוכים פ' נ"ב לראשון שהביא דעת האנדלוסין, כי זה אשר בא במקרא בבן הצרפית ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה, כי נתבטלה אצלו נשימתו עד שלא הושגה בו נשימה כלל, כמו שיקרה לקצת חולי השתוק ובהתחנק הרחם עד שלא יודע אם חי אם מת ויתמיד זה הספק יום או יומים ע"ש, ויש פנים לשיטת האנדלוסין מן מה דשאלו (נדה ע' ע"ב) בן השונמית מהו שיטמא ולא שאלו על בן הצרפית שקדם לבן שונמית, וכן מצאתי מבואר ברדב"ז חלק חמישי סי' ר"ג וז"ל שאלת למאן דאמר פנחס זה אליהו איך נטמא אליהו להחיות בן הצרפית תשובה כמה דברים נאמרו בזה, יש אומרים שלא מת ממש, וכן משמע מדכתיב עד אשר לא נותרה בו נשמה, וכן נראה בתרגום יונתן שתרגם

לא יתבאש ולא ימות ברא, משמע שעדיין לא מת, וכן משמע סוף נדה דבעי בן השונמית מהו שיטמא ומדלא בעי בן הצרפית דקדם בזמן משמע דס"ל דלא מת ממש. אולם אין דרך זה נכון בעיני דהא כתיב להמית את בנה, והא דלא בעי הש"ס בבן הצרפית דקדים אולי לבעל האבעיא לא פסיקא ליה עכ"ל[18], על כל פנים הרב לא יכחיש הנסיון שיש אפשרות לחולי השתוק וחינק הרחם שנתבטל הנשימה, ובכל זאת עוד בו חייתו ורוחו מכ"ש בגוסס אשר דינו כחי לכל דבר אינו דין שאף כהן מותר להתעסק ברפואתו:

ואף לשיטת החכמים המתנגדים אשר צעקו מרה בהלנת מתים, והביאו ראיה מפורשת מש"ס (יומא פ"ד ע"א) נפל עליו הגל אין בודקים רק עד החוטם שנאמר כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, ראינו שחכמינו ז"ל החזיקו את פיסוק נשימה לראי' חותכת על אפיסת החיות אפילו במקום פקוח נפש, מכל מקום בגוסס אע"פ דקי"ל (ניטין כ"ח ע"א) דמביא גט ומצאו גוסס אינו נותן בחזקת חיים משום דרוב גוססין למיתה בכ"ז דבר זה אינו רק לכתחלה, אבל בדיעבד כתב הטור והמחבר אהע"ז ס"ס קמ"א דהוי ספק מגורשת, וע' בגליון הש"ע יו"ד ס"ס של"ט מה שהוכיח הגאון מהו' עוזר ז"ל דספק מדאורייתא הוא והביא מתוס' (בכורות כ' ע"ב) דהטעם משום דחזקת אשת איש תצטרף למיעוט גוססין שיכולים לעמוד מחליים, ומכ"ש בחולה דמפקחין עבורו אפילו לחיי שעה הן בשבת והן ע"י כהן, וע' מהרי"י מינץ מובא טורי זהב סימן שצ"ו ובשו"ת חכם צבי סי' ג' אף שנודע לנו שמת מ"מ מוקמי על חזקת חיים ואמרינן השתא הוא שמת, והקושי' שהביא הטורי זהב שם מהך דקי"ל דהמפקח את הגל אינו עושה פסח, ולמה לא מוקמינן ליה על חזקת חי והשתא הוא שמת ובשעת הפקוח היה חי עדיין, אינו קושי' כלל דשאני התם שכבר איתרע חזקת חיים שלו ע"י נפילת הגל, ואפילו אם נחליט דעדיין יש בו רוח חיים, מ"מ איננו כמו קודם הנפילה וכיון שנתבטל חזקת חיים שלו במקצת בטלה כלה, וכמו שכתבו התוס' (כתובות ד"ג ע"א) דבספק קרוב (לה) [לו] ספק קרוב לה נתבטל חזקה דמעיקרא, ועיין תוס' ריש נדה בשם הירושלמי דבסוטה כיון שקינא לה ונסתרה אתרע חזקת כשרות שלה, וע' ג"כ מ"ש הרב הפ"י סוגיא דנכתב ביום (ניטין י"ז ע"ב)

[18] הגה ראיתי בשו"ת ריב"ש סימן מ"ה שתפס קצת על רבינו הרמב"ם בזה וז"ל, (ואם) [ועם] כל זה לא נמלט הרב ז"ל מהמשך קצת אחר החכמה בקצת מופתים כגון בבן הצרפית עכ"ל, ולא ידעתי כאן שום תפיסה על רבינו אדרבא ראינו שהוא חולק על דעת האנדלוסין, ואמר עם הספר שם שסתם מיתה יוכל להתפרש חולי חזק מאד, אבל עתה שנאמר במקרא מפורש עד אשר לא נותרה בו נשמה מראה הקרא שמת ממש דלא כשיטת האנדלוסין, ולא עוד הנה מביא רבינו בהקדמתו למשנה בפרקים אשר מדבר מהאותות אשר חוב על הנביא להראות ומביא לדוגמא כמו המופת שעשה אליהו במה שהחיה בן הצרפית, ועיין ג"כ מאמר תחיית המתים לרבינו שמשנה ומשליש ה"פ דאליהו החיה המתים, וכבר ידעת מדברי הרב עצמו שתנאי האדם השלם שלא יסתור עצמו. וכיון שהראה מפורש דבן הצרפית היה תחיה גמורה, נפרש ג"כ דבריו במורה כי לא הביא רק דעת אנדלוסין ולי' לא סבירא ליה ומדוע יחשבו עליו רע לדון לשונו לכף חוב בענין אשר יוכלו דבריו להתפרש על אופן אחר:

דאם זנתה לא שייך להעמידה על חזקת כשרות, ולומר שבעודה פנויה זינתה, כיון דגם ע"י זנות פנויה יצאה מחזקת כשרות שהיתה לה משעת לידה, א"כ נתבטלה החזקה אצלה לגמרי[19] וגם כאן ע"י נפילת הגל נולד לנו ענין חדש אשר מגרע כח חזקת חיים שלו במקצת ושוב אין הולכין בתר חזקת חיים, וע' נקודת הכסף סימן שצ"ז שדחה ג"כ בכיוצא בזה קו' הט"ז דכתב בזה"ל נפילת הגל שאני דאיתרע חזקת חיים שלו, וע' שו"ת חות יאיר סי' ר"א לענין אמירת קדיש על פי עדות שהניח לאב גוסס זה עשרה ימים וז"ל באמצע הדיבור ומ"ש הט"ז ראי' ממפקח הגל שאני שיצא ע"י איזה סיבה רעה מדרך כל אדם איתרע חזקתייהו ורובא אפילו למפרע, ונפילת הגל המיתה אותו באמת בנפילתו א"כ אין דנין עפ"ז למפרע ע"ש, והא דמפקחין הגל בשבת אף בספק חי ספק מת ספק ישראל ספק עכו"ם ואפילו בהרבה ספיקות וספק ספיקות, י"ל דבשלמא לענין זה שנוגע לפקוח א"כ הלכה קבועה דאין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב, והחוב מוטל עלינו לפקח עליו אפילו בספק היותר רחוק, ושמא חי הוא עדיין, אולם אם נמצא מת אח"כ באמת, בודאי דנין שעת הפקוח גם כן כאלו נטמא למת, ואינו עושה פסח אחרי שעתה נמצא מת, ובשעת הפקוח לא היה לו חזקת חיים דנאמר דלא נטמא עדיין

[19] הגה על פי זה דנתי בשאלה שנשאל הרב הטורי זהב חו"מ סימן ע"ה ס"ק ך"ה באחד שתבע לחבירו סך מה שהיה חייב לו, והחזיר לו החוב והמלוה קבל דמי הפרעון משלם, ואח"כ תבע המלוה שבתוך דמי פרעון החוב היה מטבע מזוייפת והלוה השיב כי אינו יודע אם היה בתוך המעות מטבע מזוייפת אם דינו כאינו יודע אם נתחייבתי או כאינו יודע אם פרעתיך, והעלה הט"ז כיון דעיקר הטעם דא"י אם נתחייבתי פטור, משום דמוקמינן ליה על חזקה דמעיקרא, ואם נולד הספק אמרינן כמו שמקודם לא היה עליו בזה שעבוד כן עתה כן הוא, ובא"י אם פרעתיך חייב כיון דמקודם היה עליו חוב ודאי שוב בנולד הספק, אוקמי על חזקה דמעיקרא כמו בכל הספיקות דקי"ל אוקי על חזקה, וכאן כיון שבשעת הפרעון כבר נסתלק שעבודו, ואם נולד אח"כ ספק, הוי כספק חיוב חדש, והוי כא"י אם נתחייבתי, והרב בעל יד המלך ה' טוען ה' חי' ט' התעורר עליה דהרי בספק בשחיטה קי"ל דאסור ולא אמרינן נשחטה הותרה, משום דאנו דנין על מעשה השחיטה אם היתה כדינה, אם היה בכחה על פי דין תורה לסלק חזקת איסור, ומפ"ז דיינינן ליה כמקדם שהיתה ודאי אסור, כן ה"נ בזה אנו דנין כאן על גוף הפרעון אם היה כדינו לדחות חזקת חיוב ודאי ע"ש. אולם לפי האמור למעלה דהיכי דהחזקה הורע במקצת, כמו ספק קרוב לה, או קינא לה ונסתרה, דעכ"פ למראה עינינו אין הדבר עומד כמו שהיה מקודם, שוב אין הולכין בזה בתר חזקה היכי דנולד הספק, וא"כ ה"נ בנדון הט"ז אם נולד הספק על כל הפרעון שטוען המלוה שהיה כלם מטבעות מזוייפות, בכה"ג בודאי צדקו דברי הרב בעל יד המלך דהוי כנולד הספק בשחיטה, דל"א נשחטה הותרה משום דעיקר הספק על סילוק דחזקה דמעיקרא, משא"כ אם אין הסכסוך ביניהם רק על מטבע אחת, ובשאר הפרעון מודה המלוה שהיה כדין, א"כ עכ"פ ע"י הפרעון באותן מטבעות הטובות נסתלק חזקת חיוב ושעבוד הקודם, דהרי סך ההלואה היה מצורף כאחת ועכ"פ עתה אין החיוב כמו מקדם, שוב איתרע החזקה ואין סומכין על חזקה כזה היכי שנולד לנו ספק, וא"ל דעכ"פ בדינר זה שנולד הספק לא הורע חזקת החיוב הקודם, דזה אינו כמו דקי"ל בח"מ סימן נ"ה ס"ב דשטר שנפרע במקצת אינו גובה כלום ממשעבדי רק מבני חורין משום דהוי כנמחל שעבודו, אע"ג דבמקצת שלא פרע עדיין יש כאן שעבוד הקודם, ומבני חורין גובה דהרי עכ"פ חייב לו, וכן קי"ל בריבית דגלימא מחזיר משום דכל הגלימא מחשיב ריבית אע"ג דאין שמה רק דינר אחד מאיסור. מ"מ כל הלואה מצורף לאחד (תמורה ו' ע"ב) וה"נ כל הלואה היתה על סך מה, והיה עליו חזקת חיוב, ומיד ששלם ונולד לנו ספק על מטבע אחת של הפרעון, עכ"פ הורע חזקת חיוב שהיה מקודם על כל סך ההלואה, ואינו בתוקפה הראשון כמו שהיה בתחלה, ונתבטלה החזקה לגמרי וצדקו דברי הט"ז בזה:

המפקח, משום דבתר השתא אזלינן, וע' ג"כ נו"ב מהדו"ק חאהע"ז סי' ל"א בשם הרב פ"י בק"א דכל היכי שאתרע חזקה במקצתה אין דנין אחריה כלל:

ועפ"ז יש באמת להסיר השגת המתנגדים ולומר דבאמת מאפיסת הנשימה אין ראיה על המיתה ומוקמינן ליה בחזקת חי לכל דבר עד שימוק הבשר וחוששין לעילוף, והא דבנפל הגל בשבת אין בודקין רק עד החוטם ותו לא, שאני התם כיון דבשעת נפילת הגל איתרע חזקת חיים שלו במקצת, רק לענין הצלת נפשו אין משגיחין ומפקחין אולי עדיין חי, אבל מיד שבדקו אותו עד החוטם, ולא הרגישו בו נשימה, שוב יש לנו ראיה עצומה דנפילת הגל פעלה אצלו כל כך עד שנתבטלה נשימתו, אם כן הלך לו חזקת חיים שלו, משא"כ במת על מטתו מיתה טבעית, ולא היה כאן מעשה אשר הוא לאות כי גרם לו יציאה מחזקת חיים במקצת, אפשר באופן זה, אין מביטול הנשימה ראיה על הפסק החיות מכל וכל, ומעמידין לו על חזקת חיים עד שימוק הבשר, דלא היה לנו עד כה שום מעשה לגרוע חזקת חיים, ועפ"ז הבנתי לנכון סוגית הש"ס (ביצה ל"ד ע"א) דבעי הש"ס בהמה שדרסה או טרפה בכותל, אם מותר לשוחטה ביו"ט אחר שצריכה בדיקה, וכתב רש"י בשלמא בשאר בהמה אף על פי דבדקינן אחר טריפות הריאה, מ"מ מדינא הולכין אחר רוב כשרות וגם בי"ט שוחטין על רוב זה, משא"כ כאן צריכה בדיקה ע"ש, והקשו האחרונים דהרי גם במסוכנת דצריכין לראות אם פרכסה, ובכל זאת הלכה רווחת דאם יוכל לאכול ממנה כזית בשר מבעוד יום שוחטין בי"ט, ע' תשובת שאגת אריה סי' ס"ד, אבל לפי הנ"ל ניחא דבמסוכנת כיון דלא היה כאן מעשה אשר גרעה חזקת חיים מעמידים על חזקת כשרות ולא גרע משאר בהמות דסומכין על חזקה ורובא לשחוט ביו"ט, משא"כ בדרסה או טרפה בכותל דהוה כאן מעשה גמור אשר גרעה חזקת חיים דבהמה, שוב בעי שפיר אפשר דבכה"ג דאיתרע חזקת חיים אין שוחטין ביו"ט, דהרי ע"י מעשה שנעשה בבהמה זו נגרע חזקתה שהיה לה מקודם ונכון:

עוד אני אומר לשיטת הגאון בעל נודע ביהודא מהד"ק חאהע"ז סימן ל"א הטעם דיש חילוק בנגע באחד בלילה, בין ראוהו חי מבערב ובין לא ראוהו חי מבערב, והתמי' עצומה דגם אם לא ראוהו חי מבערב, מ"מ זאת ידענו בבירור דהיה לו חזקת חיים בשום פעם, ומדוע לא נאמר דאף לא ראוהו חי אוקמי על חזקתו והשתא הוא דמת, וכ' הגאון הנ"ל דבאמת אם היה לנו ספק על איש פרטי הידוע לנו וראינהו חי בפעם אחד, ועתה נולד ספק אימת מת בודאי חזקת חיים חזקה אלימתא, ואמרינן עתה מת, משא"כ באדם שלא הכרנוהו מעולם, ולא נתבררה מעולם חזקת חיים שלו אע"ג דבלי ספק חי פעם אחת מ"מ כל חזקה שלא נתבררה בשעתה אינה חזקה לדון אחריה (תוס' חולין י"א

ע"א), וראוהו חי מבערב לאו דוקא, ונגע באחד בלילה ואינו יודע אם חי או מת, אין הכוונה שהספק אם איש זה בעת שנגע היה חי או מת ברגע זאת, רק הספק אם נגע באיש חי או במת, דכיון דהרבה מתים יש בעולם וחזקת חיים שלהם לא נתברר לנו עת באנו לדון עליו, אין חזקה זאת חשובה לילך אחריה ע"ש[20], וא"כ ג"כ יש להסיר קו' הט"ז ולחלק דבהך דמפקח דאין עושה פסח, מיירי דיצא קול או דראינו איש אחד אשר נפלה

[20] הגה ע"פ סברת הרב נו"ב דכל שלא נתברר הדבר לפנינו בשום פעם מקרי חזקה שלא נתבררה ואין דנין אחריה, אף שברור לנו כצהרים שהיה אדם זה חי בפעם אחד, בכל זאת לא ראינו בעינינו, עפ"ז נ"ל ליישב סוגיות הש"ס (פסחים פ"ג ע"ב) דמוקי ר' חסדא הך דגידין ישרפו לששה עשר בגיד הנשה, וס"ל כר' יהודה דאינו נוהג אלא באחת, ומקשה הש"ס ותפשוט לך דספוקי מספקא, ומשני בהוכרו ולבסוף נתערבו, ופרש"י דהוכרו לאו דוקא, וע' רש"י (חולין צ"א ע"ב) ולי נראה לתת טעם מדוע נקט הש"ס דוקא הוכרו. דהנה בלא"ה קשה לי לפי משמעות הסוגיא דהיכי דאינו ראוי לאכילה אינו בא לידי נותר ואינו טעון שריפה, כמו דמקשה הש"ס כאן דאיסורא לשדיי' מפני שא"ר לאכילה עיין רש"י, א"כ גם בנתערבו כיון שא"ר לאכילה מצד התערובות ועל כל אחד יש לנו ספק אולי היא גיד האסור, וספיקא דאורייתא לחומרא בכה"ג דיש לנו איסור מבורר ואתחזק איסורא אפילו לשיטת הרמב"ם דספק דאורייתא מה"ת לקולא מ"מ באתחזק איסור מודה, והכא דמיא לחתיכה משני חתיכות דיש לנו ודאי גיד האסור, וא"כ אינו ראוי לאכילה ושוב למה יצטרך שריפה לשדיי', וצ"ל דהנה לעיל בסוגיא זו אמרינן דמוח שבעצם טעון שריפה, אע"ג דהמוח אינו ראוי לאכילה משום איסור שבירת עצם, צריך לומר כיון דמצד עצמו אין על המוח שום איסור, ורק דבר אחר גרם משום העצם והיכי דאירע דהוציא המוח, שוב צריך שריפה ושם נותר עליו, והנה בכל ספק תערובות קשה נימא אוקמיה אחזקה דמעיקרא, וכבר התעוררו בזה הקדמונים, עיין תוס' (יבמות פ"ב ע"א) והרי"ש פ"ב דטבול יום, דמפ"ז באיסור תורה לא אמרינן איסור לתוך איסור נפל, ול"א זיל בתר חזקה משום דעד כאן שייך חזקה רק היכי דרוצים לשנות הדבר מכמות שהיה, אז אמרינן דכמו דקיימי תיקום, משא"כ בתערובות אין רוצים לשנות הדבר מכמות שהיה, רק אמרינן אמת הדבר שההיתר היה לו חזקת היתר מ"מ האיסור היה לו חזקת איסור, ועתה נתערב ואין אנו מכירין וא"כ כל אחד עומד בחזקתו הראשון, ואין אנו מכירין ומפ"ז אסור כל אחד שמא איסור הוא ע"ש באחרונים שהאריכו הרבה והוציאו דינים חדשים לענין בשר וחלב וכלאים דכל אחד מותר בפ"ע ורק התערובות אוסר (שום) [שוב] אפשר בספק תערובות שייך חזקה דמעיקרא, ועתה שוב כיון דגיד ההיתר מותר מה"ת, ורק מפני דגיד האיסור יש לו ג"כ חזקת איסור, מפ"ז אין הולכין אחר חזקה זאת, וא"כ הוי דבר אחר גרם כמו מוח שבעצמות ומפ"ז הדין דטעון שריפה, דכל אחד ואחד יש לו חזקה, ורק חזקת איסור מבורר מגיד האסור מונע ושם נותר עליהם, וזה שייך בהוכרו ולבסוף נתערבו דבהוכרו היה לו לגיד היתר חזקת היתר ידוע ומבורר, וא"כ אינו אסור מצד עצמו ומפ"ז טעון שריפה, משא"כ בלא הוכר מעולם גיד האיסור אע"פ שידוע שיש כאן גיד האסור. בכל זאת לשיטת הרב נודע ביהודה מחשיב זה לחזקה שלא נתבררה בשעתה. וספק בכה"ג אסור ד"ת דהוה ספק חסרון ידוע אע"ג דחזקת איסור ג"כ לא נתברר בשעתה, מ"מ ספק חסרון ידוע אינו ספק כלל (יו"ד סימן צ"ח) ולפ"ז אינו טעון שריפה רק יכולין להשליך, כיון דאסור ד"ת שוב אינו ראוי לאכילה מקרי, ואינו חל עליו שם נותר, וזה שייך דוקא אם ידעינן איזה גיד האסור ואיזה גיד המותר, משא"כ לפי הסלקא דעתך דספוקי מספקא ליה והוי ספק חסרון ידוע לכל העולם וכה"ג שפיר מקרי ספק כמ"ש (בט"ז שם סימן צ"ח ס"ק ו') הוי ספק דרבנן ולא מקרי אתחזק איסורא כיון דחזקת איסור ג"כ לא נתברר אצלנו, ובלא אתחזק איסורא ס"ל להרמב"ם ספק דבר תורה מותר, ומקרי ראוי לאכילה וטעון שריפה כמו דמשני הש"ס לענין שמנו של גיד, ובנתערבו מעיקרא ולא הוכרו לעינינו, מקרי ספק חסרון ידוע ואינו נכנס בגדר הספק ואסור דבר תורה, ואינו ראוי לאכילה ואינו טעון שריפה, ובהוכרו ולבסוף נתערבו, יש להגיד היתר חזקת, ומותר ג"כ דבר תורה, ורק מצד חזקת איסור של גיד האסור אין מתירין שום גיד בתערובות עכ"פ מקרי איסור אחר גורם, ודינו בשריפה כמוח שבעצם וזה נכון מאד:

אכן קשה לי תמיה עצומה הרי סוגית הש"ס כאן אליבא דרי' יהודה והוא ס"ל (סוכה ד"ג ע"א) דהעושה סוכה על הגמל או על האילן פסולה, כיון דאינו ראוי מדרבנן ביום טוב שוב מקרי אינו ראוי לשבעה, והיינו דכל שאינו ראויה לשבעה מדרבנן מקרי אינו ראויה מן התורה, וא"כ ה"נ היכי דהוא ספק מדרבנן כגון לפי הס"ד דספוקי מספקא ליה, וכן לפי המסקנא דשמנו של גיד מיירי א"כ אינו ראוי מדרבנן ושוב א"ר דבר תורה, ולמה טעון שריפה הרי ר"י ס"ל א"ר מדרבנן מקרי א"ר דבר תורה וצע"ג בעיני:

מפולת ולא ידענו אותו מעולם, ולא נתברר חזקת חיים שלו, וגם יש ספק אם עכו"ם או ישראל, והוי חזקה שלא נתברר בשעתה ואין דנין אחריה, ורק לענין חילול שבת שאני דאין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב, אבל לענין פסח אם נפל הגל על איש ידוע ומבורר לנו, אפשר דהולכין בתר החזקה ועושה פסח ג"כ ואמרינן עתה מת, משא"כ סתם פקוח הגל הוא על איש שאינו ידוע לנו, ומפ"ז אין דנין בחזקת חיים שלו משום דהוי חזקה שלא נתבררה אבל בנתברר חזקתו הולכין אחריה, וא"כ בגוסס ג"כ מוקמינן ליה בחזקת חיים, ומותר כהן הרופא להתעסק עם הגוסס דעדיין יש לו חזקת חיים וע' ש"ע יו"ד סי' של"ט באם אמרו לו ראינו קרובך גוסס זה שלשה ימים חייב להתאבל, וכ' הש"ך שם דוקא בעודו לפנינו אז דינו כחי לכל דבר, אבל כשאינו לפנינו נדון כמת דרוב גוססין למיתה, ובלי ספק מת במשך שלשה ימים שהוא גוסס עכ"פ כשראנוהו גוסס יש לו חזקת חיים:

עוד יש לצרף בזה דעת הראב"ד פ"ה מה' נזירות הט"ו בהשגה שמסיים דכהנים בזמן הזה כלם טמאי מתים הם, ואין מוזהרים על הטומאה, והמחייב אותם בכלום עליו להביא ראיה עכ"ל, וא"כ יש להקל לכהן להתעסק בגוסס, דמדאורייתא אין עליו שום איסור, ואולם מש"ס נזיר (דף מ"ב ע"ב) לא משמע רק טומאה במחוברין ממש פטור, דבשעה שיש עליו טומאה אחת אינו חייב אם נוגע בטומאה אחרת, אבל מיד שפירש מן הטומאה והלך לו, ואחר זה נטמא במת אחר חייב על כל אחת ואחת, ואם כן מה מועיל דכהנים טמאי מתים, וע' דעת רבינו תם מובא בהרא"ש ה' טומאת כהנים סימן ו' דבאותו יום שנטמא שוב אין לנו תוספות טומאה מדאורייתא, ולדעת הראב"ד כל טומאה בזה"ז הוי טומאה בחיבורין, ואולי מפני שהטומאה רצופה אצלנו מנגיעות אדם שנגע במת, ובכל רגע נוגעין באנשים כאלו ושוב אינו מוסיף טומאה על טומאתו, דנחשב בודאי כאלו היום נטמא:

סימן ב

עוד יש לצרף כאן דעת מהרח"ש מובא בתשובות האחרונים בחוט השני סי' י"ג ובשו"ת חות יאיר ובנחלת שבעה דכהן שנשא שבויה אין מוציאין אותה ממנו, משום דיכול לומר אייתי ראיה דכהן אני, ובתשובת משאת משה הוסיף להקל אף בחליצה והביא דברי הריב"ש סי' צ"ד שכ' שמי שהקיל בזמן הזה בקדושת כהן אין לחייבו קנס, מפני שאין אנו מכירים היום ביחוסי כהונה ע"ש, וע' מגן אברהם סי' (נ"א) [ר"א] דמפני זה אין נוהגים היום כבוד בקדושת כהן ובקדימתו לכל דבר, אע"פ דקדושת כהן נלמד מקרא וקדשתו ומ"ע של תורה יש בזה, והטעם משום שאין לנו בזמן הזה כהן מיוחס

ורמז לעיין ג"כ בסי' תנ"ז כי שמה מבואר הטעם דאין נותנין חלה בזמן הזה לכהן מפני שאינו מבורר אצלנו יחוסי הכהונה, וכבר הקדים לדבר בזה הרב מהו' יצחק הפרחי בעל ספר כפתור ופרח שכתב ששמע מרבו ר"י הכהן בשנת י"ז לאלף הששי, שרצה לנסוע לארץ ישראל, להקריב קרבנות בזמן הזה מפני דקי"ל טומאה הותרה בציבור, וגם קי"ל מקריבין אע"פ שאין בית, ואחר זה נזכר שאין לנו כהן מיוחס אשר יהיו ראוי לעבודה, וע' נודע ביהודא מהדו"ק חאו"ת ס"ס ל"ה, וע' תשובת בית אפרים חאו"ח סי' ו' שתקע מסמורת בפינה זאת דאין לנו כהן מיוחס בזה"ז, ועי"ז הראה לחזק המנהג שנהגו בכל הגולה שאין נושאים כפיהם בכל יום, אע"פ דנשיאת כפים הוא מ"ע של תורה בכל יום מ"מ אין לנו בזמן הזה כהן מיוחס ודאי רק כהן ספק ע"ש:

ועפ"ז מצאתי טעם הגון למה שאין מוזהרין בזמן הזה בטומאת וטהרת מצורע אע"פ שפסק הרמב"ם פי"א מה' טומאת צרעת והוא מן התוספתא, דטהרת מצורע נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, ומעשה רב שרבי טרפון הראה שבמקל זה טהר שלשה מצורעים, ור' טרפון לאחר החורבן הוה, כמו שמצינו (פסחים ע"ד ע"א) א"ר טרפון עבודה עבדתי א"ל כל דבריך אינו רק דברי תימא, וכי עבודה בזמן הזה מנין ע"ש[21], וכיון שעכ"פ ראינו שהנהיגו באמת בטהרת המצורע גם אחר החורבן ובחוץ לארץ מדוע נתבטל היום, וכמדומה לי שראיתי בשו"ת יעב"ץ ובספר תולדות אדם המיוחס להגאון מהר"ז מווילנא ז"ל שהתעוררו בזה:

[21] הגה לפי זה אמרתי לפרש הגדת פסח דמסיים כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח מעשה ברי' אליעזר ור' יהושע ור' טרפון ור' עקיבא ור"א בן עזריה שהיו מספרין ביציאת מצרים כל הלילה, דהנה אמרינן במדרש פרשת בא פיסקא זאת חוקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו, הה"ד לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר, ולהבין זה נראה דהנה השמחה והעצב המה שני הפכים משמות המצטרף, והשמחה נערכת בכל עת לעומת היגון והתוגה אשר נפדה מהם, וכל מה שגדל היגון בימים שעברו, הנה תוגדל השמחה אחר זה, ופי' המקרא לב יודע מרת נפשו, היינו רק לב כל אחד מרגיש צרת הנפש והוא ולא אחר, ומפני זה גם בשמחתו לא יתערב זר כיון שלא הרגיש ברעה, שוב אין הזולת מרגיש כל כך בשמחת הנפש של חבירו, ומפני זה נכון הסמיכה אל המקרא דכל בן נכר לא יאכל בו, דעיקר השמחה באכילת הפסח הוא לזכר לימים עברו על העוני שסבל, ובן נכר זה שלא עבר עליו כוס התרעלה מגלות המר, שוב אין לו חלק וחבל בטובה זאת ולשמחה מה זו עושה, ולפי זה בשבט לוי שלא עבדו בפרך (רמב"ם פ"א מה' עכו"ם והוא מש"ס ומרן לא התעורר שמה על המעיין שיצא לו לרבינו) וכן הגרים שלא נשתעבדו במצרים, וגם עליהם אין חובה לספר ביציאת מצרים ולשמוח בשמחה זאת, לכן אמר דכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, היינו אפילו כהנים לויים וגרים, ומביא ראיה מעשה בר"א, היינו ר"א בן הורקנוס שהיה כהן ירושלמי סוטה פרק היה נוטל, בשביל שלא להשיבה לאותה מטרונא בדברי תורה אבד ג' מאות כור מעשר בכל שנה, וכן ר' יהושע לוי היה כדאמרינן (ב"מ י"א ע"א) עישור שאני עתיד להפריש נתון ליהושע, ור' טרפון היה כהן כמו כאן עבודה עבדתי שאכל תרומה, ור"א בן עזריה היה כהן דור עשירי לעזרא שהיה כהן גדול עיין סדר הדורות, ור' עקיבא היה מבני גרים כדאמרינן מבני בניו של סיסרא למדו תורה בבני ברק (גיטין נ"ז ע"ב) ועיין (סנהדרין פרק חלק צ"ו ע"ב וצ"ע) וכלם לא סבלו אבותם שעבוד גליות, ובכל זאת ספרו יציאת מצרים כל הלילה והארכתי בזה בדרוש:

עוד ראינו דנתבטל בזמן הזה דין מעשר בהמה אף שנוהג מדינא גם בחוץ לארץ, והנה בש"ס (בכורות נ"ג ע"א) אמרו דנתבטל משום חשש תקלה שמא יבא לאכול את המעשר, ובאמת קשה וכי יש כח בזה לעקור דבר מן התורה בלי שום טעם, וראיתי בתשובת שאגת אריי סימן ד' שמדמה דבר זה, להך שאמרו ריש ברכות לא אמרו עד חצות רק להרחיק האדם מן העבירה ומשמע אפילו בדיעבד אין קורא אחר חצות, וכתבו תלמידי רבינו יונה הטעם משום דבשב ואל תעשה יכולים ב"ד לעקור דבר מן התורה, כמו שראינו דמשום תקלה עקרוהו למצות מעשר בזמן הזה עכ"ל הש"א, אולם באמת לא דמי כלל דהנה כתב הרב מגן אברהם ה' ר"ה סימן תקפ"ח בשם מהר"מ פדווא, דמפ"ז אמרו דתקיעת שופר בשבת לא משום שמא יעבירנו ולא קאמר משום שמא יתקן כלי שיר, ותיי דמשום תיקון כלי שיר, א"כ נאסר אף ביו"ט דג"כ אסור לתקן כלי, וא"כ עקרת מצות תקיעת שופר לגמרי וזה אין כח ביד חכמים לעקור מ"ע מה"ת לגמרי, ואפילו בשב ואל תעשה אין כח זאת בידם, משא"כ לטעמא דשמא יעבירנו דזה אין שייך רק בשבת אבל ביו"ט לא נאסר הטלטול, ולא נעקרה מצות עשה של תורה רק היכי דחל בשבת, ואינו רק מקרה קרה אבל בחול תוקעין באמת ע"ש, וכן בהך דתר"י דהוא מקרה שקרה שלא קרא ק"ש עד לאחר חצות א"כ מישך שייך דבשוא"ת יוכלו חז"ל לעקור דבר מה"ת, והתקינו שלא יקרא אחר חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה, ומבטל בפעם זאת מצות ק"ש, וע' ר"ן (נדרים ט"ו ע"ב) דבאומר הנאת תשמישך עלי דנאסרה עליו העונה אע"ג דהיא דאורייתא והנדר אינו רק דרבנן דהנאת תשמיש לית ביי ממשא, מ"מ יכולין לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה ע"ש, ג"כ אינו רק מקרה לאותו האיש בלבד, משא"כ בהך דמעשר בהמה שנעקרה מצוה זאת בזמנינו לגמרי, וכן מצות טהרת מצורע נעקרה לגמרי ולא נשאר אצלנו שום זכר ושיור למצות אלו, פשיטא דאין כח ביד חכמים לעקור לגמרי מצות עשה של תורה אפילו בשב ואל תעשה[22]:

[22] הגה בעיקר סברא זאת של מהר"מ פדווא שאין אפשרות עקירה דבר מן התורה לחלוטין אפילו בשוא"ת, והקושיא מביטול מעשר בהמה בזמנינו, הנה מצאתי ראיתי בטורי אבן להגאון בעל שאגת אריה בחידושיו לרפ"ד (ר"ה ך"ט ע"ב) על זה שאמרו שמה שופר בשבת לא גזירה שמא יעבירנו ד' אמות ברשות הרבים, והקשה לבית שמאי דס"ל עירוב והוצאה ליו"ט, וכן אם עירוב והוצאה ליום כפור, א"כ איך תוקעין ביו"ט של ר"ה לב"ש אף אם חל בחול, וכן לדידן איך תוקעין שנת היובל ביום כפור ניחוש שמא יעבירנו ד"א כמו שחוששין בר"ה שחל בשבת, וכ' דאם חוששין לחששא זאת א"כ בטלת לב"ש מצות שופר לגמרי דכל ר"ה יום טוב הוא, וכן בטלת מ"ע דתקיעת שופר ביובל, דעיקר המצוה הוא ביו"כ זמן איסור הוצאה מרשות לרשות, וכה"ג אין לעקור דבר מה"ת לחלוטין אף בשוא"ת והתעורר מהך דמעשר בהמה דנתבטל בזמנינו מפני חשש תקלה ועקרו מ"ע מה"ת לגמרי ותי' הגאון הנ"ל אע"ג דנתבטל בזמנינו לגמרי מ"מ לא מקרי עקירה דכשיבנה בית המקדש במהרה בימינו יהיה מקום להקריב מעשר בהמה דאז ליכא חששא דתקלה, אבל גזירה דשמא יעבירנו שייך אף בזמן המקדש והוי עקירה לחלוטין וזה אין כח ביד חכמים, והנה סברא זאת ג"כ דוחק בעיני דעכ"פ עתה נעקרה מצות מעשר בהמה לגמרי, ומצות שאין תלויות בבית אי אפשר שיתבטלו לגמרי אלא ודאי כדאמרן, דשאני מעשר בהמה דנעדר בזה

אלא ודאי דעקר הטעם שנתבטלו מצות אלו בזמן הזה מפני שאין אצלנו כהן מיוחס, אשר נדע בבירור מחצבתו כי הוא מזרע אהרן, ולא נתערב במשך הזמן במשפחתו חללים ופסולי כהונה, וכיון שטהרת מצורע ומעשר בהמה תלוי רק בכהן לבד, ומיד אחר החורבן בעוד שלא ארכו להם הימים בגלות, והיה יודעים בטיב משפחתם וסדר יחוסיהם, ור' טרפון היה עדיין מזמן המקדש, והיה זוכר כשהיה קטן הלך אחר אמו לדוכן (קידושין ע"א ע"א), נהג בטהרת מצורע שהיה יודע יחוסו, וכן ר"א בן עזריה שהנהיג באמת מעשר בהמה אחר החורבן ע"ש (בכורות נ"ג ע"א) מפני שג"כ היה מיד אחר החורבן, ואבותיו שמשו בכהונה בבית המקדש, ולכל הכהנים באותו הדור היה ידוע יחוסיהם, אבל עתה אשר ארכו הימים בח"ל והגלינו ה' לכל אפסי ארץ, מי יוכל היום להעיד על השלשלת שלהם כי נשמר בקדושה וטהרה, שלא נתערב בהם שום פסול, ואולי באו זרים ויפרצו פרץ ובהעדר כהן מיוחס שוב נפלו מ"ע דטהרת מצורע ומעשר בהמה ומפ"ז נתבטלו בזמן הזה וזה נכון:

ובמקום אחר הראיתי כי אף אחר חורבן הבית בירושלים, טרם שחרבה ביתר, כי נ"ב שנה עשתה ביתר אחר חורבן המקדש, ובמשך הזמן היה מקריבים עדיין קרבנות בירושלים אע"פ שלא היה להם בית המקדש, כמו שמצינו (פסחים ע"ד ע"א) משנה דכיצד צולין אמר ר' גמליאל לטבי עבדו, צא וצלי עלי את הפסח באסכלא של אשכרוע, והרי ר"ג זה אדונו של טבי היה בזמן ר' יהושע ונקרא ר"ג דיבנה, שהיה עדיין קטן בזמן החורבן, ובמשך הזמן טרם שנתמנה ר"ג לנשיא היה ר"י בן זכאי נשיא והוא בקש מהקיסר שיחזור למשפחת ר"ג שלשלת הנשיאות (גיטין נ"ה ע"ב) וכן היה

כהן מיוחס, ואין אפשרות כלל לעשרם ולהפרישם:

והנה בסברא זאת אשר הר"מ פדווא והטורי אבן תקעו בה מסמורת דעקירת דבר מה"ת לחלוטין אין אפשרות ביד חז"ל לעשותה דחיתי לרב מופלג וחריף אחד, אשר השיב על דברי בתורת נביאים מאמר אלה המצות פרק ששי, דמפני זה נתבטל בזמנינו מצות עשה דכתיבת ספר תורה אשר היא מצות חוב על כל יחיד ויחיד, וכתבתי משום דיש פנים וטעם לדבר ובכה"ג עוקרין דבר מה"ת כשיטת התוס', והקשה אותי הרב הנ"ל דהרי מניעת מ"ע דכתיבת ספר תורה הוא שב ואל תעשה ובכה"ג יש כח ביד חז"ל לעקור דבר מן התורה אף בלא מגדר מלתא, אבל לפי הנ"ל צדקו דברי דלענין ביטול ועקירה לשעה בזה לבד א"צ מגדר מלתא, ומיד שנראה לעיני הב"ד נחיצת עקירה, הכח בידם לעקור בשוא"ת, משא"כ עקירה לחלוטין שלא יהיה מקום למצות תורה בשום פעם זה אין כח בידם, ומפ"ז צריך לבוא מטעם דיש פנים וטעם לדבר הוי כמגדר מלתא עולמית, ועיין מ"ש מורי הגאון מהרא"ז מרגליות זצ"ל בספרו יד אפרים הלכות יום כפור סימן תרי"ב על קושית המג"א שם בש"ס (יומא י"ד ע"א) דמקשה הש"ס לרי' יהודא דגזר שמא יאכל איך מקריב כהן גדול כשמתה אשתו ניחוש דלמא יאכל, וכה"ג אסור לאכול כשהוא אונן, והקשה המג"א דהרי בכל יו"כ אסור לאכול מפני שהוא יום הצום, ומדוע נקט הש"ס דוקא היכי דמתה אשתו, אבל לפי הנ"ל ניחא דבכל יו"כ אם ניחוש שמא יאכל א"כ תתבטל עבודת יום כפור לגמרי, ואין כח ביד חז"ל לעקור מצות התורה לחלוטין, משא"כ בזה האופן היכי שהיה כהן גדול אונן דאינו רק מקרה שקרה ויוכל לעבוד ביו"כ כהן גדול שהתקינו תחתיו א"כ לא נעקרה מצות התורה ועבודת היום אע"ג דעיקר מצוה רק בכהן גדול הראשון, מ"מ מפני גזירה שמא יאכל יכולין חז"ל לעקור, משא"כ גזירה שמא יאכל ביום הצום שייך בכל כהן גדול ובכל שנה, ולא אלימי חז"ל בזה עכ"ל הגאון ז"ל ובחידושי הארכתי הרבה:

שר"ג דיבנה נעשה נשיא אחר ר"י בן זכאי, ואח"כ בנו רשב"ג אביו של רבינו הקדוש, ואח"כ רבינו הקדוש, ובנו ר"ג ובן בנו, ואיך עשה את הפסח אחר החורבן, ומי הקריבו ובאיזה מקום הקריבו, וכבר ראיתי זה איזה שנים בתשובת יעב"ץ שהתעורר בזה, ואין ספרו כעת ת"י לעיין בו, ושמחתי כי מצאתי ראיתי בפי רבינו התשב"ץ להגדת פסח על מאמר ר"ג, כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח, פסח מצה ומרור לא יצא ידי חובתו, שהתעורר דר"ג זה הוא ר"ג דיבנה ובימיו היה עושים הפסח, אע"פ שכבר נחרב הבית ומביא ג"כ מהך דאמר לטבי עבדו צא וצלה עלי את הפסח ע"ש שהאריך, וכן אמרינן (סנהדרין י"ג ע"ב) דבימי ר"ג עברו את השנה מפני הטלאים שהיו עדיין רכים, והיה צריכים לפסח ושם על כרחך הכוונה על ר"ג דיבנה, דהרי אמרו שם בגמרא בתר דעברוה, היינו שעברו את רבן גמליאל מנשיאות ע"י המחלוקת שהיה לו עם ר"א בן עזריה (ברכות דף כ"ח ע"א) ע' רש"י ותוס' שם, וראינו עכ"פ דעברו השנה מפני הקרבנות, אע"פ שכבר נחרב הבית[23], וכבר ראיתי להר"ן בחי' לסנהדרין שהתעורר בזה,

[23] הגה לולי דמסתפינא מחבראי הייתי מפרש פירוש אחר בדברי הש"ס דאין הכוונה כאן על ר"ג דיבנה שהיה אחר החורבן דאפילו נחליט דהקריבו עדיין פסחים אחר החורבן משום דהוא קרבן ציבור וטומאה הותרה בציבור, אולם נזכר שמה בסנהדרין וגוזלי' רכיכין והצורך לעבר משום קיני זבים ויולדות, ואלו קרבנות יחיד הם וצריכים דוקא מקדש וכהן טהור, ועוד לשון בתר דעברוהו לא יוצדק על ר"ג דיבנה, שהרי ראב"ע לא נתמנה לנשיא רק לאב"ד לבד כמבואר בירושלמי ברכות שהיה ר"ג נשיא וראב"ע אב"ד, ובכל סנהדרין היה אב"ד כמבואר רמב"ם ה' סנהדרין פרק א' ה"ג ואיך כתבו התוס' כאן דראב"ע היה נשיא עם ר"ג ומפ"ז כתב באנפי חבראי אבל עפר אני תחת רגלי רבינו רש"י, ויש לפרש פירוש אחר בדברי הש"ס דאינו מדבר מר"ג דיבנה דהיה אחר חורבן, רק על ר"ג הזקן נכד של הלל זקנו של ר"ג דיבנה, ואביו של רשב"ג הראשון שנהרג שתי שנים קודם החורבן ור"ג הזקן נקרא תקיפי קדמאי שאמרו עליו במשנה סוף סוטה משמת ר"ג הזקן בטל כבוד תורה, והנה רשב"ג הראשון אביו של ר"ג דיבנה שנהרג היה ענו גדול ומאמרו במשנה ראשונה דאבות שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב מן שתיקה ולא המדרש עיקר אלא המעשה, מורה על זה הוראה שלימה כי העיקר היה אצלו רק עבודה, ולא רצה להתגדר בחכמתו אף שהיה נשיא ישראל, ויפה התעורר חכם אחד כי מזה הסיבה לא נמצא ממנו שום מאמר בדבר הלכה והגדה, מפני שמדת השתיקה שם נוכח פניו ליסוד עד שלא הרבה לדבר מעניני הלכות גם כן, רק פעם אחד מצינו דבריו הלכה למעשה לגדור גדר במשנה (כריתות (ז') [ח'] ע"א) המעון הזה לא אלין בירושלים עד שיעמדו סאה גוזלות בסלע, והרוצה לדעת תכונת נפשו של האדם הגדול הזה נשיא ישראל וקדושו, יקרא דברי היוסיפון לרומיים בסיפור חיי עצמו שמספר שמה שרשב"ג היה שונאו ואותו שלחו ליופפת לתהו' על קנקנו של יוסף הכהן שר צבא בעיר הזאת, ובכל זאת העיד על עוצם חסידותו ופרישותו וא"כ רשב"ג הראשון היה ענו ולא רצה להתפאר וליטול השם במדרש רק במעשה, ור"ג הזקן היה נוהג נשיאתו ברמה, עד שבמיתתו בטל כבוד התורה, ואמרו שם בסנהדרין חזי מה בין תקיפי קדמאי ר"ג — היינו ר"ג הזקן - אמר באנפי חבראי, ורשב"ג בנו אשר נודע לענו אמר ושפירא באנפאי לבד, ואמר הש"ס דאין מזה ראיה דילמא עובדא דר"ג היה בתר דעברוה היינו אחר שעברו את השנה - לא שעברו מנשיאותו - דהנה אמרינן לעיל אין מעברין השנה רק לדעת הנשיא ומעשה בר"ג שהלך ליטול רשות משלטון שבסוריא — אפשר שלקח רשות על ענין זה שיהיה רשאי לעבר השנה, שהיה יראים בכל עת מהמלך שגזר על עיבור השנה, כמו שנראה מאגרת שכתבו ברמיזה (סנהדרין י"ב ע"א) וקבעו ישוב בירח שמת בו אהרן, ורש"י פי' ליטול רשות לדבר מענין המדינה — ועברו את השנה על מנת שירצה נשיא, וכשבא ר"ג ואמר רוצה אני השנה מעוברת ע"ש, והנה באופן זה שעיקר העיבור עשו הב"ד לבד והנשי' לא היה עמהם במנין, רק חלקו לו כבוד במה שהותנו עד שירצה נשיא, א"כ כיון שהב"ד היה המעברים, ומפ"ז היה מוכרח לומר באנפי חבראי, מפני שהם היה העקרים והוא נספח להם, וזה כוונת הש"ס בתר דעברוה היינו אחר שעברו את השנה בזולת ר"ג ואח"כ בא והסכים לעיבור, א"כ צריך לכתוב באגרת באנפי חבראי וז"ב לולי פרש"י ז"ל: והנה זה ערך ששה עשר שנה אשר שמעתי בענין זה אריכות דברים מאת חכם אחד, ואיני זוכר

וכן עוררני הרב המופלג החכם השלם מהו' יעקב רייפמאן נ"י מהא דאמרינן (חולין י"ב ע"א) לר' מאיר דחייש למעוטי היכי אכיל בישרא וכ"ת ה"נ פסח וקדשים מאי איכא למימר, ולשון איך אכיל בישרא פסח וקדשים מא"ל, משמע דהוא עצמו אכיל בשר פסח[24], דא"כ היה לו להקשות לר"מ היכי אכלינן בישרא, ואיך נאכל פסח וקדשים, ולי נראה לדקדק יותר דהנה התוס' הקשו שם דבשר תאוה מאי איכא למימר, ותרצו דמודה ר"מ דמן התורה מותר, רק הוא חומרא בעלמא, והנה לא פריך היכי היו אוכלים פסח וקדשים דודאי כיון דאכילת פסח וקדשים הוא מצוה, בודאי מודה ר"מ דמותר כמ"ש התוס' דמה"ת מודה ר"מ דאזלינן בתר רוב, רק קו' הש"ס דלר"מ שהיה אחר החורבן דליכא מצוה כל כך דהרי כבר נחרב הבית, רק דהחמיר על עצמו משום דמקריבין אע"פ שאין בית, וא"כ כיון דמדרבנן חוששין למיעוט אף באכילת פסח וקדשים, דג"כ בזמן הזה אינם לחובה מן התורה ניחוש, ולשון הש"ס (מגילה י' ע"א) שמעתי שמקריבים אע"פ שאין בית, משמע דבימי ר' יהושע היו עדיין מקריבין, ועל בית חוניו אמר שמעתי שהיו מקריבין, מפני שבית חוניו נחרב בימיו:

והטעם בכל זה מפני שבימי ר' גמליאל ור' טרפון ור' אליעזר בן עזריה ור' מאיר אף על פי שבימיהם כבר נחרב הבית, מ"מ היה ביניהם עדיין כהן מיוחס, והפסח הואיל ואתי בכנופיא כקרבן ציבור דיינינן לי', וטומאה הותרה בציבור, ועוד שהיה בזמניהם אפר פרה כמו דאמרינן (פרק ג' דחגיגה דף ד"ג ע"א) חבריא מדכין בגלילא, ראינו דבזמן חכמי בבל, היה יכולים לטהר עצמם מטומאת מת, מכ"ש בזמן התנאים הראשונים דור ראשון אחר חורבן, אבל בזמן הזה אשר גלינו גולה אחר גולה, ונתערבו פסולים ביניינו צדקו דברי המג"א, שאין כאן מ"ע וקדשת עליהם:

עתה מאומה מדבריו ואולי עוררני אז החכם הנ"ל על זה וזכרוני כוזב לכן אם הקדימני החכם הנ"ל יהיה שלו וחלילה לי להתלבש בטלית אחרים:

[24] הגה ומצאתי ג"כ בספורי מעשיות לר' נסים הובא בסדר הדורות ערך ר' מאיר דר' מאיר הלך לירושלים בכל רגל וברגל אחד אירע לו ענין רע, והנה עליה לרגל לא היה בזמן ר' מאיר אחר שכבר נחרב המקדש, וגם אין זכר במשנה ובברייתא שדרו יהודים בירושלים בקביעות אחר חורבן ביתר ע"י אנדריאנוס, וידענו כי טורנוסרופוס חרש את מקום ההיכל, ושנים הרבה הוסב שם העיר לשם אחר, ור"מ שהיה אחר חורבן ביתר איך יתכן עלייתו לירושלים, אחר שלא הורשה לשום איש ישראל לדור שמה בקביעות, אכן ידענו כי ר"מ היה בחוץ לארץ בטבעין ואסי' ומת באסי' (ירושלמי פ"ט דכלאים) ואולם חיבב מאוד את ארץ ישראל והוא בעל האומר בירושלמי פ"ק דשבת בסוף הלכה דלא יצא החייט במחטו תניא כל מי שקבוע בארץ ישראל ומדבר בלשון הקודש מובטח לו שהוא בן עולם הבא, ואולי מפני זה כינוהו בירושלמי פ"ט דכלאים עת שלחו לא"י דר' מאיר מת הא משיחכון דמך, והיינו מפני שהוא היה המשבח ישיבת ארץ ישראל והיה דרכו לילך בכל הרגלים לארץ ישראל, ולשון ג' רגלים שכיח מאוד בתלמוד בזמן אחרון (חולין מ"ח ע"א ע"ז נ"ו ע"ב יבמות קכ"ב ע"א) ובחולין מבואר שם שעלו בני אסי' ליבנה דהוא בארץ ישראל והיה דרכם בזה, ור"מ הלך בפסח לירושלים ג"כ:

אולם בכל זאת אין זה שייך לענינינו אחרי שבתשובת חוט השני סימן ז' האריך בזה שלא לחלק בין כהנים הראשונים לכהני זמנינו, ומשום חזקה בא שמה, ולענין עונש לא גרע מהך דמכין ועונשין שלא מן הדין, וע' ב"ש אהע"ז סי"ג שכתב ג"כ דכל כהני זמנינו המה כהנים גמורים מפני שכבר נתחזקו מאז לכהנים, וע' בתשובת מהרי"ט סימן קמ"ח קמ"ט באריכות, ורק לענין חלוקת כבוד ומתנות כהונה, שמתעסק בענין שאחרים חייבים לו, הנה אצלם לא שייך חזקה זאת, ומפ"ז נתבטלו הרבה מצות שהזכרנו, אבל הכהן עצמו אשר התחזק עצמו לכהן מאז ע"י נשיאות כפים וכדומה פשיטא דכל דיני כהונה עליו מה"ת, ואסור לקחת נשים האסורות אלינו ולטמאות עצמו, כמו כהנים בזמן המקדש באין הבדל:

סימן ג

עוד ראיתי לדבר כאן מדברי הרב חות יאיר בתשובה סי' קל"ט שרצה לחדש דאיסור הלנת מתים אינו רק מדרבנן והא דאמרו (סנהדרין מ"ו ע"ב) כל המלין את מתו עובר בלא תעשה, אינו רק אסמכתא בעלמא, כמו כל השח שיחת חולין עובר בעשה, וכן המונה את ישראל והקורא לאברהם אברם וכדומה, שכלם אינם רק מדבריהם ע"ש, והביא הך דקי"ל בחו"מ סי' ק"ז (ס"ק) [ס"ב] דמותר לעכב את הקבורה בשביל החוב, וקשה כיון דמצות קבורה היא מ"ע של תורה וכי יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, ואע"ג דאין כאן רק שב ואל תעשה, מ"מ לא שמענו דבשביל הפסד ממון נעקר דבר תורה, והרי הא דבטלו הזאה ושופר ולולב בשבת, אינו משום איסור טלטול העמידו דבריהם במקום כרת, רק מפני החששא שמא יוציא ד' אמות ברשות הרבים ויעשה איסור סקילה[25] וע' ר"א מזרחי בתוספותיו לסמ"ג דכל עיקר החששה לא היה רק מפני

[25] הגה בעיקר שיטה זאת דאף בשב ואל תעשה לא העמידו דבריהם במקום כרת, רק מפני החששה שיעבור על איסור יותר חמור שיעבור די אמות ברה"ר דהוא איסור סקילה, כבר האריך הר"א מזרחי בתוספותיו לסמ"ג ה' שופר, אולם שיטת הרמב"ם פ"ו מה' קרבן פסח דבכ"מ לא העמידו דבריהם במקום איסור תורה, ורק בהזאה הטעם מפני שאינו זמן הפסח דלשיטתו מיירי בחל י"ג בשבת, ואז אינו זמן הפסח דאם חל י"ד בשבת בלא"ה אי אפשר להזות לשיטתו דאין שוחטין וזורקין על טמא מת אפילו אחר שטבל והזה ע"ש, אבל בלא זה בודאי דברי התורה עקרים ואין נדחים מפני ענין דרבנן, ועפ"ז הבנתי ג"כ דברי הרמב"ם פ' עשרה מהלכות קרבן פסח הי"א דפסק דצולה קרבן פסח עם שומן הגיד ועיין מרן כ"מ שם שהתעורר הרי בש"ס מוקי הך דהגידין ישרפו לששה עשר בשמנו של גיד דטעון שריפה מפני שאינו ראוי לאכילה ע"ש, ועיין ג"כ מה שהקשה הגאון שאגת אריה ס"י מדוע לא יאכל גיד הנשה בפסח ונימא אתי עשה ודחי לא תעשה, ובפרט מדוע לא יאכל שמנו של גיד דאינו רק מדרבנן ומצות עשה דואכלו את הבשר חל עליו דבר תורה:
ואולם מפורש בירושלמי פרק כיצד צולין מובא תוס' (פסחים פ"ד ע"א) דיש לנו קרא מפורש ואכלו את הבשר דוקא בשר ולא גידין דבגידין לא נאמד מ"ע דואכלו כמ"ש הרמב"ם פ"י מהלכות ק"פ גידין שסופן להקשות, אע"ג דנאכלין בפסח אין נמנין עליהם, דבקרא נאמר ואכלו את הבשר ומפ"ז אכילתן רק רשות ולא מצוה וא"כ גיד הנשה אפילו למ"ד יש בגידין בנותן טעם, מ"מ אינו בכלל בשר רק בכלל גיד, ולא נאמר עליו מ"ע זאת דואכלו את הבשר ואין התחלה לקושית הרב שאגת אריי דיבא עשה וידחי ל"ת, דבזה לא נאמרה מ"ע כלל וז"פ:

שהנקל לשכוח מחמת טרדה ויהיה עלול לחטוא באיסור סקילה, אבל מפני הפסד ממון לבד, לא שמענו שיהיה הכח ביד ב"ד לעקור דבר מן התורה אפילו שב ואל תעשה, ואיך אפשר לעכב הקבורה א"ו דמ"ע דקבורה איננה מן התורה: והנה הרב חוי" הביא דברי הש"ך — אצלנו לא נמצא שמה - דמפ"ז רשאים לעכב הקבורה דשום איש אינו עובר כאן, דעל המלוה המעכב עליו אין המצוה חל לקבור, והקרובים אשר עליהם החוב מוטל לקבור המה מעוכבים מכח פקודת הב"ד, אולם בער אנכי ולא אדע ודברי הש"ך תמוהים בעיני מאד, דמנ"ל להרב הש"ך דמצות קבורה איננה חל רק על הקרובים, ועיקר מ"ע דקבורה נפקא לן בסנהדרין מדכתיב כי קבור תקברנו, וקבורת מת מצוה חל על כל איש ואיש מבני ישראל, רק במת שיש לו קוברים חל המצוה בראשית וראשונה על הקרובים, ואם הקרובים מעוכבים, שוב המצוה מוטלת על כל פרט ופרט מישראל, וגם זה מת מצוה מקרי כמו דאמרינן (יבמות פ"ט ע"ב) כיון דאין הקרובים רוצים להתעסק בו מפני שאין נוטלין חלק בירושה שוב קרי ליי ולא עני מת מצוה מקרי, ומותר אפילו לכהן לטמאות לו, וע' בית שמואל אהע"ז סי' קי"ז ס"ק ך' שכ' ג"כ סברא זאת ונהניתי, וא"כ שוב הקושיא חזקה איך קבע הרמ"א להלכה שמותר לעכב הקבורה בשביל חוב, א"ו העיקר כדברי הרב חות יאיר שם דכל עיקר מצות קבורה ואיסור הלנת המת אינו רק מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא:

עוד נראה ראי' לדברי הרב חות יאיר מש"ס (כתובות ד' ע"א) מת אביו של חתן או אמו של כלה בועל בעילת מצוה ופורש, והקשו הרשב"א והר"ן איך התירו לבעול באנינות הרי אנינות דאורייתא היא, ואיך אפשרות ביד חז"ל לתקן שנעקר איסור תורה בקום ועשה, ותירץ הרשב"א בחידושיו שם ובתשובה סי' קנ"ה וסימן קע"ב כיון דאין קוברין

וזה שייך בגיד הנשה אולם בשמנו של גיד אשר הוא בשר גמור ורק ישראל קדושים נוהגים בו איסור, שוב יוקשה קושית הש"א איך העמידו דבריהם נגד מצות התורה, וראיתי באמת להקדמונים שהתעוררו והביאו ראי' מכאן דע"כ גם בזה שייך העמידו דבריהם במקום איסור תורה כמו בקונם בקונם תשמישך עלי שכתב הר"ן (נדרים ט"ז ע"ב) אע"ג דאין נדרו חל מה"ת משום דהוי דבר שאין בו ממש, מ"מ יש כח ביד חז"ל לעקור דבר מה"ת בשוא"ת, ורק הרמב"ם ס"ל דוקא ביש חששה שיעבור על איסור יותר חמור אז העמידו דבריהם במקום תורה כמ"ש בהלכות שופר ולולב, (ומפ"ז) [ועפ"ז] יתרץ דברי הרמב"ם בהלכות קרבן פסח דלא הזכיר דנוטל שמנו של גיד, כיון דאינו רק דרבנן לא העמידו דבריהם נגד דין תורה, ומקיים בשמנו של גיד מ"ע ואכלו את הבשר ונכון:

ולא אמנע להציג לעיני הקורא הנעים קושיא חמורה מאוד, הנה כאן (פסחים פ"ד ע"א) פשיט בש"ס גידין שסופם להקשות אין נמנין עליו לפסח וחייב משום שבירת עצם לדעת הרמב"ם משום דבתר לבסוף אזלינן, וכיון דיהיה נתקשה באחרית הימים, אזי אף עתה דינו כעצם לכל דבר, ור' יוחנן עצמו חזר לבסוף והודה דבתר בסוף אזלינן ע"ש, ולפ"ז ק"ל קושיא עצומה מאוד בש"ס (חולין ר"פ ג"ה צי ע"א) דמוקי הש"ס בנפל שלא נקשרו אבריו בגידין דאיסור מוקדשין קדים, ופיר"ת שם דמתחלה הוא בשר ואח"כ נתקשה ונעשה גיד ע"ש, ואנן דקי"ל בתר לבסוף אזלינן וכיון דבשר זה נתקשה לבסוף ויהיה נעשה גיד שוב גם עתה נחשב כגיד, ואף בעודו בשר אם אכלו חייב עליו כאלו כבר היה גיד, וא"כ איך קאמר הש"ס איסור מוקדשין קדים, והרי איסור גיד ומוקדשין חלין שניהם כאחד, דאע"פ שלא נתקשה ועדיין הוא בשר חייב עליו משום גיד הנשה דבתר לבסוף אזלינן וצע"ג מאוד בעיני:

את המת עד למחר שוב לא הוי יום מיתה וקבורה ובכה"ג אין כאן אנינות דבר תורה ע"ש, ואולם הקו' עצומה דהרי ענין זה שעושים חז"ל שלא לקבור המת עד למחר, בזה עוקרים ג"כ איסור תורה, וכל המלין המת עובר בלא תעשה, ואע"פ דזה אינו רק שב ואל תעשה, מ"מ בשביל הפסד ממון לחודא אין כח ביד חכמים לבטל עניני תורה אפילו בשוא"ת, א"ו דהעיקר כשיטת הרב חות יאיר דהך דמלין מתו דעובר בלא תעשה, אינו רק אסמכתא ועיקר איסורו אינו רק מדבריהם, ומפ"ז הכח בידם לבטל דבריהם משום הפסד ממון, והם אמרו והם אמרו, וכן יש לפרש ג"כ סוגית הש"ס (בבא קמא דף פ"ב ע"ב) דחשב שמה בין עשרה תקנות הנהוגות בירושלים שאין מלינין בה המתים, וע' שיטה מקובצת דהקשה הרי מדינא אסור להלין המת, ומה עדיפות לירושלים, אולם לפי הנ"ל כיון דעיקר איסור הלנת מתים אינו רק מדרבנן, וחז"ל מתירים בעת הצורך אפילו בשביל הפסד ממון להלין, אולם משום קדושת המקום של ירושלים יתרה עשו, שבשום פעם אף במקום צורך גדול אין מלינים שמה מתים, ואף שחס ושלום אינני תוקע מסמורת בדברי הרב חות יאיר, ואני ידעתי כי הן דבריו והן ראיותי אינם שקולים נגד הלכה פסוקה של כל הראשונים והאחרונים שיש בזה איסור תורה, אולם ראינו במדינתינו שמצות המלכות עלינו חזקה בזה, והסכנה פרוסה שלא לסור מפקודת הרשות אף כחוט השערה ונזהרנו בכל מקום מפי חכמינו ז"ל, לעשות ולשמוע דבר המלך ודתו בכל עת, בלי סור ימין ושמאל, הנה דברי הרב חות יאיר ראויים להצטרף עכ"פ לסניף אחרי שדעתו שעיקר איסורו אינו רק מדרבנן ובזה האופן לא גזרו חז"ל:

סימן ד

והנה תשובות הללו ערכתי בחורף תקצ"ז לפני הגאון החסיד מהר"מ סופר זצ"ל אבד"ק פרעשבורג והאריך מאד ולא רציתי להעתיקו מפני שכבר סדורה בתשובותיו וזה מה שהשבתי לו:

לדעתי הפריז אדוני על המדה במה ששינה ושלש הרבה פעמים בתשובתו הארוכה, שיש בהלנת מתים עשה ולא תעשה, וכפי אשר עלתה מצודתי בסוגיית הש"ס (סנהדרין מ"ו ע"ב) ראיתי פשטות הגמרא שאין בהלנת מתים רק לא תעשה לחודא, דדרשו שמה שאר כל המתים בריבוי דכתיב כי קבור, איכא דאמרו רמז לקבורה מנין שנאמר כי קבור, הרי שלא אמרו רק עובר בלא תעשה ללשון ראשון, ולאיכא דאמרו באמת מוציאין הדיוק לעשה, אולם מוכיחין ענין אחר למצות עשה דקבורת מתים וצריך להיות בקרקע ולא סגי בעשיה בארון ע"ש, וע' רמב"ם ספי"א מה' זכי' ומתנה, עכ"פ ריבוי לעשה אינו רק לקבורה ולא להזהיר בעשה על המלין המת, ודברי הרמב"ם פט"ו מה' סנהדרין ה"ח שכ'

מצות עשה לקבור הרוגי בית דין ביום ההריגה שנא' כי קבור ולא הרוגי ב"ד בלבד אמרו אלא כל המלין את מתו עובר בלא תעשה ע"ש, ודבריו צריכים עיון פתח בעשה וסיים בלא תעשה, ומשמע שדעתו לחלק בזה בין הרוגי ב"ד ובין שאר מתים ולא ידעתי מנין לו זה פשטות הש"ס מורה דעל הלנה עובר בל"ת, והקבורה בקרקע היא מ"ע מיוחדת ואם קברו לאחר זמן הרבה ג"כ נתקיימה מ"ע זאת: ודע דיש לתמוה לפי ההלכה דקבורה הוא מ"ע דבר תורה, א"כ מה בעי הש"ס שם קבורה משום בזיוני או משום כפרה נפקא מיני' אם אמר אל תקברני ע"ש, ואם קבורה מ"ע דבר תורה מה מועיל דבורו פשיטא דאין שומעין לו לבטל מצות התורה, וראיתי להרב רדב"ז בתשובה חלק שני סי' תש"פ והרב לחם משנה ספי"א מהל' זכי' ומתנה שהתעוררו בקו' זאת, אולם העיקר בזה דלשון ראשון שלומד מריבוי דכי קבור שאר מתים, אינו מוכח רק איסור הלנה אבל קבורה בקרקע לא נשמע מכאן, ואם משים המת בארון, הוי כקבורה ולא עבר בלאו דלא תלין, ולשון שני לא דריש ריבוי בשאר מתים רק לקבורה בקרקע תהיה הקבורה באיזה יום שתהיה, ורק בהרוגי ב"ד מפורש בקרא חיוב הקבורה באותו יום, עכ"פ ללשון ראשון לא ידענו קבורה בקרקע מה"ת בשאר מתים ואינו רק מנהג שנהגו לקבור בקרקע, ובעי הש"ס שפיר אותו מנהג דקבורה בקרקע אם הוא משום בזיוני או משום כפרה, ונ"מ היכי דאמר אל תקברני, אבל ללשון שני דקבורה בקרקע הוא מ"ע דבר תורה בודאי אין מקום לבעיית הש"ס, דודאי אף אם אמר לא ניחא דליהוי לי כפרה, מכל מקום חוק התורה אי אפשר לבטל:

ואין להקשות על הרמב"ם דבה' סנהדרין פסק דגם שאר המתים בכלל איסור הלנה, והיינו כלשון הראשון, ובפי"ב מה' אבל פסק דקבורה מצות עשה מן התורה בכל המתים משמע דפסק כלשון שני, דבא הריבוי לחיוב קבורה בקרקע, ואיך מזכי שטרא אליבא דבי תרי יש לומר דהרמב"ם היה לו גירסת הילקוט שהביא הגאון מהר"י ברלין בהגהותיו דלשון ראשון ס"ל דמלין מתו עובר בעשה ולא תעשה, ולשון שני ס"ל דרק לא תעשה לחוד עובר במלין מתו ועשה קאי לקבורה בקרקע ע"ש, ולא סגי בהנחתו לארון לבד דעשיית ארון אינו מוציא רק מאיסור הלנה, אולם קבורת קרקע הוא ענין אחר ונלמד מריבוי דכי קבור וע' (טור יו"ד ה' קבורה סי' שנ"ז) והרמב"ן יחיד בדברי דכ' בספרו תורת האדם שער הקבורה דמלין מתו עובר בעשה ול"ת, ולדידי' עשיות ארון לא הועיל להוציאו מידי הלנת מתו, ואפשר דגם זה הוא אליבא דכ"ע כיון שרמזה תורה דעיקר קבורה היא בקרקע, וכ"ז שלא קברו בקרקע שוב הוי כמלין, והדרא לאיסורא קמא, ע' תוס' (ביצה י"ב ע"א וע"ז ס"ח ע"א וחולין צ"ח ע"א) עכ"פ הפריז אדוני על המדה במה

שסברתו פשיטא דלכ"ע יש עשה ול"ת בהלנת מתים, ובפרט גם אנכי אסרתי הלנת מתים וכי בשביל שלא באתי עליהם בחרבות וברמחים יכתוב אדוני החדש אסור מן התורה, לא מהם ולא מהמונם:

סימן ה

ובהדי שותא בסוגיא זאת דסנהדרין אמרתי אכתוב לאדוני איזה תמיהות עצומות בסוגיא, הנה ע"ד הקו' איך בעי השי"ס קבורה משום בזיוני או כפרה, והרי היא מ"ע דבר תורה דכ' כי קבור ומה מועיל דבורו שצוה שאל יקברוהו, וראיתי לרדב"ז ח"ב סי' תש"פ בתחלת רצה לתרץ דאולי בעיית השי"ס כאן אליבא דר' חמא דפליג על דרשא כי קבור תקברנו, ולדידי אין לנו רמז לקבורה מה"ת, ובעי השי"ס לדידי' הנהגת הקבורה שנוהגים בו העם, אם הוא משום בזיוני או כפרה, אולם דבריו צריכים עיון גדול שהעלים עיניו הטהורים מדברי רש"י במקומו, דשם אמרינן דשבור מלכא שאל מר' חמא קבורה מן התורה מנין, והשיב תקברנו, והשיב שבור מלכא דליעביד לי' ארון, והדר קאמר הש"ס מדוע לא השיב ר' חמא מתקברנו, ומשני תקברנו לא משמע לי', היינו משום דלעכו"ם יכבד עליו לקבל דרשות כאלו מיתור אות אחד וכן פרש"י בהדיא לא משמע ליה לעכו"ם דרשא זאת, אבל ר' חמא באמת מצד עצמו דריש יתור תקברנו להורות חיוב קבורה, וע' רמב"ן תורת האדם שער הקבורה, וז"ל ר' חמא ג"כ ס"ל דרשא דקבור על מ"ע דקבורה, רק שבור מלכא לא יהיה נח דעתו בדרשות כאלו ע"ש, וכן מורה פשטות לשון הש"ס ומדוע נשוה פלוגתא חדשה בין חכמים לר' חמא, והרדב"ז העלים עין מפרש"י במקומו, והנה ראיתי ג"כ להרי"ן בחידושיו לסנהדרין פרק נגמר הדין גם הוא כתב דלר' חמא לא משמע דרשא דקבור ולא הביא פרש"י במקומו, וצע"ג ולא ראיתי לשום איש שיתעורר בזה:

ותירוצו השני של הרדב"ז שם מוקשה ביותר, שכתב דבאמת ידע השי"ס דקבורה מ"ע מה"ת, ובודאי אין שומעין לו אם אמר אל תקברני אפילו משום כפרה, אכן בעיית השי"ס דאם קבורה משום כפרה ואמר אל תקברני, נהי דקוברין אותו משום דהוא מ"ע, מ"מ לא נתכפר בקבורה אחרי שמבעט בכפרה זאת, ורצה הרדב"ז למצוא כוונה זאת בדברי רש"י שם ד"ה לא בעינא ופרש"י "ואי נמי קברי לא מתכפר" ע"ש וסיים הרדב"ז דזה הטעם ג"כ דהשמיט הרי"ף והרא"ש בעי' זאת, משום דאין נ"מ בזה לדינא דבין כך ובין כן צריך קבורה מה"ת, ורק הבעי' כאן במה שנוגע לענין כפרת המת, והוי כהלכתא למשיחא, ואין דרכם של הפוסקים להביא ענינים כאלו שאין נפקותא מהם לדינא ע"ש, אולם גם דבריו אלו תמוהים באין פותר אותם, ושיטת השי"ס אי אפשר להתפרש לשיטתו,

דא"כ דמעיקר הדין לא בעי הש"ס כאן, איך רצה הש"ס לפשוט דע"כ משום בזיוני, דאי משום כפרה, הרי צדיקים לא צריכי כפרה, ולשיטת הרדב"ז הרי גם הש"ס ידע מזה דחוב לקבור המתים מפני דכתיב כי קבור, וענין בעייתו אם נתכפר בקבורה אם אמר אל תקברני לא נשמע מזה דאקברי' צדיקים, ואין הפשטות מענין הבעי' כלל, ורואה אנכי כי דברים אלו ברדב"ז אינם מובנים לי כלל, ומי יתן ויעמידני על סוף דעתו ואקדם פניו בתודה ובתשואות חן:

ואולם כוונת רש"י ז"ל במ"ש "דאי נמי קברי' לא מתכפר" נ"ל דהיה קשה לרש"י דאף אם אמת דקבורה משום כפרה והוא אמר אל תקברני, מ"מ מ"ע של תורה דהבן מחייב לכבד אביו בחייו ולאחר מותו, ע' רמב"ם פ"ו מה' ממרים ה"ו, וא"כ מכ"ש שכופין לבניו שיקברו אביו למען יעשו נחת רוח להמת, וע' תוס' כאן שהקשו כעין זה, מהך דהמוכר קברו כופין מפני פגם משפחה, ומכ"ש שכופין לבנו למען יתכפר אביו בקבורה, ומפ"ז כתב רש"י כיון דאמר כן א"כ ראינו דלא ניחא לי' בכפרה, וכמו דקי"ל (כריתות ז' ע"א) דכלהו מודה היכי דאמר לא יתכפר לי חטאתי דאינו מתכפר ע"ש[26] ה"נ כאן מיד שאמר

[26] הגה הנה חכם גדול ונכבד אחד שאל ממני זה איזה שנים לבאר לו המקור, מהיכן שאב רבינו הרמב"ם ביסודותיו אשר נשקפו על פני כל ספריו היקרים, והעתק אדונינו לשונו בספרו תורת נביאים משפט עיר הנדחת, לחלק בין מיתת (כפירה) [כפרה] למיתת עונש, והניח כללים ועקרים, שמי שאינו מאמין באיזהו יסודות, בשם ישראל לא יכונה אף שעשה וקיים כל מצות התורה חובת הלבבות והגוף, ואולם פשטות מצות התורה הן שבכתב והן שבע"פ, כלם מתעסקים רק מן עשיות ומניעות, ואין זכר בהם מעניני האמונה, ולא עוד הנה הורונו חז"ל להלכה רווחת מצות אין צריכות כוונה, ומעשה המצות באברים לבד מספיק בזה, שיצא ידי חוב המוטל עליו, ומה זה שהותנה הרב ז"ל במקומות אלו שמחוייבים להאמין, ואם לבש שעטנז לתיאבון עונשו במלקות, ואם לבש שעטנז מפני שאינו מאמין כי נצטוה על זה משה מפי הגבורה נדון מיתת עונש, ואנחנו ידענו כי הרב ז"ל לא מעצמו אומר אלו הדברים, ואת אדונינו אדע כי בכל ביתו של הרמב"ם נאמן הנהו, וכל רז מדבריו לא נעלם מעיניו הטהורים לכן אצפה שיגלה לי תעלומות חכמה בזה, עכ"ל החכם הכולל השואל. וזה אשר השבתי לו, ידע מעלת כבודו הרמה והנשאה כי מצאתי דברי רבינו מסכימים גם באלו העקרים לדברי רז"ל, והורו לנו מעתיקי השמועה רז זה לא במקום אחד לבד כי אם בהרבה מקומות, כי פעולת שום מצוה לא יתכן בהעדר האמונה, שיאמין עכ"פ שמצוה זו ועשיות כאלו, יהיו מצליחין בשליחותם, ומועילים לענינים אשר נתיחדו מפי ה', ואע"פ דהלכה אצלנו מצות אין צריכות כוונה, היינו כוונה פרטיות בשעת העשיה אינה נחוצה, אבל עכ"פ יש כאן כוונה כללית, שמצות אלו יבאו מפי ה' ומוכשרים בעיניו להתקין עצמו בפרוזדור ע"י התפעלות הללו, וראינו כאן דקבורה מכפר ואם אמר דלא ניחא לי' בקבורה שוב אף אם קברי' אינו מועיל לו לכפרה, וכן כתבה התורה דחטאת מכפר ויום כיפור מכפר, ובכל זאת אף אם הקריב החטאת כמשפט, וכן התענה ביו"כ וקראו מקרא קודש, אולם אינו מאמין שחטאת ויו"כ מכפר, שוב הלכה אצלנו דאינם מכפרים (כריתות ז' ע"א) ועיין ירושלמי פרק ראשון דשבועות ופרק בתרא דיומא פלוגתא בזה, וחילוקים שבין כפרת יו"כ לכפרת חטאת, דדעת קצת אומרים אף אם אמר לא יתכפר כפרה ממילא אתיא, וזה דוקא באומר לא יתכפר, אבל מ"מ מאמין שאלו מכפרים, אבל במבעט ואינו מאמין כלל, שאלו העניינים מכפרים, באלו לכ"ע אין מכפר ע' רמב"ם סוף פ"ד מהלכות שגגות, עוד ראינו (מנחות ח"י ע"ב) כל כהן שאינו מודה בעבודה, אזי עבודתו פסולה אע"פ שעשה כל האופנים והתנאים הנקשרים במצות עשיות הקרבן, ומזה נראה כי נוסף על הפעולות המוכרחות בקיום התורה, צריכים ג"כ להאמין שבעשיות הללו, נבצע זממינו וזה רצונו של השי"ת ומעשים במחשבה פסולה הרי זה מעשה קוף, וכן הדין מי שאינו מודה בעירוב אין בידו לבטל רשות (עירובין ל"א ס"א) ומי שאינו מאמין בשחיטה שנצטווינו על הלכות שחיטה מפי הגבורה בע"פ, אף אם שחט כדינו בכל משפטיה ותורותיה שחיטתו אסורה (רמב"ם פ"ב מהלכות שחיטה), ובפרט בענין המניעות אמרינן (שבת ע"ב ע"ב) אי דחזי אנדרטי וסגיד לה אי דלא קבלי באלוה לאו כלום עביד, וכן אמרינן ג"כ (סנהדרין

דלא יקברו אותו והראה כי לא ניחא ליי כפרה א"כ אף אם קברו אינו מתכפר דהרי מבעט בכפרה זאת, ומפ"ז אין כופין ג"כ להבנים דמה מועיל שיקברו אותו אחר שלא

ס"ה ע"א) שאני מגדף הואיל וישנו בלב, ופרש"י עיקר חיוב הבא עליו תלוי בלב שמתכוין לברך השם, שאפילו מברך השם כל היום, ואין בלבו כלפי מעלה שהעלה את השם לד"א, ומכנהו בשם המיוחד אינו מתחייב ע"ש:
ומכאן יראה הדרת כבודו כי פשטות דברי חז"ל הולכים בדרך זה שכוונה ראשית בקיבול עליו עול מצות והאמונה שע"י מצות אלו יהיו מעשיו מוכשרים בעיני השי"ת, כוונה זאת נחוצה לכל איש ישראל, ובזולת כוונה הראשית הזאת מעשיו לא יועילו ולא יצליחו למאומה:
והואיל ואני עומד בענינים הללו אמרתי להציע לפני הקורא מה שהעלתה מצודתי בסוגיא זאת דכריתות והגדתי הלכה שנת תר"א לפ"ק אמרו חז"ל (כריתות ז' ע"א) דרבא ס"ל אף אם אמר לא תתכפר לי חטאתי בכל זאת כפרה ממילא אתיא, וקאמר הש"ס הדר בי' רבא מההוא מה שמתרץ לשון הברייתא יכול יהא יום כפור מכפר על שבים ואינם שבים, דהפי' אינם שנים דלא יתכפר לו חטאתי, והתוס' ישנים התעוררו דעדיין לא ידענו דהדר בי', בכל עת שלא שמענו ממנו דבר אחד אשר יורה על זה הוראה שלימה, שמתנגד דבריו האחרונים לראשונים, ודחקו מאוד כיון דמתרץ לשון הברייתא בלי ספק ס"ל כן, עוד זאת יש להתעורר דבש"ס (שבועות י"ג ע"א) איתא ג"כ לסוגיא זאת דרמי הש"ס דר' יהודה אדר' יהודה, דכאן ס"ל אם לא התענה ולא קראו מקרא קודש יו"כ מכפר ובברייתא השניה סובר ר"י דאינו מכפר על שאינו שבים, ומשני הא והא כרבי ומודה בכרת דיומי דאי לא תימא הכי כרת דיומי לרבי לית לי' כן הוא הגירסא בשבועות, אולם בכריתות הגירסא כיון דכל שעתיה ושעתיה מכפר, וע' מהר"י ברלין בהגהותיו שרמז לזה, ובעיקר הדבר יש פלוגתא בירושלמי שבועות פ"ק ויומא פ' בתרא, וירושלמי פרק חלק אם יו"כ מכפר כל היום או כל שהוא, כל שהוא ע"ש, ועיין ג"כ (כריתות ח"י ע"ב) ומאן לימא לן דיו"כ כולי יומא מכפר דילמא כולי יומא מאורתי, א"ל תניתוה שכל היום מכפר ע"ש, ובכל זאת למה דקדקו בש"ס דכריתות דכל שעתי' ושעתי' מכפר זה אין ענין לקו' רבא, לכן נ"ל ליישב בהקדים דברי הרמב"ן שבועות מובא ג"כ בריטב"א שם ליישב קושית התוס' מאי רומי' דברייתות, הרי אפשר לאוקמי הך דיו"כ הוא דאפילו לא התענה יו"כ מכפר, היינו בעשה תשובה אח"כ, אבל בלא עשה תשובה, אמרה ברייתא שניה דאינו מכפר על שאינו שבים, וכי הרמב"ן כיון דעתה ס"ל דיו"כ אינו מכפר על אינו שבים, א"כ באיש זה שלא התענה ביו"כ ועשה מלאכה, חשוב כמבעט ואומר לא יתכפר לו יו"כ דהרי ראינו שעבר על דת של תורה, ואינו עושה הנחוץ לקדושת היום ע"ש, והנה אפילו לרבי דס"ל דיו"כ מכפר אף אינו שבים, מ"מ יוכל לומר דמבעט מודה דאינו מכפר כיון שאינו מאמין בכפרת היום, והא דמוקי הש"ס דכרת דיומי לרבי משכחת באכיל אומצא וחנקי ולא קאמר דמשכחת במבעט, והרי ראינו דמוקי משנה ראשונה דכריתות דמיירי במבעט די"ל דעד כאן הוי מבעט רק בזו הרגע שאוכל ושותה ועושה היפך דת היום, אז מקרי מבעט, אבל ברגע השנית עת פסק מלאכול אפשר דהדר בתשובה ותוהא על הראשונות, ואולם תליא בזה אם יו"כ מכפר כל רגע ורגע, א"כ אף אם ברגע הזאת שאוכל ושותה מיקרי מבעט, מ"מ אחר זה שפסק שוב מכפר רגע השניה, ועפ"ז ניחא ג"כ דקאמר הש"ס לרבי משכחת דאכל אומצה וחנקי דלא הוי שעות לכפורי', ופרש"י דלא היה שעות מיו"כ לכפר, ולכאורה למה צריך שיעור שעה אח"כ, ולמה לא יתכפר ברגע זאת עצמה שאוכל ועיין ריטב"א שהתעורר ג"כ בזה, אבל לפי הנ"ל ניחא דרבי מודה באמת באוכל ושותה נקרא מבעט ואינו מכפר, ומפ"ז באכיל אומצא וחנקיה בשעת האכילה אינו מתכפר דמקרי מבעט ואח"ז מת מיד דלא היה פנוי רגע אחת לכפר עליו, אבל אם נימא יום כיפור מכפר דוקא כל היום מתחילתו ועד סופו רק מעת לעת שלם מוכרח ונחוץ לכפרת יום כיפור ולא כל רגע, א"כ משכחת לרבי שפיר כרת דיומא, דכיון דאוכל ביו"כ מקרי מבעט ואינו מכפר רגע זאת, ושוב אח"כ ג"כ לא יוכל להתכפר דיו"כ מכפר מתחלתו ועד סופו בלי הפסק, וברגע שאכל והיה מבעט לא היה יכול להתכפר, שוב גם שאר היום אי אפשר לכפר דהרי נחסר מן מעת לעת שלם אותו רגע שהיה מבעט וזה נכון מאד. והנה בשבועות דלא עסק הש"ס רק לתרץ רומי' דברייתא קאמר הש"ס בפשיטות כרת דיומי לרבי לית לן משא"כ בש"ס דכריתות שרצה הש"ס להביא ראי' דהדר ביה רבא וס"ל דמבעט אינו מכפר, ומפני זה הוצרך לפרט דכל שעתי' ושעתי' מכפר, דאם מכפר רק כל היום מתחלתו ועד סופו, אין מקום לרומי' דברייתות מפני דע"י הרגע שהיה מבעט נחסר מן זמן הכפרה רגע אחת, ועכ"פ מוכרח דברגע שאכל הוי מבעט ומבעט אין מכפר, ומוכח שפיר דרבא ס"ל דמבעט אינו מכפר והדר בי' רבא מהך וז"ב:
והנה לא אמנע להציג פה קו' חמורה מאוד דמאי דחוק הש"ס אליבא דרבי למצוא דרכים רחוקים על כרת דיום כיפור באכיל אומצא וחנקי וכדומה, והרי (יומא פ"ד ע"א) אמרינן על המשנה דאחטא ויום כיפור מכפר אין יו"כ מכפר, נימא דלא כרבי דאי כרבי הא בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה ס"ל דיו"כ מכפר, ומשני הש"ס אגב שאני, ופרש"י אפילו לרבי כיון דעלי' סומך אינו מכפר ע"ש, וא"כ משכחת בפשטות לרבי כרת דיומי היכי דאמר אחטא ויום כיפור מכפר דבכה"ג גם רבי ס"ל דאין יום כיפור מכפר וצריך עיון גדול בעיני:

יעשו לו נחת רוח בהקבורה, דהרי הקבורה לא תכפר לו אחר שמבעט בכפרה זאת, ומפ"ז בעי' הש"ס שפיר דאם משום כפרה שומעין לו, ואין כופין לבנים שיקברו אביהם אחר שהקבורה אינו תועלת אצלו לכפר עליו וזה ברור:

ומ"ש הרדב"ז דאפשר לומר דבעיית הש"ס כאן אליבא דר' שמעון דדריש בכ"מ טעמי דקרא, והוא האומר כאן רמז לקבורה מה"ת מנין דכ' כי קבור, ובעי הש"ס לדידי' מאיזה טעם צותה תורה הקבורה, אם משום בזיוני או משום כפרה, וע' לחם משנה פי"א מה' זכיי שכ' ג"כ כן בישוב קו' זאת ע"ש, אכן דבריהם צ"ע בעיני, דהרי אמרינן בהדיא (סנהדרין ד"א ע"א) בלאו דלא ירבה ולא יסור היכי דמפורש בתורה הטעם, גם ר' יהודה מודה דהטעם עיקר לעשותו תנאי מתדבק במצוה זאת, וגם כאן כיון שמפורש בתורה כי קללת אלהים תלוי עליו, וע' רש"י חומש פ' תצא ורמב"ן שם דמזה הטעם למדו שאר מתים, וא"כ איך אפשר לחקור קבורה משום בזיוני או כפרה, דאם אמרינן דמרבינן גם שאר מתים, א"כ גם אלו בכלל המקרא, ומה יועיל באמירתו שאל יקברוהו, אחרי דמ"מ יהיה קללת אלהים תלוי, ובתשובה לחכם אחד הארכתי:

סימן ו

וזה אשר השיב עוד הפעם בקצרה ע"ז הגאון מפ"ב:

שילי"ת פרעשבורג עש"ק י"ב אדר שני תקצ"ז לפ"ק:

שלום וכל טוב לידיד נפשי הרב הגאון הגדול המפורסם המופלג כש"ת מהור"ר **צבי הירש חיות** נ"י אב"ד ור"מ דק"ק זאלקווי יצ"ו:

יקרתו הגיעני עם הכנסת שבת, טרם אשים עיני על נעימת אריכת דבריו, אשיב מיד להוציא מלבו הטהור על מה שכתבתי במכתבי הקודם החדש אסור מן התורה, הנה לא כתבתי ערלה וכלאים ופגול לא ירצה, כי אם החדש, כי מזקנים אתבונן שראוי להיות ממקימי התורה, ונזהרו מלפתוח פתח ולחפש קולות לפריצי עמינו, אשר אותם הם מבקשים, ואם ימצאו סדק כמחט של סדקית, יפרצו פרץ על פני פרץ, יראה רומכ"ת בתשובות מיימוני בחלק ד' בהי' שמחות על דבר קל לישא אשה בתוך שלשה רגלים שמתה אשתו, כתב וז"ל תן לבך לדברים, פן יצא פרצות גדרים ואיש הישר בעיניו יעשה, כי יתלו הדבר בגדולים, ויפרצו בו שועלים, אני כתבתי הלנת מתים יש בו עשה ולא תעשה כי על כל פנים הרמב"ן כתב כן, ואין נפקותא לדינא בזמן הזה לדינא, וטוב להעלות האיסור[27] ומר ני' נתלה בדיעה דחויה חות יאיר שכ' שכל עיקרו אינו רק מדרבנן

[27] הגה לדעתי לא נכון בעיני החלטתו דמותר להעלות האיסור ולומר על איסור ל"ת גרידא שהוא בעשה ול"ת, הנה ראינו אע"פ שהאיומים הותרו אצל חז"ל ע' רמב"ם פי' המשניות (סנהדרין פ' ד' מיתות) בעונשי עריות כתב באמצע דבריו וכבר הזהירו חכמים על ההרהור והרחיקו מן הדברים המביאים אליו והאריכו לשון לאיים ולהפחיד

ואין מגלין הדבר, כי בעוה"ר רבו אלו בזמנינו עד שיאמרו אין אנו חוששין לדברי רבנן ה' לא צוה, ובעוה"ר הגאון בעל נודע ביהודא נכשל בזה במה שרצה וסמך להתיר בשעת הדחק ובהפסד מרובה כתיבת גוי בחנות בשבת, ונעזר מדיעה דחויי ברמ"א הלכות שבת סי' ש"ו שכתב גלחות לא דאורייתא, והוא יפה פסק לסמוך באמירה לנכרי דרבנן על דיעה זו — ע' נו"ב מה"ת חאו"ח סימן ך"ט וסימן ל"ג — אולם במחילת כבודו היקר האמבטי והרשעים כותבים בשבת על דעת שהוא דרבנן, והם אינם חוששין לאיסור דרבנן ה' לא צוה, ובכזה נאמר חכמים הזהרו בדבריכם ובזמן הזה בודאי רבים ישתו הבאים אחריהם, וכבר רבים שתו: הביא רומכ"ת בתשובתו הקודמת דברי הריב"ש סי' צ"ד כי שורה אחת קטנה ורמז קטן שאין לחייב קנס, כי יכול לטעון אייתי לי ראי' דכהן אתה ותו לא, ומי שרצה לסמוך להקל על זה כבר מחה לי' מאה עוכלא בעוכלי בתשובות מהריי"ט סי' קמ"ח סי' קמ"ט וצווחו ככרוכיא והרעישו העולם, ומ"ש רו"מ מן שו"ת הרשד"ם לא כתב אלא לסמוך על עד מפי עד בשבויה, ומטעם ספק ספיקא, ורומכ"ת הוסיף להקל אף בחליצה אשר לא נזכר בדבריהם, אולי בספר משא משה אשר הביא רו"מ נזכר כן, כי זה הספר אינו ת"י, ואם לו נמצא כן לאחרון אחד, לא מפיו אנו חיים, ולמה לנו לגבב קולות ולפרסמם[28], וצויתי להעתיק אל רומכ"ת מה שכתבתי לא כביר בענין זה למו"ח הגאון מהו' עקיבא איגר אבד"ק פוזנא בענין דברי כפתור ופרח שנגע רומכ"ת בתשובתו הראשונה: ומה שהעיר רומכ"ת מדברי הגאון בעל בית אפרים סי' ו' במניעת הכהנים לדוכן בכל ימות השנה, כבר השבתי על כל דברי הגאון בעל בית אפרים בחייו של אותו צדיק, והרב פרי חדש עצמו אע"פ שהביא בשם ספר המקצועות שכל דאית לי' נדה בביתו אסור לעלות לדוכן סיים שאין לפרסם הדבר: והנה כרו"מ גילה מסתיר במכתבו היקר מכבר בענין מאכילין הקל הקל דבשבת נוכל לומר הואיל והותר לחולה שיש בו סכנה, א"כ בכל שבת נמצא בכל עיר יולדות או מילה, ובכל שבת נאמר הואיל, ישמור עצמו מסברות כאלו[29] וברי"פ מי שהחשיך אמרינן עוד אחרת היתה

וכו' אבל אין מחייבים מלקות בשום דבר מדברים אלו מכיוצא בזה, וכן אמרם כאלו הורג הנפש, כאלו עובד ע"ז, וכן אמרם על הרבה ענינים חייב מיתה, כל אלו אינם רק איומים להפחיד, אבל לומר על איסור דרבנן שהוא איסור תורה כתב הרמב"ם פ"ב מה' ממרים שעל זה נאמר לאו דבל תוסף אם אומר על בשר עוף בחלב שהוא אסור מה"ת עובר בל תוסף, כיון שאינו אסור רק מדרבנן אסור לומר שאסור מה"ת, וג"כ בכלל אזהרה מדבר שקר תרחק אף שעושה משום טעם וסיבה, וחז"ל דקדקו בכל עת לעמוד על הבירור איזה ענין הוא מד"ת ואיזה ענין רק מדברי סופרים אף במקום דליכא נ"מ לדינא:

[28] הגה בענין איסור פרסום שלא נאסר רק לפני העם, אבל לא לפני חכם העוסק בדרך למודו במו"מ של הלכה, הארכתי לעיל יעו"ש:

[29] הגה במכתב בסוגיא זו דמאכילין הקל הקל (יומא פ"ד ע"א) כתב ליישב מה דמקשה הש"ס שם טלטול דרבנן הוא, והקשו המפרשים הרי הא דאין מפרישין תרומות ומעשרות ביום טוב לאו משום טלטול רק מטעם מתקן, עוד הקשה אותי חכם אחד הרי רבה הוא בעל האומר כאן והוא ס"ל (פסחים מ"ז ע"ב) מוקצה דאורייתא, ולאו

ולא רצו חז"ל לגלותה, ויעיין רומכ"ת נודע ביהודא מה"ת חיו"ד סי' פ' דברי השואל גנובים מספר בשמים רש ותשובת הגאון נו"ב איננה מספקת, ומוטב היה שלא להדפיס תשובה זאת שלא ליתן יד לפושעים המשחיתים בתער, ות"ל יתברך אני כתבתי בזה תשובה ארוכה ועלתה בידי בעזרת השי"ת, ודברי עשו פרי בעירי ובמקומות המקשיבים לקולי, היינו החדש אסור מן התורה בכל מקום ובכל זמן, ובזמן הזה יותר ויותר, והרוצה להתנאות לפני השי"ת ועם עדת בני ישראל הכשרים העומדים על משמרתם משמרת הקודש באמונה, וכאשר אני מונה את רו"מ בתוכן אשר מגמתו לגדור גדר ולעמוד בפרץ, יתחדש כנשר נעוריו ורע לא יבא במגוריו, וה' ירום כסאו והוד קרן תפארתו, ויהא רעוא שאהיה שליח לדבר, כי הנני לטובתו בכל עת ועונה, יקראני ואענהו מוקירו ואוהב נפשו:

משה הקטן סופר מפ"פ דמיין:

העתק מ"ש למו"ח הגאון מהר"ץ איגר, מ"ש מו"ח לבקש משרי ירושלים ליתן להם רשות להקריב הוא קפדן גדול על דבר ההוא לבל יקרב שם מי שאיננו מאמונות ישמעאל כי שם נבנה בית עבודה שלהם, ואומרים שאבן שתיה באמצע הכיפה, ולא יקרב שם איש זר שאינו מאמונתם, וזה שבועות שתים שלחו לי דורון קהלא קדישא דבירושלים ציור נפלא מכל הר הבית והנבנה עליו ובתוכו גם הכיפה הנ"ל והוא ענין נפלא לרואיו: עכ"פ

לענין אכילה רק גם לענין טלטול משמע (ביצה די ע"ב) דלרבה הוא איסור תורה וביצה ספק מוקצה אסור לסמוך בה כרעי המטה לרבה ע"ש, והיכי קאמר הש"ס לרבה טלטול מדרבנן, וני"ל דהנה התוס' (פסחים מ"ו ע"ב) הקשו לרבה דס"ל אמרינן הואיל א"כ בטלת כל מלאכת שבת דנימא הואיל וחזי לחולה שיש בו סכנה, ותרצו דחולה שיש בו סכנה לא שכיח, והנראה היכי שיש לפנינו חולה שיש בו סכנה, כיון שלמענו הותרו כל מלאכת שבת משום פקוח נפש, א"כ בעשה מלאכה אחת אין כאן חיוב מיתה משום דאמרינן הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה השכיח לפנינו, ואולי יצטרך למלאכה כזאת והדר קו' התוס' לדוכתא, (שוב ראיתי דכבר קדמני בסברא זאת הגאון בעל ישועות יעקב באו"ח סימן שכ"ח וסימן תק"ה), א"כ שוב ניחא כאן דרבה ס"ל גם לענין טלטול מוקצה דאורייתא מ"מ כאן שיש חולה שיש בו סכנה מוטל לפנינו, שוב אין כאן איסור תורה בהתעסקות עבור החולה אחרי שאולי יצטרך למלאכת טלטול, ומי יודע מה יולד בחולה זה, ואיזה מלאכות יהיה לנו עוד מהצורך להשתדל עבור חולה זה, וע"פ סברא זאת הבנתי גם כן דברי התוס' (מנחות ס"ד ע"א) ד"ה להעלות שהקשו דלמה בשמע שנטבע תינוק ונתכוונו להעלות דגים והעלה דגים ותינוק חייב לרבא, ומדוע לא דמי להך (פסחים מ"ו ע"ב) דהאופה מיום טוב לחול דאמרינן הואיל ומקלעי אורחין, ונימא ה"נ הואיל ופטור אתינוק פטור על דגים, ותירצו התם אפייתו חזי לצורך יו"ט אבל הכא צידת דגים לא חזיא בשבת ע"ש, ולכאורה דבריהם משוללים הבנה, דאין התחלה לקושייתם דהואיל אינו רק על אותה מלאכה עצמה, אשר עתה היא אסור, ואותה מלאכה עצמה אפשר להיות מותר כמו אי מקלעי אורחים, אבל הואיל כזה מפני שפטור על תינוק יפטור על דגים לא שמענו, דהרי כיון שנתכוין לדגים, ומאיסור צידה אין אופן לפטרו איך מצינו הואיל כהאי גוונא, אבל הוא הדבר אשר דברנו, דבאמת יש לנו צד הואיל דחזי לחולה שיש בו סכנה, ובכ"מ לא אמרינן הואיל כזה משום דלא שכיח כתי' התוס' בפסחים, אבל בנדון דידן כיון שישנו לפנינו תינוק שנטבע לים ומותר מן התורה כל המלאכות לפקח נפשו, א"כ שוב על כל המלאכות שנעשו בעת התעסקות י"ל לפטור אף על הדגים, כיון דחזי לתינוק שנטבע, ותירצו התוס' כיון דאין אפשרות שצידת הדגים יהיו ראויים ומוכרחים להצלת זה התינוק שוב אינו נופל בגדר הואיל וזה נכון, וכן השגת הגאון מפ"ב בטלה דא"כ בכל שבת שכיחי מילדות, הנה בזה נאמר אין לשבת רק מקומו ושעתו כמו בהך דתינוק במנחות שמדברים מן ההשתדלות להצלת החולה שיש בו סכנה ורק מוכן לפניו בעינן:

מ"ש מו"ח הגאון מה נעשה מטומאה ויחוסי כהונה ואבני חושן, הנה בס' כפתור ופרח פ"ו שם כ' שר"ח כהן עלה לירושלים שנת י"ז לאלף הששי ואמר להרב שרוצה להקריב קרבנות, ואמר מתוך טרדה לא שאלתי על הטומאה וכהן מיוחס שוב נזכרתי טומאה הותרה בציבור, ומכהן מיוחס לא הזכיר תירץ כלל וביעב"ץ ח"א סי' צ"ט הביא ממנו בקיצור, וכ' עליו שיש לשאול גם על שקלי ציבור, ואולי קרבן פסח רצה להקריב דבא בטומאה בציבור ולא בעי שקלים, והנה מבגדי כהונה לא הקשה שאין כהן גדול מעכב, ויוכל להקריב בלעדו, ומ"ש מיחוסי כהונה נראה דלא קשיא לר"ח כהן ז"ל דמאן לימא לן דלא מקריב אחזקה, ונחמיה בן חכליה, דהיה לו כהנים מיוחסים, היה מגאל השארית מן הכהונה, עד יעמוד הכהן לאורים ותומים, אבל לעכב ההקרבה בשביל זה מאן לימא לן, ומהריי"ו סי' קנ"ג שכתב שאין נותנין חלה לכהן קטן משום לא ברי לן בו, ומהרש"ל בים של שלמה פ"ה דב"ק סי' ל"ה החמיר בזה שלא ליתן חרמים לכהן בזמן הזה, וע' מג"א ס"ס תנ"ו היינו דוקא שלא ליתן לו, והרב יעב"ץ ח"א סי' קל"א החמיר אף בפדיון בכורים ע"ש, אבל להקריב דקיימא לן ברך ה' חילו אף חללים שבהם (קידושין ס"ו ע"ב) א"כ אפילו קמי' שמיא גליא שנתחללה אמו הרי כל מה שמקריב הוא כשר למה נעכב מלהקריב, ולא נסמוך על חזקת כשרות אמו וחזקת כהונתו, אע"ג דיש לדחות דוקא אם הוא בן כהן ודאי, רק שנודע לנו אח"כ שאמו היתה גרושה או חללה, והכהן העובד היה חלל, ע"ז נאמר ברך ה' חילו, אבל אנחנו ניחוש שמא כהן זה בן גוי הוא שבא על אמו ואינו מזרע כהונה כלל, דז"א אפילו לשיטת מהרש"ל שע"י שמדות וגזירות רובם נתגלגלו היינו נשים שנאנסו ונתחללו, אבל לעולם רוב בעילות מהבעל, והבן המתיחס אחר אביו הוא בנו ודאי רק ספק חלל, מהני ברך ה' חילו, וע' מהריי"ט סי' קמ"ח קמ"ט: ובהדיא שותא מאז צלע"ג למ"ד ארון גלה לבבל, א"כ למ"ד קדושת יהושע לא קדשה לעתיד, ואפילו מקום מקדש והוא דעת הראב"ד ע' מג"א סוף ה' ט"ב וע' פ"ב דשבועות, א"כ מנ"ל בבית שני לבנות בית המקדש בלי ארון וכרובים, בלא"ה יש לתמוה על כמה שינויים בכלים ובנין בית המקדש ומזבח משל משה רבינו ע"ה, וגם בנין בית שני שנוי מהראשון ומבנין שלעתיד שהועד עליו בנבואת יחזקאל, ואע"ג דכתיב הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל מ"מ אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה אלא לשעה ולא לדורות, ולתרץ שינויים הללו ני"ל היינו דכתיב ככל אשר אני מראה אותך תבנית המשכן ותבנית כל כליו וכן תעשו לדורות, ע' פרש"י והוא מש"ס פ"ב דשבועות וע' רמב"ן שהקשה ע"ז, ולפע"ד דקאי על תחלת הקרא ככל אשר אני מראה אותך עתה, כן תעשה לדורות, ע"פ אשר אני מראה אותך בכל בנין ובנין איך יעשה זה משונה מזה, א"כ הרי העיד הקב"ה

מתחלה שישתנה הבנין בכל פעם, ואין כאן דבר שחדשו הנביאים נגד התורה, אמנם בקו' מהארון שנחסר בבית שני נ"ל מפ"ז כתיב ונועדתי לך שמה מעל הכפורת מבין שני הכרובים, לומר טעם הארון והכרובים הוא רק עיקר לצורך מקום מועד לדבר עם מרע"ה מבין שני כרובים ובהעדר נביא כמשה רבינו ע"ה אשר ראוי להוועד עמו מבין שני כרובים אין כרובים ואין ארון מעכב:

משה הקטן סופר מפ"פ דמיין:

תשובה

נדרשתי לאשר שאלוני חכם אחד ממדינת תוגרמא, היות שנמצאו שמה אנשי רשע ופועלי און, עוברים על התורה ביד רמה ובשאט נפש, וכשבאו לייסר אותם ולקיים בהם כפי התורה להרחיקם, אומרים שיתרחקו מאתנו ויחבקו חיק זרים, ויהפכו לדת הישמעאלים, ונהיה בכל עת נמעטים והולכים, אם מניחים להם בדרכם הרע באין מוחה, מפני הסכנה המפחדת הזאת, או החוב מוטל על רבני הדור אשר הכח והעוז בידם להעמיד הדת על תילה, לעשות בהם כתורה, ואם יתרחקו מאתנו אין בכך כלום, ואין אנו אחראין וערבאין עבורם:

תשובה דע ידידי, כי ענין זה כבר נשאלו אבות העולם, ואני מעתיק לך דבריהם וגם מה שעלתה מצודתי בזה. הנה מראש צורים אראה בש"ע יורה דעה סימן של"ד ס"א ברמ"א בשם פסקי מהרא"י סימן קל"ח, מנדין למי שחייב נדוי ואפילו שיש לחוש שעל ידי כן יצא לתרבות רעה אין לחוש בכך, והביא ראי' מהך דש"ס (קידושין ע"ב ע"א) דרבינו הקדוש ניבא לפני מותו, בירתא דסטיא איכא בבבל דאקפי פירי דכוורא וצדו בשבת ושמתינהו ר' אחי בר יאשיה ואשתמיד, ולכאורה מה קמ"ל תלמודא בספור זה, ורבינו הקדוש גופי' למאי ניבא זאת, אלא לאשמעינן דאפילו אם נראה לחכמים שמפני שמנדין ומחרימין מאן דהוא, ובשביל כך יצא לתרבות רעה, לא יניחו החכמים בעבור זה מלדון ולעשות כהלכה, כמדומה לי שכתבת שראית ג"כ ככה בקובץ בטרעוויזע, שהיה ביד הר"ר שמשון ז"ל והשתא לאו קל וחומר הדברים, ומה התם שבאו לדון ולהוכיח על מה שעבר כבר, אין מבטלין ההלכה, כל שכן שלא לעבור על הדת והלכה לכתחלה, והא דכייפינן לגרש בטענות מאיס עלי, כדי שלא תצאנה בנות ישראל לתרבות רעה, כמדומה לי שהרמב"ם פי' טעם יפה, שאין אנו עוברים באותו כפיה, כיון דכופין אותו עד שיאמר רוצה אני, דאנן סהדי דגמר וגירש ברצון, כן כאן אין עוברין הב"ד שום איסור עכ"ל מהרא"י בשם אגודה, ועוד מצאתי כיוצא בזה בתשובת הרדב"ז ח"א סי' קפ"ז ואני

מעתיק פה כל דבריו, כי חידוש גדול בעיני שראיתי פוסקים אחרונים מדברים בענין זה הרבה מאד, ושום אחד לא התעורר מדברי הרדב"ז הללו וז"ל:

שאלת להודיעך דעתי באלו הפרוצים העוברים עבירות ביד רמה, וכשבאו לייסר אותם אומרים שימירו לדת ישמעאלים, אם נייסר אותם ולא נחוש או לא: תשובה כל ימי אני מצטער על זה כי על כן תפוג תורה, ואין כח לכוף את המורדים, ועל זה אני מתפלל בכל יום שלא יארע תקלה על ידי, אבל מ"מ אגיד לך חוות דעתי, לכאורה היה נראה להניח אותם לעבור על קצת מצות, כדי שלא יעברו על גופי תורה, תדע דהא כ' הפוסקים דכייפינן לגרש בטענת מאיס עלי, כדי שלא תצאנה בנות ישראל לתרבות רעה אבל כד מעיינת שפיר תמצא דאין מכאן שום ראי', דבהך כפיה אין אנו עוברים על דברי תורה כיון שכופין אותו עד שיאמר רוצה אני, אנן סהדי דגמר בדעתו לגרש ברצון, כדי לשמוע דברי חכמים, וסמכינן על הך טעמא שלא תצאנה בנות ישראל לתרבות רעה, אבל להתיר דבר איסור בשביל שלא תצאנה לתרבות רעה אין לנו, ומכ"ש שלא נתיר לעבור על שום מצוה מפני חששא זאת:

וא"ת הא ניחא שלא נתיר אנחנו דבר איסור, אבל לא נייסר אותם, ולא נמחה בידם מפני חששא זאת, הא ודאי ליתא שהרי כלנו ערבים זה לזה, וקרא כתיב ואם העלם יעלימו וגו', ותו שאם באנו לחוש לזה, תתבטל התורה לגמרי, כיון שנתפרסם הדבר כי בשביל חששא זאת אנו מעלימים עין מהם, אזי יוסיפו לחטוא וירבה הגזל והחמס והניאוף וכדומה, ולא תתקיימה תורה רק בשרידים, וכן מצינו בכל דור שמייסרים הרשעים, ולא חששו לחששא זאת, ותו כי היכי דקי"ל אין מעבירין על המצות, ואין מדקדקין איזה קלה ואיזה חמורה, כן אין מעבירין על העבירות, אע"פ שזו קלה וזו חמורה, וכיון שמוטל על הב"ד לייסרו על עבירה זאת שבאה לידינו, אין מעבירין עליה, ותו כיון שהוציא מפיו סופו לעשות כן, וכן ראינו כמה פעמים אע"פ שלא נייסר אותו הולך ופושע בלי סיבה, לכן ראוי לעשות המוטל עלינו, ואם לבסוף יצא מאתנו אנחנו נושענו, שאין אנו ערבים לזה יותר, וכן משמע ממה דאמר רבינו הקדוש בשעת פטירתו דר' אחי בר יאשיה שמתינהו להנהו דאקפי פירי דכוורי וצדו בשבתא ואשתמוד, ואיכא למידק מאי בא לאשמעינן ורבי גופא למאי ניבא זאת, אלא ודאי בא להורות אע"פ שנראה דעל ידי שנייסר אותו, ילך לו מאתנו לחבק אמונת הישמעאלים, לא יניחו בשביל זה לדון ולהורות כהלכה, ולפי הנראה לא היה שם חילול שבת דבר תורה רק מדרבנן ותו לא, ואפ"ה לא חשש רבי, כ"ש בנ"ד שעוברים על עניני תורה, דבודאי מוטל עלינו לקיים דברי תורה יהיה מה שיהיה אח"כ, ואע"פ שכ' זה להלכה מ"מ יש למנהיני הדור להיות

מתון בדברים כאלה, לפי שאין כל האנשים שווים ולא כל העבירות שוות, הא כיצד אדם שרגיל בעבירות תדיר, ובוטח בעצמו בטענתו אין חוששין לו, ויהיה מה שיהיה נעמוד דת התורה על תילה, ואם אינו רגיל וקרוב הדבר שישמע לנו ע"ז, ממשיכין אותו בדברים טובים שישיב מעט מעט, ואין ממהרים לדחותו מפני התקלה הנ"ל, והכל לפי ראות עיני הדיין והמנהיג, ובלבד שיהיה כל מעשיו לשם שמים עכ"ל הרדב"ז דומה ממש בהרבה ענינים לדברי מהרא"י בפסקיו בשם אגודה:

והנה הרב הטורי זהב יו"ד סימן של"ד אחר שהביא ראיות האגודה מובא במהרא"י מנבואת רבי לפני מותו, כי דאין משם ראי' כלל דנבואה זו לא באה מפי רבינו הקדוש לענין הדין, או ללמוד איזה הוראה למעשה רק ניבא עוד הרבה ענינים, כמו דיש עיר אחת שכלם ממזרים, וראוי להרחיק מהם, ואלו הדברים הם מן הנעלמים ואי אפשר לברר הדבר לכן סיפר ענין זה דאנשי בירתא סטיא חללו שבת ונדוהו ר"א בר יאשיהו ואשתמוד, וזה ענין שיהיה נתברר לכל, ומן הגלויות שאנו רואים שכוון רבי לאמת, אנו דנים על הנעלמות, שגם בזה דבר רבינו הקדוש נכונה, ויזהרו שלא להתדבק עם אנשי עיר אשר ניבא עליהם שכלם ממזרים, כן הוא תוכן דברי הרב טורי זהב, אולם דברי הרב הט"ז תמוהים מאד דאם עיקר נבואת רבי בזה היתה לאמת דבריו האחרים, שהיה בהם אזהרה ותועלת לבני דורו, א"כ היה די שיספר שאיזה אנשים בבירתא דסטיא סרו היום מאחרי ד', ובזה יש מופת חותך כי אמת יהגה חכו גם בשאר הדברים, ולמה האריך לספר שצדו דגים בשבת בנהר שכבר הקיפו אותו מקודם, בענין שאין כאן רק איסור דרבנן, ומ"מ נדוהו ר' אחי ויצאו לתרבות רעה, אלא ודאי ללמד בא על הדין שאפילו על איסור דרבנן, חייבים הב"ד לענוש את העובר אפילו במקום סכנה שיעזבו אותנו, שוב ראיתי בספר פחד יצחק ערך גלוי עריות, שהאריך בדברי הט"ז הרבה מאוד, והביא פסק של החכם מהו' ברוך במוהר"א כהן ז"ל שדחה גם כן בזה דברי הט"ז ע"ש, וע' שו"ת חות יאיר סי' קמ"א שטען מצד אחר על הט"ז, הן מסברא, דוחק גדול הוא דרבי בא בכוונה לפני מותו, להוכיח שדבריו אמתיים, והן מגמרא שהרי כבר אמר שם היום נולד ר' יהודא ור' אדא, ונוכל שוב מזה לבד לברר כי אמר אמת בזה, ועוד אם תמצא לומר דשפיר מתורץ בדברי הט"ז, מה דהשמיענו רבי, עדיין אינו מיושב מה קמ"ל הש"ס, ולמה הכניסו מסדרי הש"ס נבואת רבי בתלמודנו, אולם הרב חות יאיר התעורר ג"כ בעיקר דברי האגודה, איך רצה לדייק דינים ממעשה זו, וכי גרע הא מלתא מכמה מעשיות וסיפורי הגדות שבאו בדברי התלמוד, ועוד אם היה לנו מקום לומר דרבי חידש דין בשמיעה זו, היה לנו לומר אדרבא דאיפכא אשמעינן דלא יפה עשה ר' אחי שהחרימם, דחזי מה סלק

בהו שיצאו לתרבות רעה, לכן יזהירו מהיום והלאה שלא להוכיח ולענוש במקום חשש שיצאו לתרבות רעה, ובכל זאת בעיקר הפסק דין קיים הרב חוי"י את דברי אגודה שאין משגיחין על התקלה שעתידה לבוא אח"כ, והבית דין חייבים לעשות מה שמוטל עליהם לעשות על פי התורה:

עוד הביא הט"ז ראי' להיפך דחייבים הב"ד להשגיח על התקלה העתידה לבוא, למען לא היה נפקד מאתנו נפש אחד, מהך דאמרינן (קידושין ך' ע"ב) לעקר זה הנמכר לע"ז, הואיל והלך זה ונעשה כומר לעכו"ם, אימא לידחי אבן אחר הנופל קמ"ל, וכ' הט"ז ולאו קל וחומר הוא, ומה התם שנמכר כבר, צריך גאולה וצריכים לעשות מעשה בקום ועשה, שלא יהיה נשאר שמה, מכ"ש מפני החששא העתידה שלא יבא לידי כך, דב"ד סוברים בשב ואל תעשה וצריכים ליזהר בזה שלא יענשוהו ע"ש, והנה ראי' זו דחה הרב חו"י גם כן שם, וכ' דאין בזה נדנוד ראי', דשם רוצה להוציאו שלא יהיה נשתקע להבא, ובודאי מצוה עושה, ואין במעשה הגאולה שום דבר נגד התורה, גם הנמכר מפני דחקו נמכר ורוצה לחזור, בודאי שפיר אמרה תורה אחרי נמכר גאולה תהיה לו ע"ש, ובלא זה ראיות הט"ז אינה נכונה, דהרי שם פרש"י דנמכר לעקר היינו לחטוב עצים ולהביא מים, ולא לאלהות וכבר ידענו מה שאמרו חז"ל (ב"ב ק"י ע"א) ובירושלמי ברכות פ' הרואה לעולם ימכור אדם לעבודה שהוא זרה לו, ולא יצטרך לבריות, ויהונתן בן גרשום קבל זאת מאבותיו ע"ש, וא"כ לא עשה עדיין שום איסור, והחוב מוטל עלינו להציל איש שנטבע בנהר, דכתיב לא תעמוד על דם ריעך וכתיב והשבות לו זו אבידת גופו (סנהדרין ע"ג ע"א ב"ק ס"א ע"ב) ומכ"ש שחייבים להטריח להציל אבדת נפשו, וזה שנשתקע בענין רע אע"פ שעדיין לא חטא, מ"מ באחרית הזמן אם ירבו עליו הימים, אולי יחזור לסורו, לכן החוב מוטל עלינו להצילו ובפרט דשמה אין עונשים כלום רק שמסייעים אותו בממון, והפקר בית דין הפקר, אבל היכי שכבר חטא והב"ד מחוייבים לעונשו ולייסרו על פי התורה והוא עומד במרדו, בודאי צריכים לעשות כל מה שמוטל עליהם, ואדרבא אמרינן (ב"ק ע' ע"א) הלעיטהו לרשע וימות, ואין צריכים לחפש עבורו עצות להצילו מאיסור, ובפרט עתה במה שמתרשלין בדינו עוברים הב"ד על איסור, וע' פחד יצחק שם באריכות הרבה מאוד לדחות גם ראי' זו מבעל ט"ז בפנים שונות המעיין ידרשנו משם:

ומה שכתב הט"ז לעיין בס"ס של"ד, היינו שם מבואר בשלחן ערוך שאין בנו כח לענוש את עוברי עבירה, מפני החשש שיעמדו עלינו ועל נפשותינו, הנה שם מבואר בפירוש טעמא דמלתא משום, אע"פ דקי"ל מצות תוכחה לחבירו עד הכאה, עיין

רמב"ם ה' דיעות, ובאריכות מאוד בשו"ת שער אפרים סימן ס"ה בפלפולו הארוך עם מהר"י אלמושנינו ובמקום סכנת נפש של המוכיח, אין כאן מצות התורה אבל במקום שאין סכנה למוכיח, רק חששא סתם שיעבור העובר על הדת לגמרי, בזה א"צ לחוש לאיומים שלו שאומר שיעזוב אותנו כיון שאין לנו שום צורך מהם, אכן בעיקר הדבר כל הפוסקים לא החליטו שבכל עת ובכל מקום חייב אדם לעשות מעשה כתורה, רק הדבר תלוי במורה שידון לפי חוות דעתו אם לחסד או לשבט, ולא ניתנה הדבר לכל רב ודיין, רק לחכמים גדולים יודעי העתים המבינים אימת הצורך לעשות הוראות שעה, ויפה כ' הרשב"א מובא בתשובת בשמים ראש סימן קצ"ב וז"ל ולא ניתנו העונשים אלא לגדולי הדור תלמידי חכמים מובהקים, ולא בכל מקום שיש שם ארבעים וחמשים בעלי בתים, ולהם דייני העיר נוכל לומר שיש רשות בידם לעשות משפטים חרוצים, מפני הוראת שעה, כי לא הכל שוה ולעתיד טעם אחד מביא דבר והפוכו וכו', ואם אחד שואל בזה אין משיבין לו וכו', ולא ניתן הדבר כחומה פרוצה לעשות עונשים, ולתלות בהוראות שעה וא"כ אין לדבר סוף ע"ש, וכבר סיים הרדב"ז שהעתקתי לשונו לעיל שהעיקר תלוי ביד המורה, וע' דברי הרב ר"מ חגיז מובא בפחד יצחק שם ובשם הגאון חכם צבי דכל כהאי ענינא אין בידינו ממקום רחוק להכריע, והדבר תלוי ביד המורה הבקי בדרכי העולם ומומחה היודע לשער המקום והסכנה העתידה לבוא דאי שכיחא וחמירא סכנתא דציבורא ע"ש — וחידוש שכל אלו המורים בפחד יצחק לא הזכיר אף א' מדברי הרדב"ז — ובפרט בזמנינו זה מאן חשוב ומאן ספון ומאן רקיע, לידע המדה הנכונה באיזה מקום אשר אמרו לרחק ובאיזה מקום לקרב, ואמרו חז"ל (סוטה מ"ד ע"א סנהדרין ק"ז ע"ב) לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרב וכמעשה שהיה, וגם חז"ל אמרו (פסחים נ"ג ע"א ברכות י"ט ע"א) אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נדוי, בפרט עתה אינו לפי מצב הזמן והמקום ונימוסי המדינה, לבא בחרב ובחנית ובשמתות ונדויים, בעניני הדת והסכנה מפחדת מאימת הרשות, ושוב שייך הדין המבואר בס"ס של"ד שלא נהגו עתה למחות בעוברי עבירה פן יעמדו עלינו ועל נפשותינו ליכול קורצא בי' מלכא, וכמה נפשות שקעו בזה, כבר רבים שתו מי המרים האלו, ובא עתה העת לעשות לדי' ולתורתו, לישא וליתן בחכמת הדת, בדברי נועם וטענות ישרות, להראות האמת במופת חותך, המיוסדים בעומק הלכה, נגד אלו אשר יצאו היום לדון בדבר החדש, וכן נגד הזדים העושים ביד רמה, צריכים להוכיח על פניהם בדברי מוסר הנכנסים בלב השומעים, במקל נועם ולא במקל חובלים, כי ראינו בנסיון כי הגערות והנזיפות לא יפעלו היום מאומה, רק מביאים על פי הרוב על העושה כן קללה, ומרחיקים ג"כ

ע"פ הרוב מן המטרה המבוקשת, ודברי רבינו הרמב"ם פ"ג מה' ממרים מ"ש נגד בני הקראים, ואותם שנתגדלו על ברכם וטעותם, שראוי להחזירם למוטב ולמשכם בדברי שלום וחיבה אלינו, עד שיחזרו לאיתן התורה ע"ש, ואם כתב כן נגד הקראים שנואי נפשו, אשר הדפם ורדפם עד חרמה, והוא שגדע נזרם ומני אז לא נשאו ראשם יותר, וע' ג"כ בספרו אגרת תימן מה שהשיב וגם דבריו שמה יהיה לנו לעינים על איזה אופן ראוי וישר להמשיך מנגדנו, והאברים שנתפרדו מאתנו שיחזרו לדרך הישר להראות דרכם הרע נוכח עיניהם, להוכיחם על פניהם, ואם דרך זה הועיל לפני איזה מאות שנים, ובפרט לפמ"ש הר"מ חגיז מרש"י קידושין שם, דפי' אשתמיד נשתמוד, ומה בעי רש"י בזה, ע"כ ללמד אותנו בא דשם לא יצא לתרבות רעה רק אחד מהם, ולתקלה דיחיד לא חיישינן, כי ודאי ישוב וניחם על הרעה אשר עשה אבל לתקלה לרבים ובפרט לקטנים אשר קרוב לודאי שיהיה נשקעים בתוך טיט היון, בודאי חיישינן, ואין ממהרים לעשות מעשה להרחיקם ע"ש, וא"כ עתה שהדור פרוץ מאד, ואין כאן סכנה מאיש יחיד לבד, רק יש לחוש כי רבים יעשו שכם אחד לחבק חיק זרים, לכן אין לבא עליהם ברדיפות ונזיפות, רק בדברים נעימים ומוסר השכל ולהראות להם טעותם, על ידי השלמת חכמת התורה והדת ככל הצורך לפי הנאות בזמנינו זה, אקוה על דרך זה יבושו מסברם, ויכירו וידעו כי תעו מדרך הישר אשר עזבו מקור מים חיים וישובו אלינו:

ועתה נבוא לראי' השלישית של הט"ז, כי ראינו פה צועד הרבי צעדות הרבה למעלה שלא לבד שלפי דעתו אין צריך למחות בהעוברים רק הורה בדעתו כי הותר למורה להורות היתר בעיניו קל, למען שלא יעבור על החמור והביא משם מהר"י מינץ מובא בתשובת מהר"מ פדווא סימן וא"ו, שכ' מפני החששא שלא יצאו לתרבות רעה, הותר מנקת חברו אשר נאסר מפי התנאים והאמוראים, משום סכנה, וחמירא סכנתא מאיסורא, והביא הר"מ פדווא ראי' מש"ס (גיטין ל"ח ע"א) ההיא אמתא דהוי עבדו בה אינשי איסורא אמר אביי אי לאו דאמר ר' יהודא המשחרר עבדו עובר בעשה, כייפינן ליי למרא וכו', ומסיק הש"ס דבכי האי גוונא לא אמר ר"י וכופין לשחרר עבדו לעבור על עשה, למען לא יכשלו בה בני אדם א"כ נוכל להתיר ג"כ מנקת חבירו בשביל טעם זה, והנה מתחלה אומר אני כי מה שתקע הט"ז מסמורת בהוראת מהר"י מינץ ומהרמ"פ, להתיר מנקת חבירו, הנה כבר מרן הב"י בתשובותיו חלק אהע"ז ה' כתובות סי' ב', צעק ככרוכיא על המתיר, והוסיף עוד לומר שהמורה חייב נדוי על הוראת כאלו, וגרע טפי מהורה המורה להתיר במים שאין לו סוף דדוקא רדיית הפת שהיא חכמה ואינה מלאכה, ולא הוי אפילו איסור דרבנן, ואם יאפה בשבת יתחייב סקילה דוקא בכה"ג שייך חטא בשביל

שיזכה חבירך, אבל כאן איסור מנקת איסור חמור הוא אף שאינו רק מדרבנן וחשש סכנה איכא למימר דלא שרי, ועוד שם בודאי יתחייב סקילה אם לא ירדנה, אבל כאן ליכא רק חששא דילמא תעבור על איסור נדה ולאו דקדשה, בכה"ג במקים דהעבירה אינו רק ספק לא מצינו לומר חטא בשביל שיזכה ע"ש:

ובלא"ה דברי המהרמ"פ צ"ע, דהרי הלכה פסוקה (שבת ד' ע"א) דלא אמרינן חטא בשביל שיזכה ורק שאני הך דחציה שפחה וחציה בת חורין שכופין את רבה לשחררה, משום שהיתה מחזרת וממציאה עצתה לזנות, הוי כמצוה דרבים, ובזה אמרינן חטא בשביל שיזכה, ואם תרצה לומר דבעובדא דמהרי"פ ג"כ יש חששא דיאבדו שני נפשות והוי כרבים, א"כ שוב בודאי אין ראי' לדברי הט"ז בנדון דידן וכבר גם בזה התעורר הרב בעל חות יאיר ע"ד הט"ז, ואף גם זאת כיון דמנקת אינה רק דרבנן, ובכה"ג דעת המ"ל בפ"ג מה' תרומות, דאמרינן חטא בשביל שיזכה, אבל באיסור דאורייתא אפילו קל נגד חמור, שוב אמרינן (ביבמות ז' ע"א) מה לי איסור לאו מה לי איסור כרת, ועיין שו"ת נודע ביהודא מה"ת חאהע"ז סימן ל"ז שהאריך בזה, והביא ג"כ דעת הרשב"א בתשובה סי' קכ"ז, שכ' דגם איסור תורה נוכל לכנות איסורא זוטי, ובכל זאת בעיקר הדבר היכי דפשע לא שייך חטא בשביל שיזכה רק במצוה דרבים, או בתקלת רבים כמו בהם דאמתא דעבדא בה איסורא: והנה ראיתי איזה חכמים רוצים לבטל היום איזה ענינים קבועים בדת ישראל, וטעמם ונימוקם מפני שהדור פרוץ, והחששא קרובה שיתרחקו מאתנו, ומפ"ז רוצים להכשיר הדת, שיהי' נאות גם לאלו הזדים, ואיזהו התחדשות אף שהם נגד ההלכה המה צורך גדול לפי מעמד ומצב הדור לדעתם: אולם ענין זה איננו כתורה, דהרי אף ישראל גמור שאינו בא רק לקבל דברי חברות לבד, חוץ מדבר אחד קי"ל שאין מקבלין אותו (בכורות ל' ע"ב) וע' רמב"ם פ"ו מה' מטמא משכב, ואפילו נכרי אשר בא לדבק בנו, ואומר כל תורתכם נאה ומשובחת חוץ מדבר אחד שאינו רוצה לקבל קי"ל דאין מקבלין אותו ע"ש, וברמב"ם פי"ג מה' איסורי ביאה ואפילו אם מסרב מלקבל עליו אף דקדוק אחד של דברי סופרים אין מקבלין אותו[30] והטעם מפני שכל עניני תורה אחד הם, ומי שמשייר אות אחד מן התורה מפני הכפירה והבזיון, או מפני שאינו רוצה לקבל ואומר הלכה זו נאה וזו איננה נאה, אין לו חלק אתנו, וע' רמב"ן פ' תבא שזה

[30] הגה והא דקיבל הלל הנשיא את הגר אשר בא לחסות תחת כנפי השכינה, אע"פ שאמר שאינו רוצה לקבל עליו את תורה שבעל פה (שבת ל"א ע"א) הנה רש"י שם תיקן הדבר וכ' דשמאי הזקן לא רצה באמת לקבלו משום טעם זה דהלכה ברורה אצלנו שאם בא והתנה דבר אחד אינו רוצה לקבל עליו אין שומעין לו, והלל שקבלו מפני שבטוח היה בו, שמיד שילמוד יקבל עליו גם תשבע"פ ע"ש. ועל הפוסקים אני תמה, מדוע השמיטו דאם בטוח בו שיקבל הנכרי אח"כ גם את ענין זה שהותנה עליו בתחלה שלא יקבל, בכה"ג מקבלין אותו דהרי מעשה דהלל מורה ע"ז ומעשה רב וצע"ג:

שבא בתורה ארור אשר לא יקום את כל דברי התורה הזאת, הכוונה שיודה במצות בלבו ויהי' בעיניו אמת, ואם יכפור באחד מהם או תהיה בעיניו בטלה, הוא בכלל ארור, אבל אם עבר על אחד מהן לתאותו, או שלא עשה סוכה ולולב לעצלה, אינו בכלל זה כי לא נאמר ארור אשר לא יעשה את דברי התורה הזאת, רק נאמר ארור אשר לא יקום כטעם קיימו וקבלו היהודים ע"ש, וע' מדרש ויקרא רבה פכ"ה, אלו נאמר ארור אשר לא יעשה לא היתה תקומי לשונאיהם של ישראל, רק ארור אשר לא יקום, והיינו שהעיקר שיאמין שהתורה מן השמים בכללותיה ובפרטותיה, ואם כן הדין בנכרי הבא להתגייר, מכ"ש ישראל אשר מושבע ועומד מעת גוחו מבטן, לקיים ככל הכתוב בספר התורה הזאת, ולהתחזק בדת אבותיו, וע' עקרים שמצות כבד את אביך ואת אמך, הוא משותף בין המצות הנוגעים בין אדם לחבירו, להנהיג כבוד במי שהטיב לו מנוער, ומפ"ז חייב לכבד הוריו, ובין המצות בין אדם למקום, כי כל מצות התורה וקיומה ויסודה, תלוי רק באמונה בקבלת אבות, שהשלשלת הלכה כסדר מאב לבן עד שהגיעה אלינו, הענין המקובל מן מעמד הר סיני, ועתה לפי הנ"ל אם איש אחד בא אלינו במענה פיו לאמר, רוצה אנכי להשאר בדת אבותי ולהנהיג עצמי על פי התורה, חוץ קצת ענינים לא ישרו בעיני, וכבד עלי המשא לקיים כלם, אזי המענה הנכונה לאיש כזה לאמר לו, דע כל דברי התורה אחד הם אצלנו וקשורים זה בזה כחוליות של שלשלאות, וכן אמרו בירושלמי פ' חלק, התורה הזו דומה לכיפה של אבנים וכיון שנתרועע אחד מהם נתרועעו כלם, וע' מדרש ויקרא ובירושלמי פ"ב דסנהדרין, עקרני שלמה ועשאני פלסתר והרי דייתיקי שאות אחד בטל כלה בטלה, ובתורה נאמר לא ירבה לו נשים ולא ירבה לו סוסים ע"ש, וכל עקירי' ד"ת למגדר מלתי' שמצינו בדחז"ל אינני' רק לשעה, ומיד בעבור הזמן שבה דין תורה לאיתנה הראשון, כמ"ש בספרי תורת נביאים, ועתה אחר שאין החכמים מורשים בזה מפי התורה, שוב תוגדל התימה מי הרשה לאלו לחשוב בדעתם, לעשות בתורת ה' כחפצם וכטוב בעיניהם, כאלו להם לבד ניתנה תורה, ורק המה הבונים האמתיים, ואם אמנם הראיתי בספרי לעיל ח"א כי הרבה פעמים עשו חכמים תקנות קלות אשר אינם ע"פ הדין למען לא יעברו על איסור החמור, ועל הרבה דברים מצינו גם כן לא דברה תורה רק נגד יצר הרע, הנה כל זה רק בעבירות פרטות, ובמקום שזכרו חז"ל דוקא, ולהם העוז והמשרה אבל אנן יתמי דיתמי מי יעוז פניו להתיר ענינים שאסרה תורה, ולתלות בהוראת שעה, ועל ראשי העדה ורבני הדור, החוב מוטל על פי התורה להעמיד הדת על תילה, ולהיות בונה ולא סותר, ואם מתרשלים בחיזוק הפרצות אזי ישאו עון הדור, וקרא כתיב ואם העלם יעלימו עם הארץ וגו' ונתתי פני באיש ההוא ובמשפחתו, ואם

חוטאים המורים בהוראה מפני הפחד שיתפרקו אברים מהגוף, א"כ חוטאים בשביל שיזכה חברך ובאיסור דאורייתא לא אמרינן חטא בשביל שיזכה, ובפרט שאנו לא נדע עדיין איזה מקרי קלה ואיזה חמורה, ומי שהזיד בהוראה אינו נדון כעובר על דברי תורה לבד, רק נדון כמכחיש ומראה כי סרה לבו, וכבר אינו עומד על מעמדו שנכון לו על פי התורה[31], וע' עוד בענין זה מ"ש הגאון מהר"מ סופר בשו"ת שלו סי' שפ"ב:

ואמרתי להעירך פה על מה שכתבתי בספרי תורת נביאים וע"ד הטעם שעוקרים חכמים דבר תורה בהוראת שעה במגדר מלתא, משום דאומרין לאדם חטא בשביל שיזכו העם ולא יעברו על איסור חמור אשר שבה אצלם כהיתר גמור, והנה קצרתי שם בפינה זאת במקום שהיה לי להאריך ועתה ראיתי כי ענין זה מחלוקת ישנה הוא, ואינו מוסכם מכל הפוסקים, והתוס' והרשב"א מובאים דבריהם בב"י טואו"ח סי' ש"ו חולקים בזה לענין מי ששלחו שהוציאו בתו מכלל הדת דעת הרשב"א בתשובה, שאסור להשים לדרך פעמיו בשבת לרדוף אחריה, משום דאין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה, אולם דעת תוס' (גיטין מ' ע"ב וריש חגיגה ושבת ד') דבכל מקום אמרינן חטא בשביל שיזכה חבירך רק היכי דפשע שאני, ומרן הכריע בש"ע שם, דכופין את האב לרדוף אחריהם, אפילו בתחומין י"ב מילין, אשר לדעת הרמב"ם והרבה פוסקים הוא דאורייתא, ועוד משמע שמה אפילו אם ההצלה איננה ודאית, ומי יוכל לדעת אחרית הדברים אם נפעול ברדיפתינו להצילה שלא תשקע, ועבירה של חילול שבת הוא ודאית, בכל זאת בעבירה גדולה כזו שתעמוד באיסור כל ימיה, חוטאין אחרים בשבילה אפילו אם הצלה הוא רק ספק, והטעם נ"ל אם ראינו שהתירו בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שאינו רק חולי הגוף, בכל זאת נגד פקוח נפש שבת היתר גמור הוא, ובאגדה (שבת ל' ע"ב) אמרו נר קרויה נר, ונשמתו של אדם קרויה נר, (מוטח) [מוטב] תכבה נרו, ולא יכבה נר עולם, מכ"ש לענין חולי הנפש והסכנה מפחדת דבכה"ג לעולם לא יוכל לחזור, בלי ספק דשבת הותר לגמרי, ואין לך השבת הנפש גדולה מזו, ומינה כמו דשם מפקחין

[31] הגה ויש להמתיק הכוונה בדברי הנביא (זכריה ג') אם בדרכי תלך, ואם את משמרתי תשמור, וגם אתה תדין את ביתי, וגם תשמור את חצרי, ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה, והכוונה הנה באמת הראיתי כי הקדמונים בטלו הרבה ענינים משום הוראות שעה, ובפרט אם ראו שהעם מתרשלים בעשיות איזו מצות לא מיחו בידם, משום מוטב שיהיה שוגגים, ובקצתם אמרו כי נשתנו הזמנים, הנה טעמם ונימוקם עמם, ולא עשו רק לטובת אחיהם, וכל העם מקצה הכירו וידעו, כי אין דורשים טובת עצמם כלל, כיון שהיו החכמים מקושטים בכל מעלה ומדה נכונה על פי התורה, אבל עתה אלו המתאמצים אין כוונתם לבנות ולגדור, רק להקל מעליהם, ומפני זה לא יעשו פרי אצל הכשרים, ולכן אמר הנביא שאם יתנהגו המורים בכל הענינים המבוארים פה, אם בדרכי תלך וגו' אזי יהיה בידם להיות מהלכים לפי צורך הזמן, בין אותם העומדים היינו בין רוב העם העומדים על מקומם, ומואסים בחדשות, בכל זאת נגד איש כזה, לא ימצאו מקום לחשוד אותו:

אפילו בספק ספיקא, ובספק היותר רחוק אולי יכול לחיות, מכ"ש שהותר להתיר בספק בחולי הנפש:

אולם לשיטת הרשב"א, ומכ"ש לפי מה שהביא הרב המגן אברהם שם ס"ק ך"ט הנה דעתו אפילו יחיד לא יעשה איסור, להציל אפילו ציבור מן העבירה ע"ש, ועתה איך יפרנס הרשב"א כל הלכות סתומות ופסוקות, שהבאנו שם בספרנו דבית דין מורים לבטל דין מן הדינים לצורך שעה, משום מגדר מלתא כדי שתתקיים דיני התורה אצל המון עם שרפויה בידם, והרמב"ם בה' ממרים פ"ד מדמה לי' הך דחלל שבת זה, כדי שתשמור שבתות הרבה, ואין לומר דחילול שבת זה כדי שישמור שבתות הרבה, אינו בכלל חטא בשביל שיזכה חברך, מפני שעל המציל חל המצוה שלא לעמוד על דם חברו וחייב להעזר לו בעת צרה, ואם חלל שבת עבור החולה אזי מצוה עושה וחוטא בעצמו שיזכה בעצמו בקיום המצוה והשבות לו, או לאו דלא תעמוד על דם ריעך, וע' שו"ת בשמים ראש סי' ך"ח מ"מ קשה לשיטת הפוסקים דרק באיסור דרבנן אמרינן חטא בדרבנן בשביל שיזכה באיסור דאורייתא וע' משנה למלך פ"ג מה' תרומות, וא"כ חטא באיסור שבת דהוא בסקילה, ומזכה בהך דלא תעמוד על דם ריעך דאינו רק לאו לחוד, ואפילו תימא דהרשב"א לשיטתו הולך דס"ל דשבת היתר גמור אצל חולה, ע' טור ה' שבת סי' שכ"ח, וא"כ אינו בכלל חטא בשביל שיזכה דבמקום חולה אין כאן איסור שבת העומד כנגדו, אבל מ"מ קשה מהך דמגדר מלתא, דהותר לעקור עניני התורה לשעה כדי שיתחזק דברי התורה אצל העם, א"כ חוטאים הב"ד בהוראה, כמו במעשה שהיה שאחד רכב על סוס בשבת, ובא לב"ד וסקלוהו, הנה מה"ת אין כאן עונש מיתה על הרכיבה בשבת, ואינו רק איסור דרבנן והיו הב"ד גורמים להמית אדם למען תתקיים חומר שבת וקדושתו אצל כללות העם, וזה בודאי בכלל חטא בשביל שיזכה, שאין לה מקום לשיטת הרשב"א, בשלמא לדעת הרמ"א בה' שבת דס"ל דאם אונסין אותו לעבור על עבירה גדולה אין מחללין שבת עבור זה עס"ס שכ"ח, ובסי' ש"ו לא הגיה רמ"א מאומה על דברי הב"י, וכתב הב"ח וט"ז שם דהוצאה מן הדת אשר תעמוד באיסור כל ימיה מודה הרמ"א דאמרינן חטא בשביל שיזכה, א"כ ניחא בהך דאליהו בהר הכרמל ובהך דב"ד מכין ועונשין שלא מן הדין, דשם בימי (הליהו) [אליהו] נשתקעו העם בעבודת הבעל, ושבה אצלם להיתר גמור ואם לא היה אליהו ממהר ומחיש באופנים מועילים לשרש עבודה זאת, וכן בימי החשמונאים אשר ידענו שזדים ופושעים מבני ישראל עשו אז שכם אחד עם היוונים לסור מדרך התורה - עיין ספר חשמונאים מה שמספר מן אלקימוס ובמדרש קהלת שמו יקים איש צרידה בן אחותו של יוסי בן יועזר — וא"כ אלמלא לא היה עונשין

הב"ד בהוראת שעה, אזי היה נעשה להעם אח"כ כהיתר, והיו נשארי' כל ימיהם משוקע באיסור חילול שבת, ומפ"ז עקרו ב"ד בהוראה איסורי תורה, למען תתקיים התורה אצל כלל העם, משא"כ לשיטת הרשב"א עצמו דס"ל אף בכה"ג לא אמרינן חטא בשביל שיזכה, איך יפרנס הלכה פסוקה מהוראת שעה דאמרינן חטא בשביל שיזכה:

אבל האמת יורה דרכו דגם להרשב"א אין כאן קו' כלל דרק חטא שיזכה חבירך ל"ל להרשב"א אבל חטא בעצמו כדי שיזכה בעצמו, כ"ע ס"ל דאמרינן חטא כמו שהוכחתי מכל חילול שבת אשר נעשה עבור חולה וכן מבואר בש"ע אהע"ז סי' ק"ב שאם אדם ירא שלא יכשל באשת איש, מותר להוציא ז"ל, ואמרי' בזה חטא בשביל שיזכה, וזה הענין אשר מצינו (מנחות מ"ח ע"א) חטא בחטאת כדי שתזכה בחטאת אמרינן, והתוס' שם כ' דלא דמי להך (שבת ד' ע"א) שהתירו לרדותה קודם שיבא לידי כרת ע"ש, ולא כתבו הטעם מדוע לא דמי, וראיתי לצאן קדשים שם דפי' דמפ"ז לא דמי דשם הוא איסור דרבנן משא"כ כאן הוא איסור תורה, אולם הניח בצ"ע דשם בריש שבת הוא בעי' דלא אפשיטא, אם אמרינן חטא בשביל שיזכה ע"ש, ודבריו צע"ג דהרי התוס' שם כ' להלכה, דבכל מקום אמרינן חטא בשביל שיזכה, אפילו באיסור תורה כל היכי שהוא מצוה רבה, ולא בא ע"י פשיעה, ורק היכי דבא ע"י פשיעה לא שייך חטא בשביל שיזכה, וכאן ע"י (ע"י) פשיעה בא מה ששחט ד' כבשים שלא לצורך: אבל הנכון הוא דכוונת התוס' להקשות דכאן פשיטא לי' להש"ס דאמרינן חטא בחטאת כדי שתזכה בחטאת, ושם מיבעיא לי' להש"ס, וכ' התוס' דלא דמי דהתם חטא בשביל שיזכה חבירך הוא דבעי הש"ס, אבל הכא הכהן חוטא בעצמו וזוכה בעצמו, וכה"ג מחלק המג"א ה' שבת סי' ש"ו ס"ק ט' בשם הגהות הרי"ף, וע' ג"כ בדגול מרבבה שם, ומפ"ז פשיטא לי' להש"ס כאן דאמרינן בכגון זה חטא בשביל שיזכה בעצמו ואמרינן חטא בחטאת כדי שתזכה בחטאת, מפני שהכהן חוטא בעצמו, ומזכה בעצמו, ובזה ליכא מאן דפליג, וא"כ בעקירת ב"ד דבר מה"ת משום מגדר מילתא, כדי שלא יהי' הדור פורץ באיסורין של תורה, אחר שהחוב מוטל על הב"ד ועל הנביאים ועל ראשי העם להחזיק הדת, ולהנהיג את העם ע"פ התורה, ועיין ספר המצות מ"ע ר"ה, הוכח תוכיח שצונו להוכיח החוטא ולמנע אותו ממנו וכו' אבל אנחנו מצווין שלא נחטא ולא נעזב זולתינו מאומתינו שיחטא ע"ש:

ואם זה בכל אדם, מכ"ש על הנביאים וראשי העדה, אשר עליהם מוטל בראשונה לאשר העם בדרך התורה שלא יפרצו פרצות, ואמרו (מועד קטן ו' ע"א) ת"ח דאיכא במתא כל מילי דמתא עליו רמיא, וא"כ אם הב"ד חוטאים בהוראה משום כדי לעשות סייג וגדר

לד"ת, המה מזכים בעצמם במצוה אחרת, במה שמונעים העם מעבירות היותר גדולות, וכל זה לא נאמר רק בהוראת שעה משום מגדר מילתא, ומיד בעבור הזמן ויהיה נראה לב"ד שפעל התיקון ע"י עקירה זו, וכי עשתה רושם, וכל העם מקצה שבו לדעת התורה אף בענין זה אשר היה רפוי אצלם בתחלה, אבל (ירה) [עקירה] לחלוטין לא שמענו כלל כמ"ש בספרי תורת נביאים:

נשלם מאמר ראשון

Hakdomo. Jmprimat. Lem. den 24 O-ber 1842. Zolkiew bei Saul Meyerhoffer

הוספות לספרי

תשובה להגאון מהר"מ סופר ז"ל שהיה אבד"ק פרעשבורג להסיר השגותיו אשר שלח לי על ספרי תורת נביאים מכונה אלה המצות:

א

ז"ל הגאון מפ"ב, כתב רו"מ דף א' ע"ב וז"ל דרך משל שלא להפר ברית שכרתו עם אומה מושלת, ושלא לבקש אהבת אומה אחרת ע"כ, הנה לא ביאר רו"מ כוונתו על איזה קרא נתכוון, אם על צדקיהו שנענש שהפר בריתו עם נבוכדנצר, זה היה מפני שנשבע עיין (נדרים מ"ה ע"ב) אך נ"ל שלא נתכוון מכ"ת אלא על דברי ירמי' אשר נאמר שמה והתפללו על שלום העיר, כי בשלומם יהיה לכם שלום ע"כ דברי הגאון הנ"ל, הנה באמת גם אני כוונתי על מה שאמר ירמי' בחזיונותיו דרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה, והתפללו בעדה אל ה', כי בשלומה יהיה לכם שלום, וע' מדרש תנחומא פ' נח פיסקא צא מן התיבה, זש"ה אני פי מלך שמור אמר הקב"ה משביע אני עליכם, שאם תגזור מלכות גזירות קשות אל תמרדו עליה, בכל דבר שהיא גוזרת עליכם, אלא פי מלך שמור ע"ש, ועיין (כתובות קי"א ע"א) ג' שבועות השביע הקב"ה את ישראל, שלא יעלו כחומה ושלא ימרדו באומות, ועדיין אנחנו עומדים באמונתינו זה זמן ארוך, אשר אנחנו מפוזרים בין האומות בכל אפסי ארץ, תחת ממשלת אומות ואמונות שונות, ולא נשמע מעולם עלינו שום שמץ דופי בפינה זאת, שיהיו ידינו במעל לבוא בקושרים נגד אומה מושלת, וכלל גדול נתנו חז"ל בכיוצא בזה דינא דמלכותא דינא, אפילו לענין מסים וארנוניות, וזה היא הענין בהגדת פסח ויריעו אותנו המצרים שנאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה, היינו דפרעה חישב על תכונת נפשנו שהיא רעה, ונתן אותנו לאנשים רעים תרבות חטאים, חושבי מחשבות זרות לצאת מארצו ביד חזקה נגד רצונו, ולכן פחד כי אם נרבה אזי נתחבר עם שונאיו לצאת מארצו ביד חזקה, כמו שפי' במדרש פ' שמות

ועלה מן הארץ, היינו שינשאו מן השפלות אשר היו עד כה, אולם אנחנו בעצמינו מעולם לא עלתה ולא יעלה על מחשבתינו כזאת, כי דבר זה ירושה לנו מאבותינו, שלא למרוד במושל, בלתי אם שולח ה' מלאכו לפנינו, להוציא אותנו בנסים יוצאים מגדרו של מנהג עולם, אזי גם המושל והשר הוא מוכרח להודות ולהגיד כי ד' הוא הצדיק, ויד ד' תעשה זאת, וכן יהיה בגאולה העתידה אשר אנו מצפים ומיחלים אליה בכל רגע, אזי ברצות ה' יעלה כל המון האנושי למעלה נשגבה עד שלא יהיה בשום אופן צורך וזכר למרידות, ומלחמות וכלי קרב בין איש לרעהו ועם בעם, וכמו שבאו ע"ז ההבטחות והיעודים בכתבי קודש, אכן טרם בא האיש המקוה חלילה לנו להרים יד במלך ולעבור על דתו, ומובן ויריעו לנו המצרים שנא' הבה נתחכמה לו וגו', הביא מקרא זה לראי' שלא לבד שעבד אותנו בפרך, ועינה הגוף בכל מיני מרדות, עוד זאת הוסיף להרע לנו במה שחישב רע על תכונת נפשנו ונתן אותנו למורדים, אשר כל היום מגמתינו לעשות שכם אחד עם שונאיו להרים יד בהמושל, ולא ידע מזה כי לא מחשבותיו מחשבותינו, אנחנו שמנו רק בה' מבטחנו, שהוא בעצמו יפדה אותנו רק ע"י נסים יוצאים מגדר הטבע ולא ע"י מלחמות ומרידות, וכיוצא בזה פי' מהר"י אברבנאל:

ב

עוד כתב הגאון זי"ל נחזור לדברי פ"מ גאונו בספרו שם א' ע"ב, והיוצא לנו מכתבי קודש ג"כ דרך להכהן ולוי הדין והוראה מסורה, ועליהם החובה מוטלת להורות לעם ה' בין דין לדין בין דם לדם, ולקט כמה פסוקים אשר מורים ע"ז, ולא ידעתי על איזה כוונה בקש רו"מ לשלול הוראה משאר שבטי ישראל, ומה רצה בלקוטי מקראות כאלה עכ"ל הגאון, הנה בודאי לא עלה על דעתי ח"ו לשלול הוראה משאר שבטי ישראל, דהרי הבאתי גמרא (יומא ך"ו) דגם מישששכר הי' מורים ומלמדים, וביותר ראינו דכל השופטים היו ג"כ מקבלים מורישי תורה שבעל פה, כמו שמבואר במשנה משה מסרה ליהושע ויהושע לזקנים, ורוב הזקנים והנביאים היו משאר שבטים ובביאור אמרו (סוכה (ך"ח) [כ"ז] ע"ב) אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא העמידו ממנו שופטים[32] ויהושע ודוד

[32] הגה ראיתי לבאר מאמר זה, וכבר ראיתי להרב אברבנאל בהקדמתו לשופטים שמביא מאמר זה והביא פרש"י שם בסוכה, והאריך שם והנה רש"י פי' דכוונת הש"ס (סוכה (כ"ח) [כ"ז] ע"ב) דאין לך כל שבט ושבט שלא העמידו ממנו שופטים, היינו מימות יהושע עד שנולד שמואל, שמשח את שאול מלך ראשון מישראל ואז פסקו השופטים: יהושע מאפרים, אהוד מבנימין, גדעון ממנשה, הרי מבני רחל, שמשון מדן, ברק מנפתלי, הרי בני בלהה, אבצן זה בועז מיהודה, עלי מלוי, (תועה) [תולע] מישששכר, אילון מזבולון, הרי אלו מפורשים, אבל עתניאל ויפתח ושמגר ויאיר ואבדון, לא ידעתי שמות שבטיהן ושמעון גד ואשר לא מצאתי מפורש עכ"ל רש"י, והרי"א התעורר דהרי עתניאל בן קנז היה מיהודה, שהרי היה אחי כלב, וכן יאיר ויפתח, ידענו מפאת ארצם גלעד שהיה ממנשה, כמו שגזר רש"י על ברק שהיה מנפתלי, רק מפאת ארצו כן נגזור על אלו, וכן שמגר בן ענת כיון שענתות היתה עיר הכהנים, בלי ספק היה כהן, ואמנם אבדון נקבר בפרעתון באפרים נגזור שדר בארץ שנקבר שם, (וכן נאמר אנחנו

במיכה כיון שענין הפסל היה בהר אפרים נגזור מפאת ארצו שהיה משבט אפרים, ועפ"ז צדקו מאד דברי מדרש רבה פ' בהעלותך רפט"ו וז"ל אתה מוצא למעלה י"א שבטים הקריבו, ושבט אפרים הקריב וכל הנשיאים, חוץ מנשיאו של לוי זה אהרן, והיה אומר אוי לי שמא בשבילי אין הקב"ה מוחל שבטו של לוי, והנה התמי' עצומה מדוע הזכיר כאן אפרים בפרוטרוט, והנ"ל דאהרן חשש בשביל מעשה עגל אין קרבנו לרצון, והנה דרשו ועבר בים צרה זה פסלו של מיכה (סנהדרין ק"ב ע"ב) וא"כ שבט אפרים ג"כ עבדו ע"ז, ומדוע הקריב שבט אפרים, ולא שבט לוי, ותלה הסרחון רק בו, מפני שאהרן היה נשיא, והוא היה הגורם בעשיית העגל, ומפ"ז חטאו גרם שאין הקב"ה מקבל קרבנות משבטו), אכן מה שלא מצינו שופטים משמעון גד ואשר צדקו דברי רש"י, אבל משבט ראובן ג"כ לא מצינו שופט, ולא התעורר רש"י והנה לפנינו באמת הגי' ברש"י אבל מראובן שמעון גד ואשר לא מצאתי שופטים, וגירסא מוטעת נזדמנה לו להר"י אברבנאל בהשמטת תיבת ראובן, וע' מהרש"א בח"א שהתעורר ג"כ על איזה הערות מהרב אברבנאל, ואולם ראה זה מצאתי ילקוט שופטים ד' בשם מדרש תדשא וז"ל מכל השבטים יצאו שופטים ומלכים, ומשבט שמעון לא קם לא שופט ולא מלך, בשביל החטא שעשה זמרי, ולמדך הכתוב כמה חמורה הזנות, עתניאל מיהודה — כדברי הרי"א ומהרש"א — אהוד מבנימין, וברק מנפתלי, גדעון ואבימלך בא ממנשה, יאיר ויפתח מגלעד משבט מנשה — כדברי מהרי"א — אבצון מיהודה אילון מזבולון עבדון מאפרים — כדעת מהרי"א — ומזה ראינו דשופטים שדברו חז"ל היינו עד מלוך שאול לא כדעת מהרי"א דעל כל משך בית ראשון דברה הברייתא:

והנה אם נחשוב כל הנביאים למקבלים וראשי אבות, כמו שחשבם הרמב"ם בהקדמתו לס' משנה תורה והם השופטים ומורים ע"פ התורה והקבלה אשר בידם, אזי מצינו אמתת הדבר דכל השבטים העמידו שופטים ונביאים, חוץ משמעון. הושע בן בארי מראובן, כמו שמצינו (ד"ה א' ה') ובארי אביו היה ג"כ נביא ע' (מגילה י"ד ע"א) דטרח רש"י לחשוב מ"ח נביאים, וחוץ מזה כל היכי שמפורש שמו ושם אביו בידוע שהיה נביא בן נביא, אך אפשר לומר נהי דידוע שהיה בארי נביא, אבל עדיין לא נדע אם היתה נבואה שהוצרכה לדורות, וכוונת הברייתא לחשוב רק אותן הנביאים אשר נבאו נבואה שהוצרכה לדורות כמבואר שם, אבל מצינו ויקרא רבה פ"ו א"ר סימון בארי אביו של הושע לא נתנבא רק שני פסוקים, ולא היה בהם כדי ספר, ונטפלו בישעי' וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים ע"ש, הרי לנו עוד נבואה שנכתבה לדורות מבארי אביו של הושע, והארכתי הרבה במ"א ואין כאן מקומו: אלישע היה מגד (כתובות ק"ה ע"ב) וכי אלישע אוכל בכורים, פרש"י שהרי היה מגד דבן שפט היה, וכתיב ויעני ושפט בבשן ועי' (פסחים ס"ח ע"א) ע"ש: ואליהו היה משבט גד לפי דעת המדרש ויצא פרשה ע"א, אלו אומרים משל גד דכי מתושבי הגלעד ר"א אומר מבנימין, ועי' תוס' (ב"מ ר"פ הפועלים): עמוס הוא לדעת הרד"ק מאשר מפני שהיה מתקוע בחלקו של אשר, והנה באמת לא מצאתי עיר זאת בחלקו של אשר, ונהפוך כי מצינו (ד"ה ב' י"א) ברחבעם ויבן ערים למצור ביהודה את עיטם ואת תקוע, ראינו דהיתה ביהודה ובמפת הארץ ראיתי שהיתה בחלקו של בנימין, וג"כ יצדק זאת על רחבעם שבנאה אחרי שבנימין ויהודה היו בכל עת ביחד, וכן מצינו (ירמי' ו"י) העיזו בני בנימין ובתקוע תקעו בשופר, וע' הקדמת מהר"י אברבנאל לתרי עשר חקירה ה' שבתחלה כתב שתקוע עיר בנחלת אשר, ואח"ז מביא בשם אפודי שהיתה בבנימין ששה מיל מבית לחם, אולם לדעתי הסיבה שכתבו שתקוע עיר בנחלת אשר, מפני שכבר ידוע (מנחות פ"ה ע"ב) שבתקוע הי' השמן המובחר אלפא לשמן, ומפ"ז שלח יואב אחר אשה התקועית מפני שהי' רגילים בשמן ערב שיפה לחכמה, והנה בברכת משה לאשר נאמר וטובל בשמן רגלו, ושמן הרבה היה בחלקו כמבואר שם במנחות באריכות, ומפ"ז גזרו דתקוע על כרחם בחלקו של אשר: יונה בן אמתי הי' מגת החפר, ופליגי חז"ל בירושלמי סוכה ר"פ החליל ח"א מזבולון וח"א מאשר, א"כ מצינו גם אצלם שופטים היינו נביאים שהי' ג"כ שופטי אמת ומורישי הקבלה מן כל שבטי יה, חוץ משבט שמעון דנענשו דלא היה מהם לא שופטים ולא נביאים, וגם חלקו של שמעון בארץ, לא היה מיוחד לעצמו, לקיים נבואת יעקב אביו אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל על לוי ושמעון, וע' משנה (סוטה מ"ב ע"א) ר"פ משוח מלחמה ולא על אחיכם לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין ונקט אלו השלשה ביחד מפני שני שבטים אלו הי' ממלכות יהודה כי שמעון לא היה מעולם עם יו"ד שבטים כי לא הי' מגביל עמם רק יהודה הקיף אותם מכל צד, כמבואר לכל מעיין במפת הארץ, וע' מהרש"א בח"א שהתעורר ג"כ מדוע נקטה המשנה ג' שבטים ביחד להורות כי ג' אלו הי' מקיף מלכות יהודה והמשנה תדבר מבית שני שלא היו אז עשרת השבטים רק ג' שבטים:

עוד צריך אני לעורר על מה שפעמים הוכיחו דיאיר הגלעדי ממנשה, מפני שהיה מגלעד, ופעם אמרו במדרש ויצא שהיה מגד כיון דכי אצלו מתושבי הגלעד, והנה עיינתי בחלוקת הארץ (יהושע י"ג) כ' ויתן משה למטה גד ויהי להם הגבול יעזר וכל ערי הגלעד ובמנשה נאמר וחצי הגלעד ונאמר סוף פ' מטות ויתן משה את הגלעד למנשה, ובסוף דברים נאמר דחצי הר הגלעד ועריו נתתי לראובן ולגד ויתר הגלעד לחצי מנשה, היינו דעיר הממלכה של גלעד אשר לכדה מנשה נתן למנשה, אולם עיירות קטנות מגלעד נתן לגד, ומפ"ז יוצדק מאד הלשון אשר

ושלמה ואלישע היו עמודי הקבלה, ולא היו משבט לוי, ובפירוש כתב הרמב"ם (פ"ג מה' ת"ת ה"א) דבשלשה כתרים נכתרו ישראל, בכתר כהונה, בכתר תורה, וכתר מלכות, כתר כהונה זכה אהרן ובניו, כתר מלכות זכה דוד, כתר תורה מונח בקרן זויות, ועומד ומוכן לכל ישראל, וכל הרוצה ליטול יבא ויטול, שמא תאמר כתרם גדול מכתרך ת"ל בי מלכים ימלוכו וגו' הא למדת שכתר תורה גדול משניהם ע"ש, והוא מש"ס (יומא ע"ב ע"ב) ג' זרים הם עכ"ל (אם אמרו (הוריות י"ב) חכם קודם למלך מלך שמת כל ישראל ראויים למלכות, אבל חכם אין לנו כיוצא בו, הכוונה דמלך כל משפחתו ויוצא חלציו ראויים להיות יורש עצר, מאשר כי המשרה דבק רק במשפחה הזאת לפי הנחת נימוסי המדינה, משא"כ חכם מעלותיו מקושרים עמו ע"י השכלתו, שלמד והבין והוציא יקר מזולל בדיעות ומדות ולא רבים יחכמו), ואולם כל מגמתי היתה בזה הפרק להראות, דהנביא אסור לדין ולהורות כפי כח הנבואה, רק כפי התורה אשר לו למנה:

וכבר כלל עיקר זה הכוזרי במלות מועטות מאמר שני סימן ר"ח וז"ל אמת הדבר ששורש החכמה מופקד בארון, אשר הוא (במדגת) [במדרגת] הלב, ר"ל עשרת הדברים ותולדותיהם — הכוונה כי בעשרת הדברות כבר נכללו כל מצות התורה כפי דעת ר' סעדי' גאון וע' בספר מאמר השכל לראב"ן - ומשם תצאנה שתי החכמות חכמת התורה, ונושאיה הכהנים, וחכמת הנבואה ונושאיה הנביאים, והם המה היועצים המכירים ומזהירים האומה והם ראשי האומה ע"ש, ומ"ש הכוזרי ונושאיה הכהנים ע"פ הרוב דיבר, ונוסיף על המקראות שהבאתי שמה, עוד יש להוסיף מה שנאמר (ויקרא י' י"א) ולהורות את בני ישראל את כל החקים אשר דבר ה' ביד משה, והכוונה שמה על בני אהרן שלא ישתו יין ושכר, וכן (ישעי' ר"ח) כהן ונביא שגו ברואה פקו פליליה, הכוונה דעל הנביא אומר שגו ברואה, מחמת שכרות היין חזו משאת שוא, ועל הכהן אמר פקו פליליה ולא דן דין לאמתו:

ועוד דמצוה ג"כ יש שיהיה בכל ב"ד כהנים ולוים, כמו שדרשו בספרי פרשת שופטים ובאת אל הכהנים הלוים, מצות ב"ד שיהיה בו כהנים ולוים, יכול מצוה ואם אין בו פסול, ת"ל ואל השופט אע"פ שאין בו כשר, וכן דרשו בסמוך או אל השופט, אע"פ שאין בו כהנים ולוים כשר, וע' רמב"ם פ"ב מה' סנהדרין ה"ב שכ' ג"כ מצוה זאת שיהיה בב"ד

נאמר באליהו מתושבי הגלעד, וע' תוס' (תענית ג' ע"א) ד"ה מתושבי גלעד שהתעוררו באמת על לשון זה ונכנסו בדוחקים, וע' תשבי לר"א בחזר באות תשבי שכ' אות באות דברי התוס' מסברא דנפשי', אכן לפי המבואר דכל ערי הגלעד נפלו בחלקו של גד ועיר בצורה למנשה ומפ"ז הוכיחו במדרש תדשא שהבאתי לעיל מילקוט ריש שופטים דהי' ממנשה, משא"כ באליהו נאמר מתושבי גלעד היינו מעיירות בסביבות גלעד, לא מעיר הממלכה, ומפ"ז יפה הוכיחו במדרש ויצא שהי' משבטו של גד, ולדעתי כוונתי בזה למטרת האמת:

כהנים ולוים, והא דחקרו ש"ס (נדה נ') דמקיש ריבים לנגעים דכי ונגשו אל הכהנים בני לוי כי בם בחר ה' לנחלה, ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, דלכל ענינים למדים ריבים מנגעים ונגעים מריבים, וכיון דהלכה רווחת אצלנו דטומאה וטהרה של מצורע איננה תלויה רק בידו של כהן ובדיבורו (רמב"ם פ"ג מה' טומאת צרעת ה"ב) אע"פ שהכל כשרין לראות הנגעים, מ"מ עיקר תלוי באמירתו של כהן ע"ש, וא"כ נאמר ג"כ מקיש ריבים לנגעים מה נגעים כהן עיכובא, ועכ"פ למה לא נזכר היקש זה בגמרא, וע"כ צ"ל דזה הוא עיקר הספק בספרי יכול כהן מצוה, ואם אין בו פסול, אע"ג דבכ"מ מצוה אינו רק לכתחלה מן המובחר ולא לעכב, בכאן אפשר בדיעבד פסול דיליף מנגעים, קמ"ל קרא מפורש אל השופט אשר יהיה בימים ההם, דאע"פ שאין שם כהנים ולוים כשר, אבל עכ"פ המצוה היתה לכתחלה שיהיה כן, ולקטתי אותן המקראות להראות כי נתקיים יעוד ה' ומצוה זאת בכל דור, אבל באמת הוראת חכם וזקן שאינו מן שבט לוי הוראתו הוראה, ואיננה מיוחדת לשבט אחד בלבד, ולא יסתפק ע"ז שום בעל תורה: **אולם** זאת הוא יתד תקועה בהוראה, שאף הנביא אסור לו להורות על פי הנבואה, רק על פי דרכי המדות הנדרשות, וכיצד יתמה מעכ"ת על טרחתי בקבוץ הכתובים הללו, אחר שכבר בארתי בהקדמה שכוונתי הראשית היתה שמה להראות שעכ"פ היתה הוראה אצלנו במשך בית ראשון, ודקדקו בקיום המצות עד שהיו לענין זה משפחות מיוחדות, ואנשים מיועדים לזה, למען לא נעזב הדבר אל המקרה והזדמן כפי העולה על רוח עושי המצוה, שלא היו חוששין על קיום המצות ודקדוקיה, כמו שמונין אותנו תמיד המון מנגדינו, ועוד היום מתאמצים להביא להם ראיי מקצות הפסוקים, שעיקר ענין תורה שבע"פ והוראה אשר נמצא אצלנו בא לנו מחכמי בית שני, ונגד טענות כאלו מה שקבצתי מהכתובים המה ראיות ניצחת, שהיה ההכרח בשאלות מצד ההמון להמורים דבר רגיל ושכיח כל כך, עד שעלת בלב קצתם לבקש שכר על עבודתם זאת, כמו שאמר הכתוב וכהניה במחיר יורו:

ג

עוד כי הגאון מפ"ב וז"ל והפשוט דקרא דיבר בהוה, כי כשישראל שרויין על אדמתן מלאים כל טוב, זה פונה לכרמו וזה פונה לזיתו, הבדיל הקב"ה שבט לוי הנבחר, והמציא להם פרנסתם ברווח בלי שום עבודה חרישה וזריעה וקצירה, ומש"ה הטיל עליהם עול הוראה, אבל הה"ד כל מי שעושה מלאכתו עראי ותורתו קבע, ומטיל על עצמו עול תורה ועול צבור, ומסתפק במה שהציבור מזמינים לו פרנסתו ואינו רודף אחר רהבים ושטי כסף, הם המה הכהנים הנגשים אל ה' תמיד בכל עת ובכל זמן ובכל מקום, מקטירים

ומגישים להי' ריח ניחוח והיה ה' עם השופט עכ"ל הגאון הנ"ל, ואם אמנם כי נעימים וישרים דבריו, בכ"ז רואה אני כי בתורה נאמר להיפך דעבודתם בעדה הוא קדימה זמניות, ומפני כי החובה מוטלת עליהם כי על פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, לכן זכתה להם התורה מתנות כהונה חלק עבודתם, כמו שנאמר (במדבר י"ח) ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבודתם וגו', וביותר מזה ראה נפלאות דברי הרמב"ם סוף ה' שמיטה ויובל וז"ל שבט לוי הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל ה' ונחלתו, ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו, והבינו מדעו ושכלו להבדל ולעמוד לפני ה', הרי זה נתקדש קודש קדשים ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ולוים[33] הרי דוד ע"ה אמר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומך גורלי ע"ש, הרי דמפ"ז זכו הכהנים במתנות מפני שהובדלו לעמוד לפני ה', ולא כמו שנתן רומכ"ת הטעם כיון שיש להם פרנסה ברווח מפ"ז הוטל עליהם עול ציבור:

ד

עוד כתב הגאון נ"י וז"ל מה דפשיטא ליה לרו"מ, דאליהו ואלישע לא עלו לרגל, ולא עשו פסח, מפני אימת מלכות, מ"ש מפני מלחמות שנתהוו בין מלכי ישראל למלכי יהודה, הנה כמה שנים שהיה שלום ביניהם, והיה לו לומר מפני שמלכי ישראל הושיבו פרוזדאות, והנה בבית שני היה גונבי עלי וקוצעי קציעות (תענית כ"ח) ולדברי רו"מ באמת חסידות של שטות היתה, דהרי אין אדם מחוייב לעשות כן לדעתו, שהרי אלו הנביאים לא קיימו מצות התורה מפני אימת מלכות, והאריך הגאון הנ"ל בראיות דאף

[33] הגה מ"ש הרמב"ם ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ולוים, אע"פ שדעת הרמב"ם פי' המשנה אבות ובה' ת"ת ובה' מתנות עניים שאסור לחכמים ליטול פרס עבור עבודתן בעדה, ואיך אפשר שיזכה להם בעה"ז דבר המספיק הרי אסור לקבל פרס עבור סבל הרבנות, וע"כ צ"ל כאן דכוונת הרמב"ם כאן, שהקב"ה יזמין לו פרנסה בריוח, ויהיה נהנה מיגיע כפו ושמח בחלקו, לא שיצטרך להיות תלוי מאחרים ומצפה על שלחנם, והכהנים שזכו במתנת כהונה לאו משום שהיה המשפט והוראה עליהם, רק למדו בחנם, כמו שדרשו (נדרים ל"ז ע"א) מה אני בחנם אף אתם בחנם, והעיקר מפני עבודתם במקדש: ועיין רמב"ם פ"ד מה' מלכים ה"ח שמלך המשיח נוטל מכל הארצות חלק י"ג והמפורשים לא התעוררו מאומה מהיכן הוציא רבינו זאת כי לא מלבו אמר אלו הדברים, וזמן רב חפשתי עד שהאיר ה' עיני ומצאתי המקור בש"ס (ב"ב פ"י"נ קכ"ב ע"א) עתידה א"י שתתחלק לי"ג חלקים ומקשה הש"ס אידך למאן היינו חלק י"ג למי תנתן, אר"ח לנשיא, דכ' והעובד העיר יעבדוהו מכל שבטי ישראל, א"ל ר"פ ואימא רונגר בעלמא א"ל לא סלקא דעתך דכתיב והנותר לנשיא מזה ומזה, וע' רשב"ם שם דכ' והעובד העיר יעבדוהו היינו נשיא, דעול רבים מוטל עליו כמו דכ' גבי' רחבעם אם היום תהיה עבד לעם הזה, יעבדוהו ליתן לו נחלה מכל שבטי ישראל, וע' מהרש"א שם שהביא הך (הוריות דף יו"ד) עבדות אני נותן לכם וגם כאן מגיע לו שכירות כפועל, עכ"פ מבואר שהנשיא יקח חלק שלשה עשר ומכאן הוציא הרמב"ם דבריו וזה אמת: והנה אין להקשות מכאן על שיטת הרמב"ם דס"ל בפיי המשנה דאבות דאסור לרבני העיר ליטול פרס, וע' בתשב"ץ ח"א סי' ק"מ קמ"א קמ"ב קמ"ג קמ"ד שהאריך בזה דאפשר לומר דגם מלך המשיח לא יקבל פרס רק עבור המלחמות יקח חלק בביזה לא עבור הוראת הדינים והמשפטים:

במקום סכנה מחוייבים לקיים מצות התורה, ואני אומר הנה בעיקר הדבר פלוגתא ישינה היא, בין הרמב"ם והר"ן פ"ה מה' יסודי התורה, דלדעת הרמב"ם אסור להכניס עצמו בסכנה של מיתה, כל שאינו מג' עבירות החמורות עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים, ורק בנתכוין להעביר על דת, או אפילו בערקתא דמסאנא יהרג ואל יעבור לכולי עלמא, והנה בבית שני שעשו היוונים פעולות להעבירם על דת, תחת אנטיוכוס, בודאי מקרי נתכוין להעביר על דת, ומפ"ז הכניסו עצמם לסכנה, משא"כ בבית ראשון בימי מלכי ישראל, אשר ידענו דלא נתכוונו להעביר על הדת שיעבדו ע"ז, רק עיקר כוונתם שלא יהיו נזקקים לירושלים מפני החששה שיעשו שכם אחד עם מלכי יהודה, אבל לא היה כאן שום ריח עבודה זרה, ואף עגלים שעשה ירבעם בבית אל ודן לא היו ע"ז ממש, ועדיין היו עושין ומתנהגים קצת על פי התורה, כמו שהאריך מהר"י אברבנאל בפי' למלכים, והארכתי במאמר דרכי משה, עכ"פ בשאר עבירות אסור להכניס עצמו בסכנה, ומפ"ז בטלו הנביאים מצות התורה, ועוד דהרי לא היה רק שב ואל תעשה אשר חכמים יכולים לעקור היכי דהיא הוראת שעה, מכל שכן במקום סכנת נפשות, ועוד וכי אמרתי שאין להכניס עצמו בסכנה נגד הפקודה מרשות, רק עיקר כוונתי היתה, כיון שהיו מלחמות עצומות ועל ידי הפרוזדאות שהושיבו מלכי ישראל, קרובים נעשו רחוקים ובאופן זה פטרה התורה אותם, כמו מי שדר בחוץ לארץ שפטור מראי' ופסח לדעת התוס' ריש פסחים, כן זה נחשב דרך רחוקה, ובאופן זה אין עליהם החוב לקיים מצות הללו, אבל בודאי אלו היו חייבין על פי הדין, אפשר דהיו באמת מסתכנין לקיים מצות התורה, אכן כיון שפטורים מן הדין ואין עליהם שום חובה, מדוע יכניסו ראשיהם בסכנה גדולה וזה פשוט:

ה

ומ"ש מנ"ל לרו"מ שהנביאים לא הסתכנו עצמם לעלות לרגל, הרי מבואר בילקוט מלכים שנבות עלה לרגל בכל עת, ומעולם לא חמד אחאב כרמו, ופעם אחת לא עלה, וחמד אחאב כרמו, וכן אותו ששלח אלישע למשוח את יהוא בן נמשי למלך על ישראל, היה יונה בן אמתי כפרש"י (מלכים ב' ט') ועל כרחך היה תלמיד אלישע מן מלכי ישראל, ומ"מ אמרינן (עירובין דף צ"ז ע"א) דאשתו של יונה עלתה לרגל עכ"ל, ואני אומר מהך דיונה בן אמיתי הביא אדוני ממרחק לחמו, ומצינו ירושלמי מפורש סוכה רפ"ה פליגי שם אמוראי, חד אמר יונה משבט זבולון וחד אמר משבט אשר, ולדברי שניהם היה ממלכי ישראל, ומכל מקום מצינו שם בירושלמי א"ר יוחנן יונה בן אמתי מעולי רגלים היה, ונכנס למקדש ושרתה עליו שכינה, ראינו דהוא בעצמו עלה לרגל

אע"ג שהיה משאר שבטי ישראל ולא גר בארץ יהודה, אכן לדעתי מכאן ראי' דשאר נביאי ישראל לא עלו לרגל, מדספרו חז"ל מה שהיה אצלם קבלה נאמנת מאבותם, דיונה בן אמתי ואשתו עלו לרגל, מכלל ששאר נביאים לא עלו, רק הם החמירו על עצמם במקום סכנה, ובשלמא באשתו של יונה הוי חידוש דלא מיחו בה חכמים, אע"ג שעברה על בל תוסיף כמ"ש התוס' שם, אבל ביונה עצמו מה חידוש דקיים מצות התורה, אלא ודאי לענין מצות ראי' חשבו אז את ארץ עשרת השבטים כחוץ לארץ מפני המלחמות שנתהוו ע"פ הרוב ביניהם, וע"י פרוזדאות גם כן ויונה הכניס עצמו בסכנה, ועפ"ז יש להבין נמי מה שהביאו (תוס' עירובין צ"ז ע"א) בשם פסיקתא דאשת יונה הושבה ומיכל בת שאול מיחו בה חכמים, ורש"י פי' משום ב"ת, והתוס' דחו פרש"י דהרי בנשים הוי שלא בזמנו ולא שייך בל תוסיף רק מיחו דנראה כחולין בעזרה, ובסמיכה מיחו משום עבודה בקדשים, ובאמת הוא דוחק גדול כמו שהקי' הגאון ש"א בטורי אבן לר"ה דהרי בזבחי' ל"ג קי"ל סמיכת אשם מצורע לאו דאורייתא ומ"מ סומך באיקופי ידו ואמאי התירו במצורע יותר מבנשים ע"ש, אולם לדעתי הטעם דהושבה כיון דהיה במקום סכנה ולדידה ליכא מצוה כלל, ויונה בן אמתי דמכל מקום מצוה עלי' דידי' רמיא בהעדר הפרוזדאות, אפשר דההחמיר ע"ע אפילו בכה"ג, משא"כ באשה הוי מ"ע שהזמן גרמא פשיטא דאין להכניס עצמה במקום סכנה ופשוט:

1

עוד כתב הגאון המשיב וז"ל מ"ש רומכ"ת דף ב' מענין חכמה ונבואה ומ"ש בהג"ה היא האמת והטיב אשר דיבר מכ"ת, כי מ"ש הראב"ד בה' לולב כבר הופיע רוח הקודש בבית מדרשנו, לאו רוה"ק ממש, אבל רוח ה' אשר נוססה בקרבו, ובקרב כל החכמים החסידים, העוסקים בתורה לשמה עכ"ל, באמת עוד מצאתי בש"ס שהורגלו לדבר בלשונות הדומים לזה (יבמות ע"ב ע"ב) ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה, וע' תשובת הרשב"א סימן תתנ"ד תשובת ר' האי גאון וז"ל כך הראוני מן השמים דשבועה אצל ספר תפלות וסליחות כשבועת ספר תורה ע"ש, וע' תוס' (מנחות ק"ט ע"ב) ד"ה בתחילה שכ' שלשה דברים הגיה רבינו קלונימוס לפני מותו כמפי נבואה[34] וע' תשובת רדב"ז ח"א סימן ש"מ כ' בסוף התשובה וז"ל, וכן מצאנו חכם גדול מקובל שמו ר' יעקב שהיה שואל שאלת מן השמים, ואמרו שהוא ר"ת ושאל,

[34] הגה התוס' התפארו עצמם בפי' זה דכל האומר עלה היינו דהאומר לו עלה לגדולה והסופר טעה בין עלה לעולה ע"ש, ובאמת כן מבואר בהדיא בירושלמי פסחים פרק אלו דברים בזה"ל א"ר יהושע בן קבסי' כל ימי הייתי בורח מן השררה עכשיו שנכנסתי בה כל מי שהוא בא ומוציאני בקמקום הזה אני יורד לו ע"ש ומבואר בהדיא כפי' ר' קלונימוס דמרדיפה אחר כבוד מיירי, והתוס' לא זכרו כאן מאומה דברי הירושלמי:

אם יש נדנוד עבירה ממה שאין נותנין היום לכהן, והשיב קום לך למה אתה נופל על פניך, חטא ישראל באמרם שלחן ה' מגואל וניבו נבזה אכלו וכו', ראינו דבאמת היה שואל מן השמים ואיך יעשה בהך דלא מן השמים הוא, וצ"ל שעשה שאלות חלום לבד אולם לא סמך לעשות מעשה ע"פ הוראות אלו שבאו לו מן השמים, וכדרך שאמרו ש"ס סוף מגילה מנין שמשתמשין בבת קול, היינו לענין משאו ומתנו ושאר דברי רשות, ולא להתנהג ככה בדינים והוראה, כמו שמביא התוס' בשם ירושלמי, ואע"ג דקי"ל ביבמות דמשיאין גם כן אשה על פי בת קול היינו כמו שכתבתי בפנים, דלברר הדבר כיון דמדינא עד מפי שפחה נאמן דהקילו בה רבנן, הוא הדין דמהני בירור כזה ע"י בת קול להשיא אותה, אבל הוראה ודינים בודאי לא סמכינן על בת קול:

ועיין מה שכתב השי"ך (חו"מ סי' של"ג ס"ק (כ"ד) [כ"ה]) בשם המרדכי לחלק בין הקדים לו שכרו אע"ג דבחלה אינו נוטל מעבד, וכתב המרדכי שכן הראה לו חילוק זה בחלום, והש"ך שם דחה זה דלא גרע מהך דאמרינן (סנהדרין למ"ד ע"א) היכי דאמר לו בעל החלום לענין מעשר דאמרינן דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין ע"ש, וע' (גיטין נ"ב ע"א) לענין שחלם אני להרוס ואתה לבנות, אפ"ה לא אשגח ר' מאיר על זה דדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין, וע' (הוריות י"ג) מה שחלם לר"מ ולר' נתן שיפייסו את הנשיא, דר"מ לא אזיל אמר דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין, ולשיטתו בגיטין אזיל דס"ל גם כן שם דאין משגיחין בחלומות, ובה"ג ה' הוראה מצאתי שמביא גי' אחרת, אחוי לר"נ בחלמא זיל פייסי', ולר"מ לא אחוי מידי, דס"ל דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין משמע דלר"מ לא הראה לו בעל החלום, משום דידוע דעתו דלא חשש לחלומות, כמו שראינו בהך דגיטין, ולא נתן על לבו לזכור אותן הרעיונות אשר חזה באישון לילה על משכבו, ולא הרהר אחריהם ונשכח הענין מלבו, ואולם תימא לי דבגיטין והוריות ראינו דר"מ לא חייש לחלומות וסתמא דברייתא ס"ל כן בלי שום חולק כלל, והרי איכא ר' נתן דחייש לחלומות, וע"כ צ"ל דבדבר שהוא רשות ואינו נוגע להוראה ולהלכה, באופנים כאלו השגיח ר"נ על חלומות וחשש והתנהג על ידי אלו החלומות, אבל בסנהדרין פז"ב דמיירי לענין הלכה אם יתנהגו בממון זה דין מעשר שני, ובזה אף ר"נ מודה דלא משגיחין על ד"ח[35] וע' (נדרים ח' ע"א) לענין נדוהו בחלום צריך עשרה להתיר נדויו, וע'

[35] הגה ודע שמצינו (יומא פ"ד ע"ב) דאמר ר"מ חלמא דבי' שמשא לית בי' ממשא, ופרש"י מתכווין היה לדחותו שלא ילך ויטלנו ע"ש, ראינו דר"מ עצמו האמין בד"ח שלא כשיטתו במ"א, וצ"ל כדעת הר"ן בחי' לסנהדרין פ' זה בורר דהיכי דבעל החלומות הגיד לו דבמקום פלוני ונמצא כוותי', או שאר סימן שנתן בעל החלומות ונמצא כן באמת, אז חוששין לו ובמה שנוגע לדינא גם בזה לא משגיחין בחלום ובסימניו, ובהך דיומא שנתן בעל חלום סימן לדבר וגם אין נ"מ לדינא גם ר"מ חשש:

ר"ן מה שחולק בזה על הרשב"א, ועי' חי' הר"ן לסנהדרין דהתעורר להקשות דלמה בהך דא"ל בעל החלום של פלוני של מעשר שני לא משגיחין, דד"ח לא מעלין ולא מורידין בשלמא נדוהו בחלום ניחא די"ל דמן השמים הרחיקהו, אבל בנודר בחלום לא שייך זה, ועי' תשב"ץ ח"ב סי' קכ"ח וסי' קכ"ט שהאריך ליישב קו' זאת מהך דנדוהו בחלום להך דסנהדרין, וחילק בין חלומות הצודקות שבאו לנו ע"י מלאך, ובין אותן אשר על ידי שד וכח המדמה, כמו שחלקו בש"ס ברכות פ' הרואה, ועי' ירושלמי פ"ב דמעשר שני ושאלתות פרשת מקץ, ועי' (יבמות צ"ג ע"א) והא אקריהון בחלמא קנה רצוץ לא ישבר ר"ל דרי חייא חייש להו, ועי' (בכורות ח' ע"א) ר' יוחנן חזאי בחלמא, אבל ר"מ אשכחן בפירוש דלא חשש לחלומות אפילו בעניני הנהגה ודברי רשות לבד, אבל בדבר הנוהג להלכה והוראה כ"ע ס"ל דאסור לסמוך ע"ז, וא"כ רבינו יעקב זה דעשה שאלות חלום על שאלות והוראה, אפשר דמ"מ לא סמך דעתו למעשה, רק על מה שהוציא ממסקנת הש"ס והפוסקים לפי ההוראה המסורה לנו מפי חז"ל בקבלה:

ז

מה שהבאתי דברי מרן הכ"מ פ"ב מהלכות טומאת צרעת ה"ז, דמפני זה פסק הרמב"ם דספק בהרת קודם לשער לבן טמא, משום דלא בשמים הוא ולא משגיחין במה שאמר רבה בשעת מיתתו טמא, כי הגאון מפ"ב וז"ל והנה מדברי מרן יצא לנו דין חדש, דכל שאמר תלמיד חכם דין אחד סמוך לסילוקו, יהיה בכלל לא בשמים הוא, ולא שמענו זאת אבל עיקר המאורע ברבה לא היה ידוע לשום איש במוחש, דהרי לא שמעו דברי רבה ולא הבת קול רק מה שראו את הפיתקא, והנה היכי שאמר אליהו הלכה מצד עצמו באמת לא משגיחין עליו, ואולם אם אמר בשם תלמיד חכם מעיר אחרת, ואפשר לברר הדברים בודאי מהמנינן ליה, כמו בהך (עירובין מ"ג) בהנהו שב שמעתתא דאתאמרו בצפרא בסורא, ולפניא בפומבדיתא, דאמרינן דאליהו אמרן, אלא ודאי היכי דאפשר לברר, מהמנינן באמת לנביא ששמע מפי חכם, ובלא אפשר לברר שוב הדר הדין דלא בשמים הוא עכ"ל הגאון ז"ל, הנה שכח רומכי"ת להעיר מש"ס (קידושין ע"ב ע"א) דאמרי' רבי ניבא קודם מותו הרבה ענינים וניבא ג"כ דרי' אחי בר הושיעא שמתינהו להנהו דאקפי כוורי בשבתא ואשתמוד, ועי' רדב"ז ח"א סימן קפ"ז דרבי בא לאשמועינן אפילו אם נראה לחכמים שמפ"ז שמנדין יצאו לתרבות רעה, בכל זאת לא יניחו מלדון ולעשות כהלכה, אע"פ דלפי הנראה לא היה שם רק איסור דרבנן ואפילו הכי לא חשש ועשה המוטל עליו ע"ש, אולם משם אין ראיה דהוא מ"מ לא ניבא לדינים ולמעשה רק מכח הסיפור נלמד דין אחד וכה"ג אין זה בכלל לא בשמים הוא:

ובעיקר דברי רומכ"ת רואה אנכי כי כן דעת התוס' (ב"ב פ' הספינה ע"ד ע"א) על הך דפליגי תרי אמוראי בארעא, ותרי מלאכי ברקיע, מאי כדכוד ופיי התוס' שם דאליהו אמר להם, כמו דאמרינן (עירובין מ"ג) עכ"ל, ואע"ג דאמרינן (מכות ד"ג ע"ב) על הך דחייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן, ומקשה הש"ס מאן סליק לעילא, משמע דאין אפשרות כלל להודיע לנו דין שמים, והרי אפשר לנו דאליהו אמר לנו מן בית דין של מעלה, כמו שאמר לנו דפליגי שני מלאכי בפירוש מלת כדכוד, היינו שמה במכות מיירי לענין דבר הלכה, להנהגות ב"ד של מטה, אם חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן או לא, כגון לענין פטור תשלומין, דאם חייבי כריתות בכלל מלקות, שוב אין לוקה ומשלם, ע' ריש פרק אלו חלוקין, אולם אם אין מלקות בכלל כריתות, א"כ לדידן דלא קי"ל כר"נ בן הקנה אין כרת פוטר מתשלומין, ובכה"ג כיון דהלכה רווחת אצלנו לא בשמים הוא, ואסור לנו לסמוך בדין והוראה על מה שבא לנו מב"ד של מעלה או מכל דבר של מעל' מדרך הטבע, מקשה הש"ס שפיר מאן סליק לעילא כמו שביארתי בספרי סוף פ"א, משא"כ בדבר אגדה מצינו הרבה פעמים שאליהו אמר לנו מה ששמע משמים, כמו (סוטה דף י"ג ע"ב) לענין מיתת משה, סמליון אמר וימת משה ספרא רבא דישראל, ופיי התוס' דהוא שם מלאך, וכ' מהרש"א בח"א שם אליהו שמע כן משמו, וכן פרק קמא דגיטין אשכחיי ר' אביתר לאליהו א"ל אלו ואלו דברי אלהים חיים, וכן פ"ק דמגילה כמאן עבדא אסתר שזימנה את המן, אמר אליהו ככלהו תנאי וכלהו אמוראי וכדומה הרבה בש"ס ואגדות, וע' ס' חסידים סי' תתרי"ו[36].

העולה מכל זה שיש לנו שלשה ענינים מחולפים, דבדבר שנוגע לדין והוראה, אין שומעין להנביא ואליהו ורוה"ק ובת קול וחולם צודק וכדומה בשום פעם, בלתי אם אינו רק בירור הדברים, וכן אין שומעין לאליהו אפילו אמר ששמע מפי ת"ח הלכות ודינים, אם אי אפשר לברר, כמו ברבה פ' הפועלים, ואם אמר ששמע מפי ת"ח ואפשר לברר הדברים, כמו בהך דעירובין בהנהו שב שמעתתא שומעין לו, ובדבר אגדה ומוסר סומכין בכ"מ על דבריו, הן מה ששמע מפי מלאכי מעלה, או מפי ת"ח, וכן נמי בדברים הנוגעים לבריאות גוף האדם, וענין חשש סכנה, סומכין עליהם כמו בהך (נדרים ד' ע"ב) אמר

[36] הגה לשון ס' חסידים סי' תתריי"ו לאחר שמתו נביאים האחרונים מכאן ואילך לא נתנה רשות לעליונים ולא לתחתונים להרבות פסוק א' כיצד לעליונים, המלאכים לא יוסיפו פסוק אחד, כגון פליגי תרי מלאכי ברקיע - הוא ש"ס פ' הספינה - לא יוסיפו לדבר שום פסוק שאינו מן המקרא, וכן התחתונים כגון אליהו הכל מד"ד ספרים, מפני שאחר שפסקו הנביאים לא ניתן לכתוב, לא פסוק אחד ולא אות אחת, שנאמר לא תוסיף על דבריו, לכך עשו בעלי מסורת מכ"ד ספרים סך פעמים של כל תיבה הנמצאות במקרא, כי ידעו שאין להוסיף אות אחת, ומה שכתוב הלא הוא כתוב על דברי גד החוזה או מה שנמצא על מדרש עידו, אנשי כנה"ג אמרו מה שהוצרכו לדרוש, וכבר אמרו אין נביא רשאי לחדש דבר על כ"ד ספרים לא מלאך ולא אליהו, אלא כל מה שמלאכים וצדיקים עוסקים בגן עדן רק בכ"ד ספרים ובתורה שבעל פה עכ"ל:

אמימר מאן מלאכי השרת תלמידי חכמים, דאי מלאכי השרת ממש הרי בקיאי בצורת הולד טפי, ואמאי אין הלכה כר״י בן דהבאי בשם המלאכים, משמע דוקא משום דבקיאי בצורת הולד הוא דהסברא דהלכה כמותם, אבל באמירת המלאכים לבד לא יספיק לגמור הלכה כמותם, וכן הענין בהך (ברכות נ״א ע״א) ג׳ דברים סח סוריאל ומלאך המות ונפסק הענין כן, בש״ע או״ח סימן יו״ד ויו״ד סימן שי״ט, דג"כ הוי סכנה ובירור, אבל בהלכה מקובלת ומפורשת או בדבר אשר תלוי בסברא, בודאי אין סומכין על דבריהם, ומצינו ג"כ (מנחות מ״א ע"א) דמאן דס"ל ציצית חובת מנא, פליגי אמלאכי דאשכחיה לקטינא ושאלו ענשיתו אעשה, שוב מצאתי בס׳ בן יוחאי מהרב רמ״ק שהתעורר בקצת דברים אלו:

ח

עוד כתב אדוני הגאון נ׳ דלא בשמים לא שייך רק בנביאים שבאו אחר משה רבינו, אבל במשה עצמו ראינו דמגדף שרצה ליטע אהלו בשבטו של דן, יצא חייב בב״ד של משה, מפני שהיה בן המצרי, וקשה מי הגיד לו למשה רבינו זאת, והרי קי״ל רוב בעילות אחר הבעל אפילו פרוצה ביותר, ועל כרחך דידע זאת ברוה״ק, הרי מפורש דמשה רבינו עצמו היה רשאי לדון ע״פ רוח נבואה אשר נחה עליו עכ"ל הגאון, ואולם באמת הדבר תימא דלמה באמת ישתנה ב"ד של משה, אחר שראינו שגם בית דינו דנו רק כפי התורה, וקראו למקושש ומגדף הוראת שעה, מפני שדרך אלו העונשי׳ לא היו ע״פ התורה, ואס"ד דמה שלא הניח משה רבינו המגדף להסתפח בנחלת מטה דן, שלא על פי דין תורה, למה לא קראו את זה גם כן הוראת שעה, ואפילו נאמר תורה מגילה מגילה ניתנה, היינו שלא פירשה והבינה משה לישראל בזמן אחד כמו שיתבאר בסמוך, אבל בזה ליכא פלוגתא כלל דבשעת קבלת התורה בסיני, במשך שעלה משה למרום, קבל כל התורה כלה, הן שבכתב והן תורה שבע״פ, וא״כ כבר קיבל הדין דלעולם אין חוששין לבנים משום ממזרים, ולמה דחה את המגדף מנחלתו, אכן כבר כתבתי מאמר בירור אליהו, לענין מה שדנו ב"ד של משה ע"פ עומר המן, בעבד שנגנב, ולענין ספק בן ט׳ לראשון וז׳ לאחרון, דבדבר שעושין ב"ד רק מפני שנעלם מהם מעמד ומצב הדבר, בזה יכולים לברר, ומפי״ז היה סומכין על מה שאחר הטבע, וכן יסמכו בזה על אליהו להבא כמ"ש שם, כן גם כאן סמך משה ע״פ הנבואה שבירר לו כי איש זה נולד מטיפה שנזרעה מן המצרי, ועשה משה מעשה אע״ג דקי״ל בכ״מ רוב בעילות אחר הבעל, כמו שבירר עומר המן דזה היה בן תשעה לראשון או בן שבעה לשני, וכן לברר הדברים ע"י בת קול קי״ל דמשיאין אשה על ידו, דגם כן אינו רק בירור, ורק להמית אדם כיון דצריך דוקא

שני עדים, ובירור לחוד אינו מועיל, ומפ"ז גם בירור נבואי אינו מעלה ומוריד, וכן נמי לענין קידושין דקי"ל דהיא והוא מודים ג"כ אינו מועיל, רק שני עדים בעינן שתתקיים הקידושין, ומפ"ז גם כאן אינו מועיל בירור לבד[37] אבל בעגונא ובדיני ממונות הלכה בידינו, דלא אברי סהדי אלא שלא יוכל לשקר, ואם נודע לנו בירור בלא עדים נמי מועיל, א"כ גם בירור ע"י נביא ורוה"ק מועיל:

ט

לפרק שני מאמר בירור אליהו

הנה חכם אחד מופלג ושלם במדע טען טענות נגדי במכתבו אלי כתוב, נגד היתר נאמן שתקעתי בפרק זה בהוראה, דבירור מעמד ומצב הענין יוכל אליהו ע"פ כח נבואי לברר, אולם להורות אין בידו על פי כח נבואי, מפני שמתנגד לעיקר שנתנה תורה לא בשמים הוא, והנני מעתיק בקיצור לשונו וז"ל, ראשונה לא הבינותי מה ירצה רומכ"ת במלות מעמד ומצב הדברים לפי אמתות מציאותם, כי לפי דעתי כל ספק מוסב על העלם מעמד ומצב הדבר, דרך משל בעניני איסור והיתר, יהיה הספק אם הדבר אשר אנחנו דנין עליו הוא במעמד איסור או במעמד היתר, והדמיון במחלוקת ר' יוסי בר' יהודה וחכמים בנקבה המרה (חולין מ"ג) לר"י בר"י טרפה משום שבהמה זאת הוא במעמד אינה יכולה לחיות, ולחכמים היא במעמד יכולה לחיות, ואם דעת רומכ"ת שרק בהעלם סיבות המתנגדות מושגות בשכל, ואין אנו יודעים להכריע שני חלקי הסותר אחד על חבירו, בזה אין יכול אליהו להכריע, אולם בהעלם סיבות מהצדדים אשר מולידות הספק, בזה יוכל אליהו להכריע, אכן אחת אשאל מאתו, על מה הטביע רומכ"ת יסודו בזה, מה לנו לחלק אם שני צדדי הספיקות נמשכות אחר סיבות בלתי מבוארות, או נמשכות אחר טענות מתנגדות מבוארות בשכל, ואין בידינו להכריע, ומדוע נשלל ממנו הכרעה בפנים השני, ונאמין לו בפנים הראשון, ועוד הלא ש"ס מפורש (ב"מ קי"ד ע"ב) אשכחי' רבה בר אבוה לאליהו אמר ליי' מנין שמסדרין לבעל חוב, א"ל גמר מיכה מיכה מעירוכין ע"ש, ראינו שעסק אליהו ג"כ להכריע בספיקות הדינים עכ"ל השואל:

וזה מה שהשבתי לו, ידידי, רואה אנכי שעדיין לא ירד רו"מ לעומק הסברא אשר יריתי פה לאבן פינה, לכן מוכרח אנכי להאריך קצת להסביר על נכון ביתר שאת ויתר עוז,

[37] הגה הנה הרבני המופלג החכם השלם בתורה ויראה מ' קאפיל לבוב נ"י מפרעשבורג עוררני מדברי החלקת מחוקק ה' קידושין סי' ל"ה ס"ק ג' שאם יבא אליהו ויאמר שהאמת כדברי העדים שמסרו המעות לידה רק שהחסרון מצדנו א"כ מידי ספק קידושין לא נפקי ע"ש, הרי אע"ג דעד הצריך שבועה אינו עד, בכל זה מקרי ספק עכ"פ ראינו דגם גבי' קידושין מועיל בירור אליהו אע"ג דשם בע"י דוקא שני עדים, אכן שאני התם דהרי איכא גם כן שני עדים רק כיון דעדים נוגעים היה לפוסלם והבירור בא לברר חזקת כשרות דעדים והקידושין נתחקו רק ע"פ עדים ולא ע"י בירור אליהו:

למען לא ישאר שום ספק ונבוכה, ומקורם אראהו שבעיקר חילוק זה, כבר דרך בו שר התורה הגאון בעל משנה למלך פ"ט מהי אישות סוף ה"ו, ורמז בקצרה לחילוק זה ע"ש, אולם לא הביא הראיות אשר יחדתי להם בספרי, ועתה אבאר קצת ללבן הדבר בדמיונות קרובות לנו, ומזה יקיש על השאר, שתי חתיכות אחת כשרה ואחת טרפה שנתערבו, בענין שאין להכיר איזה כשרה ואיזה טרפה ויבא איש המוני אחר ויקיף חתיכה זאת לבהמה הכשרה, ועל ידי עוצם חוש הראות ובקיאתו בענין זה, יכיר כי חתיכה אחת דומה ממש להבהמה, ואין ספק אצלו כי חתיכה זאת מבהמה כשרה היא נפרדת, הנה לפי ההלכה דמקיפין בריאה (יו"ד סי' ל"ו) ולפי הכלל דעד אחד נאמן באיסורין, נאמין לו ויהיה הרשות לנו לאכול החתיכה, אשר היה עליה שם ספק מקודם מחמת התערובות, וכן קי"ל (יו"ד סי' צ"ח) בתערובות טעמים, מועיל לנו קפילא ארמאה מפני דלא מרעי אומנתו, והנכרי הזה וההמוני הזה, אשר אנו עושים מעשה ע"פ דבורם, הנה לא יעלה על דעת שום איש שהמה המורים בחתיכה זאת, ודבורם נקרא הוראה, כי בודאי אין בידם ללמד ולהורות, ואינם רק מגלים לנו דבאופן הזה שנתברר אצלו איזהו איסור ואיזהו היתר, לא אסרה תורה מעולם:

אבל בדבר שנעלם מאתנו ההכרעה, מצד הדרשה או מצד הסברא, כמו במשל שהביא רו"מ, הנה הכרנו המרה בחוש וראינו כי נחסרה בבהמה זאת ואין על העדרה שום ספק לנו, רק הספק תלוי בחוק המקובלות, אם גם חסרה המרה הוא בכלל הטריפות שאסרה התורה או לא, ועתה מה יש בכח איש המוני לברר באופן הזה הרי בירורו אינו מועיל בדבר שנראה לעינים לכל העולם, והספק אם הוא בכלל טרפה אינו בידו ג"כ לבצע הדבר ולומר חוות דעתו ולא גרע שוב כח אליהו ע"י הכרתו וחכמתו אשר נשפע בו מכח רוח נבואי, ובפינה הראשון שאמר שיודע שחתיכה זאת כשרה, נאמין לו, ובפינה השנית אם יבא אליהו אלינו ויאמר בא אלי ברוה"ק שדבר זה אסור או מותר, ולא יגיד סברא וראיי לדבריו, זה הוא מתנגד להכלל שנתנה תורה לא בשמים הוא, ואין נביא רשאי לחדש, וכיוצא בזה מצינו (יו"ד צ"ח ס"ג) לענין ספק חסרון ידוע, דקי"ל דאינו נופל בגדר הספק, מפני דאם זה אינו בקי ומכיר אחר יכיר ע"ש בטוי"ז, ראינו דאם אפשרות מפנים רחוק לבא אל בירור הדבר שוב זה אינו נופל בגדר הספק מה שנעלם מאיש אחד פרטי, ורק בנעלם הדבר מכל מין האדם יחד, זה מקרי ספק, היינו מפני שנפסקה הנבואה מאתנו ולא ניתנה התורה למלאכי השרת רק לבני אדם לפי התנהגותם בהילוך וסידור הטבע, ומפ"ז כל שאי אפשר להתברר לפי מעמד האנושי נקרא אצלנו ספק, ואין אנו דנין על אפשרות בירור למעלה מטבע אנושי, אולם לעתיד שתהיה הנבואה מצויה

אצלנו, כמו שיעיד לנו הכתוב שנאמר והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו' (יואל ג') אזי כל הספיקות שיהיו במהות הדבר לא יהיו נקראים ספיקות, דיהיו ספק חסרון ידוע, מפני שיהיה אז אפשרות לבירור, ע"י הבטה נביאות אשר כחה עכ"פ כהשגה חושית:

ומזה הענין הם כל הענינים שהבאתי בספרי שם, ואנכי מוסיף פה עוד (פסחים ט"ו) איך נשרוף התלויה עם הודאי, שמא יבא אליהו ויטהרנו, וגם בירושלמי רפ"ק דברכות לכשיבא אליהו ויאמר זה בין השמשות מאן פליג, היינו מי חולק על נביא מוחזק, אשר יבא להגיד אימת יום ואימת לילה, וע' תוס' (מנחות ס"ד ע"א) ד"ה ואפילו נתכפר שאפשר שיגיד לנו אליהו אם הוא כחושה בבני מעיים, וע' תוס' (חולין ל"ח ע"ב) ד"ה זה פרוש למיתה, דאצטרך קרא מיוחד אם יבא אליהו ויאמר, שיציאת נשמה מהאם, והולדת הולד היו כרגע אחת מבלי קדימת אחד על חבירו ע"ש, ראינו דלא חשבו ידיעה נבואית לדבר רחוק עד שהצריכו קרא מיוחד ע"ז, כיון שתהיה ענין נבואה נחוצה להנהגת ישראל לעתיד, וא"כ תהיה אפשרות אז לבירור אחר בלא השגה חושית, וע' עוד דברי החלקת מחוקק ה' קידושין סי' ל"ה ס"ג שהבאתי שכ' שאם יבא אליהו ויאמר שהאמת כדברי העדים רק שהחסרון מצדנו א"כ מידי ספק קידושין לא נפקי ע"ש:

ואולם מה שבא בהשגת רו"מ מהך (דב"מ קי"ד) דחשיב אליהו גמר מיכה מיכה מעירוכין, הנה ראיתי כי לא ע' רו"מ בעיקר הדברים בספרי, וכי אני אמרתי ושללתי שאליהו לא יהיה חכם בחכמת התורה כלל שלא יבין לדרוש בי"ג מדות שהתורה נדרשת, או שיהיה נעלם מאתו דרכי הבנת המקרא והסברא כשאר חכמי הדור לא אמרתי רק דבהשגת הנבואה אסור לו להורות, אבל במה שנוגע מצד ידיעתו בחכמת התורה, אינו נופל משאר חכמי הדור כמ"ש בפי"א "ואכן צריך שתדע שאע"פ שנתאחדו שתי המעלות באיש אחד, היה מתנהג בכל אחת לפי משפטה וחוקתה, ולא היה מערבב הדברים, ובעת שנחה עליו רוח ה', אמר כל הדברים שקבל מרוה"ק, ובעת שהיה דן והורה היה מתנהג בהוצאת הדינים ע"י המדות הנדרשת, כמו שיתנהגו שאר חכמי דור ע"ש" ועתה הנה בהך דשמין לבעל חוב ראינו דלא בא אליהו מכח נבואה, רק מכח דרשה גז"ש מיכה מיכה, וכאשר ספרו חז"ל שאליהו היה שכיח בישיבות א"י ובבל, ולמד אצלם והיה נחשב כשאר חכם מחכמי הישיבה, ומזה המין המה כל דינים הנזכרים (פ"ק דברכות ג' ע"א) שמתפללין בדרך, ומתפללין תפלה קצרה, ואין נכנסין לחורבה ע"ש, וכדומה כל אלו הדברים לא אמרם מטעם הנבואה, ומזה המין הוא ג"כ מה שהבאתי בפנים מהך (בכורות (פ"ד) [כ"ד] ע"א) עד יבא ויורה צדק לנו נקט לשון ויורה, היינו מצד

חכמת התורה אשר בו ויקרא מורה בפינה זאת לא מנבא, וכן (מנחות מ"ה) אליהו עתיד לדורשו וכן הך דכי רש"י (חולין ל"ו ע"א) חולין לעולם משמע, פרש"י עד שיבא אליהו, ושם ג"כ אינו ענין בירור, רק פלוגתא דדינא, אם ישנו לשחיטה מתחלה ועד סוף ומ"מ הכרעת אליהו יהיה באלו הענינים, ע"י ראיות וסברות כשארי משא ומתן של הלכה ע"י חכמי הדור, ועיקר קו' הש"ס (שבת ק"ח ע"א) מאי דאמר עד שיבא אליהו ויאמר, היינו דאם היה נאמר עד שיבא ויורה, לא היה מקום להקו' דלא בשמים הוא, אולם לשין ויאמר משמע שאמירתו לבד תספיק בלי שום ראי' נוסדת ע"פ התורה והסברא, ומפ"ז שאל הש"ס מה עד שיבא ויאמר ופרש"י איסור והיתר אין תלוי בו דלא בשמים הוא, ואם יבא מצד חכמתו נופל הלשון עד שיבא ויורה או וידרוש[38]:

ומה שהביא רו"מ מהך הדמיון דנקבה המרה, אחשוב שבירר לו ראיה זאת, להראות שגם ספק טרפה הוא ספק במציאות הדבר, דעיקר הטרפות מפני שאינה יכולה לחיות, וא"כ יודע אליהו זאת אם יכולה לחיות בחולי זה, הנה נעלם ממנו דברי הרשב"א בתשובה סי' צ"ח מובא יו"ד סי' נ"ז דודאי טרפה, ששהתה יותר מן י"ב חודש אינו מועיל ולא נתכשרה ע"י כך, ועובדא שלו היתה ביתרת אבר שחי יותר מן יב"ח, והטרפות כלם המה רק הלכה מסיני, ואין משגיחים על המקרים הרחוקים, ועיין (חולין נ"ד) בהך דמחו להו בכוליא ובגיד הנשה ומתו, דסבר למטרפי', א"ל וכי להוסיף על הטרפות הוא בא, אין לך אלא מה שמנו חכמים, וע' רמב"ם פ"י מה' שחיטה הי"ב וז"ל ואין להוסיף על הטרפות כלל, שכל שארע לבהמה וחיה חוץ מאלו שהסכימו בבתי דיני ישראל, אפשר שתחיה, ואפילו נודע מדרך הרפואה שאין סופה לחיות, וכן בהי"ג כ' שכל אלו שאמרו חכמים שהוא טרפה, אע"פ שיראה בדרכי רפואה שמקצתן אין ממיתין, ואפשר שתחיה, אין לך אלא מה שמנו חכמים ע"ש, וע' סי' ל"ג ביו"ד מה שטענו על הרמב"ם שהטריף ניטל לחי העליון, אחר שלא הוזכר בין ח"י טרפות למה לנו להוסיף, עכ"פ אם יבא אליהו ויאמר דחסרון המרה יכולה לחיות יב"ח, מ"מ אם היתה בכלל טרפות המסורות, לא יועיל דבורו מאומה, ואין לברר דינים אלו רק דרך דרשה וסברא כשאר הוראות המסורות רק לב"ד לבד:

[38] הגה ודע שמ"ש במשפטי הוראה ע' ע"א בהערה דאליהו יחזור את ב"ד הגדול, והבאתי לשון הרמב"ם שאליהו יקדים לביאת המשיח וכן חזרת הנבואה תקדים לביאת המשיח מצאתי עתה מפורש בירושלמי פרק ה' דמעשר שני, זאת אומרת מדאמרה המשנה תנאי היה אימת שיבנה בהמ"ק ולא אמר אימת שיבא בן דוד, מכאן שבהמ"ק עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד, וכבר ידענו דבנין בהמ"ק אי אפשר בלי נבואה (ע' זבחים ס"ב ע"א) א"כ הרי מפורשת כרמב"ם דנבואה מוקדמת למלכות בית דוד היינו ביאת משיח, ועוד משמע כן מלשון הש"ס (פסחים ה' ע"א) בשכר ג' זכו וכו' לבנין בית המקדש ולשמו של משיח, הרי דחשבו בהמ"ק קודם משיח:

ו

על מ"ש בהג"ה ד' ה' לענין דברי הרמב"ם בנתחזק דנין ע"פ עד אחד אפילו מלקות, כ' הגאון מפ"ב הנה כדברי הרמב"ם מבואר ברי"ף ס"פ החולץ גבי' אשתמודעינהו דאחוה דמיתנא ע"ש, וכן מוכח פ' אם אין מכירין דעד אחד נאמן בעדות קדוש החודש, והמחלל יו"ט בעדים לוקה אח"כ מן התורה בלי ספק, וע' חי' רמב"ן רפ"ק דגיטין, כתב דליכא למילף עד אחד נאמן באיסורין, מן וספרה לה דאשה נאמנת על ספירת נקיים דהתם כל האיסור נתחזק רק על פיה, ומפ"ז נאמנת ג"כ לספור לעצמה, וקשה א"כ מלקות וחטאת בנדה, היכי משכחת לה, אלא ע"כ כיון שהוחזק על פיה לוקין אח"כ ג"כ, הרי ראי' שאתחזק מלתא בכל התורה עכ"ל הגאון הנ"ל, הנה מהך דר"ח אין ראי' כלל דטעמא דהתם לאו משום נתחזק, רק משום מלתא דעבידי לגלויי, ובכה"ג אין זה בגדר עדות כלל, כמו שהאריך הרמב"ם בסוף ה' גירושין, דע"כ צריכין עדות רק כדי לברר האמת מתוך השקר, ואם הגיעה לנו ידיעה ברורה בלא עדים ג"כ מועיל, וכאן מטעם זה האמינו עד אחד דהרי עבידי לגלויי ויתפס בשקר, ואין זה מטעם נתחזק, רק דבכה"ג לא הצריכה התורה הגדת עדים, כיון שניכר דבר האמת בלא אמירתם, וע' ירושלמי ראש השנה ר"פ אם אין מכירין דדייק מהך דיומא. הרואה אומר ברקאי, ומקשה וע"א נאמן באיסורין שניא הוא שאת יכול לעמוד עליו, ומקשה וחש לומר עד דהוא עליל ונפק הוא מנהרא, היינו דלא הוי עבידי לגלויי כל כך דמימר אמר אחר כך נההוה יום - ומכאן ראי' לשיטת הרב נו"ב מה"ק חאהע"ז סי' ל"א, דבעד מפי עד ומפי שפחה דלא שייך עבידו לגלויי, דיכול לתרץ דבריו דשמע מפי חברו, ולא יתפוס בשקרו לא מועיל עבידו לגלויי, להאמינו על ידי זה, וכן הוא שיטת הריב"ש סימן קנ"ה - ומשני חכימא לי' מלתא, והיינו דניכר גם למטה בשעה שהוא אומר שכבר יום הוא, וקאמר בירושלמי דמכאן אם אמר אחד נולד בשבת מלין על פיו ע"כ, והנה שם ע"כ לאו מטעם נתחזק אתינן עלה דהרי עיקר העדות היתה שנולד בשבת, כדי למול אותו בשבת, ולא נתחזק לידתו ביום שבת עדיין לשום דבר, ומכל מקום ראינו דמהימן, אלא ודאי דלאו מטעם נתחזק הוא, רק בדבר העומד להתברר, אין זה נופל בגדר עדות, וע' (ש"ך ח"מ סי' מ"ו ס"ח) מה שכ' על דברת התוס' (כתובות ך"ב) ד"ה ערעור פגם משפחח גלוי מלתא בעלמא, והקשו בתוס' הרי כיון ששנים מעידים שהוא בן גרושה, וא"כ לעולם לא יתברר הדבר דהרי תרי כמאה, והקשה הש"ך הרי כ' התוס' (יבמות פ"ז ע"א) דבדבר שידוע לכל העולם לא שייך תרי כמאה, וע' נו"ב מהד"ק חאהע"ז סי' ס"ה שהקשה קו' זאת בשם גאון אחד, ונעלם ממנו כי כבר הקדימו הרב הש"ך כאן, עכ"פ בירור גמור עדיף משני עדים, ואין זה

נופל בגדר נאמנות רק דנחשב כאלו מברר דבר חושי על עץ שהוא עץ, או בענין מספרי שאין להכחיש אותו, וזה הוא כח כל הסברא מן מלתא דעבידי לגלויי[39]:

יא

מה שהחלטתי בפרק בירור אליהו ה' ע"ב דאם בא נביא ואמר, פלוני חלל השבת אין דנין על פיו לחייב העושה מיתה אף על גב דאינו רק בירור, מפני דדוקא שני עדים בעינן לענוש את האדם והבירור בלבד לא יספוק, הנה ראיתי דבר ברדב"ז ח"ב סי' תרנ"ב שסותר לכאורה כלל זה, וז"ל שאלת הא דקים לן שאם יקום נביא מוחזק, ויצוה לעבור על מצות התורה חוץ מעכו"ם דשומעין לו, וקשה עליך לקבל שאם יקום נביא מוחזק ויאמר, מצוה להרוג פלוני או עיר פלונית, ואיך נשמע לו, כיון שאין נראה לב"ד לעשות כן, ואפילו אם אמר כך נאמר לי מפי ה' הרי אמרו לא בשמים הוא, וכאן שאין הדין נותן להרוג רק בעדים והתראה, איך נשמע אל דברי הנביא לעבור על מה שכתב בתורה ולא די לנו זאת אלא שאמרו חז"ל דמצוה לשמוע אליו בזה, תשובה גם בעיני יפלא, עד שעלה בדעתי שאין הדברים אמורים, רק במצות שבין אדם למקום, אבל בין אדם לחבירו אין שומעין, אלא שראיתי דגרסינן (סנהדרין סוף פי' הנחנקין), בכל אם יאמר לך נביא עבור על דברי תורה שמע לו, חוץ מעבודה זרה הרי לך בהדיא שאין להוציא מן הכלל רק ע"ז, אבל שאר כל התורה לא, והטעם דמי שצוה על המצות, הוא שצוה אליו תשמעון, וכיון שמצוה לעבור ויש לו טעם לקיום התורה והמצות, כמעשה אליהו אליו תשמעון אפילו להרוג נפש, ודומה למה שאמרו בית דין מכין ועונשין שלא מן הדין, לפי הוראת שעה לעשות גדר לתורה ולמצות, כך נ"ל עכ"ל, הנה ראינו שהחליט הרדב"ז אפילו להרוג את האיש הורגין על פי דברי נביא לבד:

אולם כשנחקור היטב נראה, דאין כאן סתירה לדברינו, דבודאי אם דברי הנביא באו בפרטות רק להרוג את איש פלוני, זה הוא עיקר המצוה דאליו תשמעון, ואפילו ב"ד עושין כן בהוראת שעה, אכן אם באו דבר הנבואה בסתם נודע לו שזה הרג את פלוני ולא

[39] הגה ולדידי קו' הש"ך והנו"ב לק"מ בלא"ה, דהרי ראינו בש"ס (ב"ק ע"ז ע"ב) בבא הרוג ברגליו הוכחשו העדים, אע"ג ששנים שאומרים שנהרג, מכחישים אותו שאינו זה אשר עומד חי לפנינו, וכבר הביא הרב נו"ב ראי' מש"ס זה, אבל האמת הוא כיון שהסברתי הדבר דכמו שאין הגדת עדים מועיל להכחיש דבר שנודע לנו בחוש ונסיון, כך אם אנו רואין ומכירין בטביעת עין שהוא חי, ויודעים את האיש הנוכחי, ע"י האותות חיצוניות אשר ניתנו לכל איש שנבדל בהם ע"ז מזולתו הן ע"י פרצוף או תואר פניו, ועדים אומרים עליו שנהרג הוי כמכחישים הידוע ואומרים על עץ שהוא אבן, ובזה האופן כוונו התוס' דבדבר שידוע לכל העולם לא שייך תרי כמאה, מפני שניכר הדבר במוחש, אולם בדבר שלא נודע לנו ע"י הבטה מוחשית, רק ע"י השתלשלות המקרים הנופלים בענין זה כמו ערעור דפגם משפחה, שאין לנו כאן שום ראי' והבטה מוחשית רק ידיעה מקרית מה שקרה למשפחה זאת, וענין זה לא נודע רק על ידי אמירת העדים, ובהעדר אמירתם נעלם מעמד הדבר, והקשו בתוספות שפיר, כיון שתרי כמאה אם כן אין זה גלוי מלתא, ומי יוכל להכחיש אותם שיאומן דבריהם יותר מאמירתם ולא יתברר לעולם כן נראה לי נכון:

פירש שה' צוה לדונו במיתה, ואומר בנבואה רק את העבירה שעבר ולא העונש, הנה גמר דינו של זה אינו תלויה רק בב"ד לבד, אשר מחוייבים להתנהג בעונשו כדין תורה, אזי אין דנין אותו במיתה, ואם אמנם שאסור לספק בנבואתו שפלוני הרג את הנפש, מ"מ זה לבד אינו מספיק, ואפילו באומדנא יותר קרובה אם נעדר לנו שני עדים קי"ל אין הורגין כמשל שהביא רבינו בס' המצות מל"ת ר"צ, ואין בידינו לגמור דינו למיתה בשום פנים, אבל אם בא נביא בשליחות ה' בפרטות וביחוד על העונש שה' צוה להרוג את פלוני אזי אין מתעצלין בדינו, ולא גרע משאר הוראת שעה שעוקרין דבר מה"ת לשעה, וז"פ וברור:

אכן דברי הרדב"ז תמוהים בעיני מצד אחר, דבלשון השאלה נזכר ואיך נשמע אליו כיון שאין נראה לבית דין לעשות כן אפי' בהוראת שעה, משמע דס"ל כשיטת התוס' שהבאתי בספרי דף ז' ע"ג, דנביא א"צ למגדר מלתא, ומיד שבא במצות ה' חייבים להקשיב בקולו, אפילו לא היתה בזה נחיצת שעה, ואיך מסיים אח"ז הרדב"ז בסוף דבריו ודומה לזה שאמרו ב"ד מכין ועונשין שלא מן הדין בהוראת שעה ולעשות גדר לתורה, הרי מראה דעתו דדוקא הוראת שעה ומגדר מלתא נחוצים בעקירת דבר מן התורה, אבל האמת יורה דרכו דרדב"ז ס"ל כשיטת התוס' שהבאתי בספרי פ"ה דף יו"ד, דלהנביא מאמינים לדבריו שיהיה מגדר מלתא, כמו בהך דאליהו בהר הכרמל, אבל חכמים אין עוקרין דבר מן התורה רק במגדר מלתא גלויה, וכוונת השואל ברדב"ז היתה כיון שאין לב"ד נראה לעשות כן אפילו בהוראת שעה, היינו שהם אין רואין נחיצת העקירה, ומסיים הרדב"ז אע"פ שהב"ד אין יודעים את הנחוץ וההכרח בשעתם, מ"מ נאמין להנביא שיגיע מזה הטבה כללית לאומה וזו ברור בדעת הרדב"ז:

יב

לפרק שלישי מעניני הוראת שעה

מעניני הוראות שעשו השופטים והנביאים ע' ראב"ד פי"ג מה' שמיטה ויובל הלכה י' הא דנטלו כהנים משלל מדין הוראת שעה היה ע"ש, והנה חוץ מה שהזכרתי בספרי מה שצוה יהושע את סוסיהם תעקר, ואם צער בעלי חיים דבר תורה, א"כ איך עשה זאת יהושע לצוות לעבור על איסור תורה, ע"כ צ"ל הוראת שעה היה, וע' תשובת בית יעקב סי' קכ"ט שהתעורר באמת, מדוע לא הזכיר הש"ס בהוראת שעה רק אליהו בהר הכרמל, ולא הזכירה שם הברייתי עשיות יהושע שעבר על איסור תורה צער ב"ח, וכי לתרץ כי ענין צער ב"ח אין מבורר כ"כ לאיסור תורה, משא"כ שחוטי חוץ איסור מבורר הוא גלוי לכל, וע' ילקוט תהלים ס' ומדרש נשא פי"ד לי גלעד ולי מנשה, אם בא אדם

לומר מפני מה בנה יהושע מזבח בהר עיבל, והלא המשכן קיים, אמור לו אני שאמרתי ובנית שם מזבח להי' אלהיך מזבח אבנים, יהודה מחוקקי זה דוד, אם יאמר לך אדם למה הקריב דוד בשעת איסור במה, שנאמר ראה הבקר לעולה, אמר אלקים אני הוא שאמרתי להקם להי' מזבח, ראינו לדעת המדרש מזבח יהושע ודוד הוראת שעה היו, אע"ג שלא הוקם עדיין המקדש בירושלים והותרו במות, ע"כ לומר דס"ל להמדרש דאף קדושת משכן אין אחריה היתר, ע' ירושלמי פ"ק דמגילה ודברי הרב יפה מראה שם, והש"ס בבלי לא חשוב אלו להוראת שעה, אפשר ג"כ כתי' הבית יעקב, שאין האיסור מבורר כל כך, אחרי שפשטות המשנה (זבחים ק"ב) דעד שלא הוקם המקדש הותרו הבמות, ולא היה זה נגד התורה, וא"צ לבא מטעם הוראת שעה, ומפ"ז לא חשבו בברייתא רק אליהו בהר הכרמל:

אבל יש לתמוה על ענין האלה שהיתה במשכן השם בשילה, כדכתיב ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש השם, וקשה הרי איסור המצבה ואיסור נטיעת אילן במקדש לעולם עומד, בין במקדש בין במשכן נוב ושילה וגבעון, אע"פ שלא הקריבו קרבן, ע' רמב"ם פ"ו מה' עכו"ם ה"א, וזה היתה עיקר הכעס על בני גד ובני ראובן, שעשו ביד רמה להקים מצבה, אע"פ שלא הקריבו קרבנות על מזבח שבנו, מ"מ היתה מצבה להתאסף שם וזה אסור, וכן הוא שיטת הספרי הביאו מרן הכ"מ פ"ו מה' עכו"ם ה"ט, דנוטע עץ אפילו בהר הבית אסור בלאו, ואיך הניחו האלה אצל משכן ה', ועוד הקושיא עצומה הנה לא מצינו שהיה משכן רק בשילה ונוב וגבעון, ואיך הזכיר הקרא מקדש ה' בשכם, וכן יוקשה מה שמצינו במלחמת גבעה ויבכו וישבו לפני ה' בית אל, ויעלו עולות ושלמים, וכן מצינו ביום השני ויבא העם בית אל, ויבכו בכי גדול ויבנו מזבח ויעלו עולות, וקשה הרי לא מצינו מעולם המשכן בבית אל, וגם ראינו שבנו מזבח, ורד"ק כ' דבעת הזאת היתה המשכן בשכם, אולם לא מצינו זאת בשום מקום שיהיה משכן ה' בשכם והאמת כי מצינו ברשב"ם פ' ויחי על קרא עד כי יבא שילה, הכוונה על שכם כי באו שמה להמליך את רחבעם, ושם נתחלקה המלוכה, ושילה ושכם ובית אל קרובים זה לזה, ושם יש חלקה גדולה ואלה גדולה הנודעת היום לנו, כמ"ש (שופטים ך"א) חג להי' בשילה וגו', אשר מצפונה לבית אל וגו', העולה מבית אל שכמה, וכן נאמר בד"ה ויבאו אנשים משילה ושכם ושומרון, וע' רמב"ן פ' וישלח על קרא ויבא יעקב שלם עיר שכם, ועיקר המשכן היה בשילה, אולם כיון שסמוכין היו המקומות אלו זה לזה, נקרא גם בית אל ושכם לפני ה', וא"כ האלה היתה בין שכם לשילה, ולא היתה כל כך סמוכה למקדש ה', שיהיה בכלל איסור דלא תטע אשרה, ועוד יש לתרץ שהמשכן בא בגבול

האלה, שהיתה אלה קודמת לה בזמן, שעדיין היתה בימי יעקב שהטמין שמה את אלהי נכר, ואולי אין איסור רק ליטע אילן חדש אצל מזבח, ולא מה שככר נטעה מקודם:

וענין המצבה ע"כ צריך לומר הוראת שעה היתה, וכן ענין פלגש בגבעה מה שרצו בני ישראל לדונם בהרג ואבדן את אנשי גבעה, היה בכלל אותן שמכין ועונשין שלא מן הדין, כי לא נתחייבו מיתה על ביאת הפלגש, וגם לא הרגו אותה בידים רק גרמו מיתתה, ובאופן זה אין כאן עונש ב"ד, רק באו לעשות סייג וגדר לד"ת, וכן כתב רמב"ן פ' וירא, ואפילו לדעת מהר"י אברבנאל בס' שופטים שהאשים אותם בחמשה עבירות גדולות בכל זה הודה, שאין עונשין של אלו היו ע"פ דין תורה רק ע"פ הוראת שעה משום סייג וגדר, וכן בענין הנביא זקן מבית אל (מלכים א' י"ג) ואע"ג דהיה נביא שקר, מצינו שדיבר ה' עמו, בשעה שהיו יושבים בסעודה, (סנהדרין ק"ג) אמרו גדולה לגימה כי השרה ה' שכינתו על נביאי הבעל, והנה בע"כ לא היה עדיין עבודת הבעל בזמן ירבעם, רק עגלי זהב שהיתה עבודה לשמים, וע' מהרש"א שם בח"א, ועכ"פ נהג על פי התורה כשורה, כיון שדיבר הקב"ה עמו, ואיך נשא את גוית הנביא עדו על החמור, הרי קי"ל מת מצוה קונה מקומו, והוא מן עשר תקנות של יהושע ע' (ב"ק ע"ב ע"א) וא"כ נביא עדו היה נכרי כאן, ולא היו לו קרובים שיתעסקו עמו, וכבר אמרו לר"ע על כל פסיעה ופסיעה כאלו שפכת דמים, ע' תוס' (כתובות דף י"ז ע"א) ואיך עשה נגד תקנת יהושע, והנה מה שלמדתי רש"י (חולין וא"ו ע"ב) דאין קוברין צדיק אצל רשע מן הך דמלכים, ויקברו איש ויחי ועמד על רגליו, ורש"י (סנהדרין מ"ז ע"א) כי דאותו שחי היה נביא זקן מבית אל, וא"כ אין לטעון מזה אם לא נהג בדת ישראל אחרי דהש"ס קורא לו רשע, ולא היה ראוי שיהיה שכנו של אלישע, אולם דברי רש"י בסנהדרין תמוהים וכבר תמהתי עליו:

יג

מה שחלקתי בין אם עשה הנביא בעצמו דבר שנוגע אליו לבדו וענין זה הוא נגד התורה, שזה אין צריך בחינה לנביאתו, ובין אם מצוה לאחרים שיעשו נגד התורה דאז צריך לתנאים דמגדר מלתא, והוא כעין בחינה לנביאתו, הנה מצאתי חילוק כיוצא בזה בהקדמת הרמב"ם לפיי המשנה "אף על פי דנביא שמתנבא לטובה אינו חוזר לרעה, ואם מתנבא לרעה יוכל לחזור לטובה[40] זה דוקא במה שמנבא לאחרים, אבל במה שנוגע

[40] הגה ע"פ דברי הרמב"ם הללו נ"ל לפרש שיטת הש"ס (ברכות י' ע"א) בן עמוס כלה נבואתך וצא כך מקובלני מבית אבי אבא אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, והיינו דנביא המנבא לאחרים לרעה יוכל הקב"ה לחזור לטובה כמו שהיה בננוה ובכל זאת מוכרח הנביא להתנבאות כפי הנבואה שבאה לו דאם כובש נבואתו הוא במיתה בידי שמים, ומפי"ז הי' ישעי' מוכרח לנבאות לחזקיהו, ויוצדק הלשון כלה נבואתך וצא היינו כיון שלא בא רק לעשות המוטל עליו, וכיון שעשה שלו גמר שליחותו:

לנביא (שצמו) [עצמו] יכול הקב"ה לחזור אפילו לרעה, ומפ"ז ירא יעקב ויאמר שמא יגרום החטא, אף על פי שכבר באה עליו הבטחה לטובה, מ"מ יוכל להיות שיגברו העונות, ולא יתקיים הטוב ההוא, אבל במה שבא להבטיח לאחר מאמר מוחלט לטובה בלא שום תנאי, ואח"כ לא יתקיים הטוב ההוא זה בטל, בשביל שלא יהיה נשאר לנו שום ענין לקיים בו אמונת הנבואה, והקב"ה נתן לנו עיקר בתורתו שהנביא נבחן כשיאמינו הבטחתיו עכ"ל" וזה הענין היה ג"כ באליהו שהיה כהן לפי דעת חז"ל (ב"מ קי"ד ע"ב) מ"מ טמא עצמו לבן הצרפית, אע"ג שכבר מת, והתוס' שם התעוררו באמת על זה, ותירצו שהיה ברור לו שיחייהו לכך היה מותר לטמא משום פקוח נפש, וכבר התעורר הרדב"ז בתשובה ח"ה סי' ב"א ר"ג וז"ל וקשה לי חדא שאין סומכין על הנס, ועוד א"כ לא היה פקוח נפש ואם היה פקוח נפש א"כ לא היה ברור לו שיחייהו עכ"ל הרדב"ז, אולם הפי' הברור בדברי התוס' שהיה ברור לו שיחייהו, רק על אופן זה על ידי שישים פיו על פיו, ועיניו על עיניו, והתוס' ס"ל דאף במה שנוגע אליו לבדו, הותר לו לעבור על ד"ת אע"פ שאין כאן הטבה כללית, ומפ"ז הצריכו לבא משום דגבי' פקוח נפש הותרו כל עבירות שבתורה, וע' תשובת בית יעקב סי' ק"ל בביאור דברי התוס' הללו, ולפי שיטתי א"צ לכל זה דבמה שנוגע להנביא לבדו ואין לאחרים חלק אתו הותר לו לעבור על התורה, אפילו בדבר שלא יצמח אחר כך היתר, כמו בבשר שהביאו לו העורבין אע"פ שאיסור שחיטת מומר לעבודה זרה אסור לדורות, מ"מ כיון שהיה ע"פ הדיבור אסור לספק בנבואה, ושיטת התוס' דאף במה שנוגע לנביא עצמו אסור לעבור על ד"ת, אם לא במגדר מלתא והצריכו בזה שטמא לבן הצרפית מטעם שיצמח אחר כך היתר גמור משום פקוח נפש[41]:

ועוד יש ראיה לזה דבינו לבין עצמו א"צ למגדר מלתא, שראינו באלישע שקלל התנוקות בשם ונהרגו שנים וארבעים ילדים, (בסוטה פ' עגלה ערופה דף מ"ו ע"ב) מקשה הש"ס מה וירא ויקללם ופי' מהרש"א דקו' הש"ס היינו, דהרי אסור בלאו דלא תקלל חרש, וקאמר רב ראה ממש היינו שלא קללם בפה, ושמואל אמר ראה שנתעברה אמם ביום כפור מהם ואין בהם לחלוחית של מצוה, ומפ"ז קללם דראי' נביאות היתה כאן, מה

[41] הגה **ועוד** נראה דזה תליא בפלוגתת הש"ס בבלי והמדרש רבה דהנה בבבלי (חולין ד' ע"א) אמרו דהעורבין הביאו מבי טבחי דאחאב שהיה מומר לע"ז אבל (במדרש פ' ויקרא רבה) מהיכן הביאו העורבין מבי טבחי דיהושפט, וחולק בזה על הש"ס שלנו וביותר מבואר בתנחומא מסעי אמרו הקב"ה למדו מן העורבין, שהיו מכלכלין את אליהו משלחנו של יהושפט, לפי שלא היו רוצים העורבין ליכנס לביתו של אחאב שהיתה ביתו מלא מע"ז ע"ש, וא"כ לשיטה זאת אפשר דאפילו בדבר שנוגע בינו לבין עצמו צריך ג"כ מגדר מלתא, אולם לשיטת הבבלי דאליהו אכל מבשר של אחאב, ע"כ עפ"י הדיבור היה וסובר אפילו בלא מגדר מלתא הותר מה שנוגע לעצמו:

יהיה מהם בסופם, ולכאורה קשה דמ"מ איך הותר לו לעבור על לאו של תורה, ע"י ראיה נבואות בלא שום מגדר מלתא אלא ודאי כיון שלא בא הנביא לצוות לאחרים, רק הוא עשה בעצמו ומותר לו לסמוך בכה"ג על ראי' נבואית, וכן ראינו כי ה' צוה ליחזקאל להעביר תער על בשרו ועל ראשו, ועבר על לאו דלא תקיפו, וע' מורה נבוכים פמ"ו לשני שהתעורר באמת בזה איך יצוהו ה' לעבור על שני לאוין, אכן יחזקאל היה מוכרח לשמוע להנבואה כיון שהצווי נוגע רק אליו לבדו, ובזה חייב בכל עת לשמוע לדבור שבא אליו בנבואה:

יד

והנה הגאון מפ"ב תמה על מ"ש בהג"ה הרי הושע לא היה כהן וישראל מותר בזונה ומה קול הרעש שהרעישו על מה שלקח הושע זונה, וכ' הגאון הנ"ל וז"ל תמה אני על גודל בקיאתו של פרו"מ שנעלם ממנו ש"ס מפורש (פסחים דף פ"ז ע"ב) שבניו ממנה היו ספק ממזרים, והקשה שם ברש"ל הרי רוב בעילות אחר הבעל, ותי' הכא שהיה זקן שאני, ונ"ל דר"ל זקן וגם פרוצה ביותר, אבל בחדא מלתא לא נאסרו הבנים, עכ"פ מבואר שהיתה מזנה תחתיו ברצון, ובכה"ג אף לבעלה ישראל נאסרה עכ"ל הגאון הנ"ל, הנה בעיקר חילוקו של רומכ"ת מפני שבעלה זקן חוששין יותר לבני', לא ידעתי שום מקור דהטעם דרוב בעילות הם אחר הבעל משום דבעלה משמרה, כמו דאמרינן (סוטה ד"ז) וע' ב"ש אהע"ז סי' ד' ס"ק ד"ו ובודאי גם דינו של זקן לא נשתנה, וע' תשובת נו"ב מהד"ק חאהע"ז סימן ס"ט שהתיר אפילו בעלה חולה, מ"מ אמרינן שנתעברה מבעלה, ומכ"ש הזקן דלא גרע בשביל זה כח החזקה, והא דדרשו חז"ל שם וילדי זנונים שבניה מהושע יהיו ממזרים, היינו מכח הנבואה נאמר לו כל זה, אבל בל"ז אפילו פרוצה ביותר כשרים הבנים ולא נאסר פרוצה ביותר רק לכהונה, וע' נו"ב מה"ת חאהע"ז סי' ב' שתמה על הב"ש דמש"ס סוטה שם משמע דלאו לענין כהונה לבד נאמר דין זה, שהרי לענין כהונה אינו מועיל בעלה משמרה ביום הטבילה, דהרי כיון שנבעלה פעם אחד לפסול פוסלה מכהונה, ובניה חללים אף אם נולדו מהבעל ע"ש: אכן בלא זה דברי שם אינם מדוקדקים שהרמב"ם במ"נ פמ"ו לשני לא הקשה כאן מטעם איסור, רק דאף אם ישראל מותר בזונה מ"מ לא יצוה ה' ע"ז שהנביא ישא אשה זונה וחשודה, וכבר עוררני ע"ז חכם משכיל אחד והאמת אתו דהרמב"ם לא מצד איסור בא, רק מצד שמכוער הדבר וכ"כ הרב לענין שכב על צדך, והתור בקיר, והליכת יחף, שאין כאן ריח מעשה איסור, בכל זאת חלילה לאל מתת נביאיו דומים לשוטים ולשכורים ע"ש:

טו
לפרק ו

מה שהבאתי בפנים בענין קנס הלוים, שלא יתנו להם המעשר שחשבו חז"ל לעשיות ב"ד של מטה, אשר בא ג"כ הסכמת ב"ד של מעלה, וראיתי רדב"ז ח"ב סי' תשפ"ז שחקר בטעמא דקנסוהו עזרא לעולם אפילו לבנים, הרי אפילו באיסור תורה קי"ל בגזל וריבית, דבנו דלא עביד איסורא לא קנסו אחריו, וכאן קנס כל הלוים, תשובה מפני קו' זאת כתב הרמב"ם פ"א מה' מעשר וז"ל ועזרא קנס הלוים בזמנו שלא יתנו להם מעשר, אלא ינתן לכהנים לפי שלא עלו עמו מבבל, משמע דוקא לזמנו קנס אבל לדורות הבאים לא, או י"ל שע"פ הדבור קנס, ולא עקר המצוה לגמרי רק לזמן ידוע, והוא יתי' יודע הסיבה אשר בשבילה קנס אותם ע"ש, ראיתי דגם דעתו בתי' השני דע"פ הדבור היתה עקירה זאת, ונכון עפ"ז מ"ש חז"ל דהסכימו ב"ד של מעלה, וכן בהך דשאילת שלום בשם, מצאתי בערוך ערך עת וז"ל, ר' נתן אומר הפרו תורתך עת לעשות לה', פי' התקינו שיהא אדם שואל לחבירו בשם, כמו שאמר בועז ה' עמכם וזה התקון הוא שלום עליכם, כי שלום אחת מן שמותיו של הקב"ה: עוד ראיתי בערוך שם שדבריו שמה כעין פי' למשנה סוף ברכות דתקנה מן העולם ועד העולם הוא ג"כ עקירת דבר מה"ת, בתחלה ענו הכהנים אחר כל ברכה מן העולם[42] כיון שרבו המינים ואמרו אין עולם אלא אחד, התקינו שיהא אומרים מן העולם ועד העולם, הפר' התיקון שהיה מקודם והוסיפו ועד העולם ע"ש, ובאמת תמי' לי דהרי מצינו ג"כ בתהלים מטבע ברכה זאת מן העולם ועד העולם, ובד"ה נאמר ויאמר דוד ברוך אתה ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם ע"ש, וכאן אמר דתקנו ברכה זאת רק משקלקלו המינים ורש"י כתב גם במשנה (ברכות נ"ד ע"א) דבמקדש ראשון לא אמרו רק מן העולם, וכאן רואים אנו דדוד המלך בירך מן העולם ועד העולם, ולא עזרא לבד חידש זאת, אכן כשנדקדק אחר לשון המשנה כל חותמי ברכות שבמקדש, היו אומרים מן העולם, היינו דבגבולין היה הדבר נוהג מאז מימי דוד לומר עד העולם, אולם במקדש לא היו אומרים רק מן העולם לחוד, ועזרא תיקן שגם במקדש מפני תערומות המינים יאמרו כן, והך דקומו ברכו את אלקים מן העולם ועד העולם על במקדש מדבר שלא היו רגילים עד כה, ועי' ירושלמי סוף ברכות דמקראות אלו במקדש מיירי:

[42] הגה הערוך ע"כ ס"ל כשיטת הרמב"ם פי"ד מה' תפלה ה"ט דהכהנים ענו אחר כל ברכה ברוך ה' מן העולם אולם פשטות הגמרא (תענית ט"ז ע"ב) דבנוסח הברכה היה אומרים ברוך ה' לעולם והעם ענו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וכ"כ הרמב"ם עצמו פי"ד מה' תענית, וע' באר שבע בחי' (סוטה מ' ע"ב) שהתעורר בדברי הרמב"ם שם, אולם בין אם ס"ל כהרמב"ם או כפשטות הש"ס לשון הכהנים ענו אין לו הבנה:

טז

על מ"ש דף י"ב ע"א כ' הגאון מפ"ב וז"ל, ופר"מ הקשה על דברי הרמב"ן דהרי איצטריך קרא דכל חרם אשר יחרם באדם לא יפדה מות יומת להיוצא להרוג ואומר דמי עלי ומנ"ל לענוש העובר על חרמי בית דין במיתה, ואי כמ"ש הרמב"ן דבתרתי שמעת מיני כמו לא תאכלו על הדם, וע"ז הקשה רו"מ כשם שאין לוקין על הלאוים הנכללים בלא תאכלו על הדם, משום דהוי לאו שבכללות, ה"נ אין להמית העובר על החרם, כיון דדריש מיני' עוד דבר אחר, תמהתי מאד על רוחב שכלו, אין הכי נמי אי הוה כ' האוכל על הדם ילקה, היה לוקה על כל ענינים הנכללים בלאו זה, אבל נאמר סתם ולא מייחד לאווי כלאווי דחסימה ומפ"ז אין לוקין, וא"כ גם כאן כיון שנא' בפי' בתורה מות יומת א"כ הכל בכלל מות יומת, ומי יוציאו מחיוב מיתה דבר תורה, ויענה נא רו"מ מה מקום לקו' מעתה עכ"ל הגאון הנ"ל, בזה אני מוכרח להודות כי טעיתי וצדקו דברי הגאון הנ"ל, וכסברתו מבואר ג"כ תוס' (יומא ל"ו ע"ב) ד"ה בלאו דנבילה לענין טרפה שמפורש בפירוש, לא נקרא לאו שבכללות, וע' (תוס' חולין ק"ב) לענין בשר מן החי, שאינו רק מדרשא מקרי לאו שבכללות, ולא אמנע להציג לעיני הד"ג תמי' גדולה על דברי תר"י פ"ק דברכות, שכתב דמה שדרשו חז"ל לא תאכלו על הדם קודם שהתפללתם על דמכם, אינו רק אסמכתא ועיקר קרא על דם מן החי, ודבריו צע"ג דהרי לא אמרו בסנהדרין ס"ג רק דהוא לאו שבכללות ומלקי הוא דלא לקי, אבל איסור תורה יש, ע' רמב"ם ספר המצות שורש ח', ופי' המשנה רפ"ג דמכות, ופי"ז מה' סנהדרין, אבל ענין אסמכתא איננה רק דרבנן, וכאן כל אלו הנכללים בלאו לא תאכלו על הדם איסורי תורה המה, וע' (מ"ק י"ד ע"ב) דספ"ז אין דנין דיני נפשות בחול המועד, מפני שסנהדרין אסורים לאכול כל היום, ראינו דנדחה מ"ע של תורה מפני זה הדרשא, ואיך כ' לשון אסמכתא וצע"ג: וכן קשה לי בלאו דלפני עיור שכתב רבינו שורש ח' מן ס' המצות, דהוא לאו שבכללות, וע' רמב"ם סוף ה' כלאים כתב דהמלביש כלאים לחבירו אינו לוקה משום לפני עיור משום דהוי לאו שבכללות, וע' רמב"ם פ"ג מה' סנהדרין ה"ג, דהנותן שוחד עובר משום לפני עיור ולא כ' דלוקה, ע"כ משום דהוי לאו שבכללות, וכן הוא פ"ה מלוה לענין ריבית והיינו דנכלל בו שלא להכשיל העיור, ולא להשיאו עצה שאינה הוגנת, ולא לחזק ידי עוברי עבירה, ושלא להכות בנו הגדול, עיין פי"ב מה' רוצח הי"ד, ועיין רמב"ם פ"ו מה' ת"ת, ופי"ז מה' ממרים, ומפ"ז אין לוקין אפילו באופן שעשה מעשה, אולם קשה להכלל שנתן מרן הכ"מ פרק ט' מה' עכו"ם, דעל כל לאווי הנכללים באיסור ובחקותיהם לא תלכו לקי

משום דאינם ענינים נפרדים וכלם נכנסים תחת סוג ובחקותיהם, והנה גם כאן כל הנהו אשר נכללו בלאו דלפני עיור גם כן אינם ענינים נפרדים ולמה לא ילקו על אלו וצ"ע:

יז

על מה שהקשיתי בדף י"ב לשיטת הרמב"ן, דחרם עכן הוא ד"ת, א"כ מנ"ל לש"ס ירושלמי סוף ברכות, למחשב גם חרם עכן בין אותן דברים שהסכים הקב"ה על ידן, מפני שנאמר חטא ישראל והרי יהושע גזר מ"מ הוא דבר תורה מטעם החרם, וכ' הגאון מפ"ב וז"ל לדידי נראה דפלוגתתם בירו' סוף ברכות הוא ג"כ פלוגתת הש"ס דידן (סנהדרין מ"ד ע"א) דר' שלא דריש קום לך למה אתה נופל, למה הרחקתם ששים מיל, ורב דריש קום לך אתה גרמת להם, ופי' רש"י במה שאסר בחרם, ראינו לדעת רב לא הסכים הקב"ה על חרמו של יריחו, ומ"מ הוא ד"ת מפני החרם יהיה נעשה ברשות או לא, החרם הוא השבועה והשבועה הוא החרם עכ"ל הגאון מפ"ב, ואולם גם אנכי הבאתי דיהושע מצד עצמו עשה עיקר החרם, מפני שיריחו נכבשה בשבת וסבר יהושע שהשבת כלו קודש, וכן בדין שתהיה הבזה כלו קודש, וביותר מבואר כן במדרש שוחר טוב ס' ובילקוט תהלים קאפי' ס' על קרא לי גלעד ולי מנשה ובמדרש רבה פ' נשא פי"ד, אם יאמר לך אדם למה חלל יהושע את השבת, אני אמרתי לו וכו' ועוד אחד עשה מדעתו מה שלא א"ל הקב"ה, השבת כלו קודש וכל מה שכבשנו הוא קודש ע"ש, הרי דעיקר החרם מצד עצמו עשה, ובפרט דמבואר בסנהדרין שם, דמשה ג"כ החרים שלשה פעמים ועכן עבר על כלם — ורש"י שם לא חשב רק חרם ערד שנאמר והחרמתי את עריהם, אולם בירושלמי מבואר ג' חרמות הללו היינו מלך ערד ומלחמת מדין ומלחמת סיחון ועוג, ועכן עבר על כלם ולא נענש מקודם, מפני שלא ענש על הנסתרות עד שעברו את הירדן — עכ"פ גם משה מצד עצמו עשה החרמות אלו, ובפרט במלחמת ערד הי' נודרים בעת צרה, ומה דכעס הקב"ה רק על יהושע ולא על חרמו של משה, צ"ל דמשה וב"ד לא החרימו רק הבהמות, כמו מלחמת שאול עם עמלק, ובמלחמת מדין אף הבהמות לא החרימו רק חלק המכס לבד, אבל חרם כללי כמו ביריחו זאת חדש יהושע מדעתו, ומפ"ז כעס הקב"ה עליו לשיטת ר' שילא, ועכ"פ נכונו דברי הגאון הנ"ל דזה דמצינו פלוגתתם בירושלמי ומדרש אם חרם יהושע מן המנין שהסכים הקב"ה, תליא גם כן בפלוגתת ר' שילא ורב בש"ס דילן:

ודע כי חכם משכיל אחד עוררני על קו' הרמב"ן פרשת מסעי למה לא הגעילו גם כן כלי סיחון ועוג, ורצה החכם הזה לחדש כי בסיחון ועוג, היה כל הביזה והכלים מוחרמים לשמים ואסורים היו להשתמש בהם מחמת החרם, ולא היו צריכים להזהיר על הגעלה

וליבון, משא"כ במדין לא החרימו רק המכס, וזה שהשבתי לו דע ידידי, אע"פ שכ' מסברא דנפשך שגם בביזת סיחון ועוג היה רשת החרם פרוסה על הביזה, הנה דבר זה מבואר בירושלמי פ' נגמר הדין דעכן הודה שמעל בד' חרמים, היינו חרם ערד, חרם מדין, וחרם סיחון ועוג, ראינו דמשה רבינו הטיל חרם על ביזת אלו, אולם גם מדין נחשב בין החרמים ושם ראינו דהכלים נגעלו, והותרו לתשמישם ובלי ספק בדרך זה היה חרם סיחון ועוג, רק חלק מכס ולא חרם כללי לכל השלל, וע"כ צריכים לומר כן, שהרי מבואר בסנהדרין שאמר לו הקב"ה קום לך אתה גרמת פרש"י דהקב"ה כעס שנתן מכשול לפניהם, והקשה המהרש"א שם הרי למד ממשה, וצ"ל דמשה לא עשה רק חרם פרטי, והכעס על יהושע מפני החרם כללי, ואם במלחמת סיחון ועוג היה ג"כ חרם כללי, א"כ אין ראוי לכעוס על יהושע דהרי יכול לומר דלמד ממשה כקו' המהרש"א, ועוד דמבואר פ' דברים שמספר מלחמת סיחון ועוג ונחרם את כל עיר מתום רק הבהמה ושלל הערים בזונו לנו, ושלל הערים היינו כל החפצים והכלים הראויים להשתמש בהם, ראינו דלא היה רשת החרם פרוסה עליהם, וקל וחומר הוא מן מלחמת שאול עם עמלק דבע"כ שם לא צוה הקב"ה להחרים רק הבהמות, אבל לא החפצים והכלים דאם היה שם חרם כללי ע"פ צווי ה' על כל דבר לא היה לו לשאול מענה על לקחו את אלו, שהרי אינם ראויים להקרבה, כמו שלא מצינו שלקח חמור וגמל מפני שאין ראויים להקרבה, ובקרא מבואר ויחמול על הצאן והכרים ועל כל הטוב, היינו חפצים ומדוע לקח אלו, וע"כ שלא הי' בכלל איסור, ואם שם שהיתה רשת החרם פרוסה על כל בעלי חיים בכ"ז לא היה הכלים בכלל איסור, סיחון ועוג דאף הבעלי חיים לא היו בכלל האיסור, שהרי נאמר רק הבהמה בזונו לנו, אינו דין שלא נאסרו החפצים, ושלל הערים אשר נאמר בסיחון ועוג היינו חפצים, וא"כ כיון שהכלים היו חלק השלל, א"כ קו' הרמב"ן חזקה מדוע לא הגעילו כלי סיחון ועוג:

יח

על מ"ש לשיטות התוס' היכי שיש פנים וטעם לדבר עוקרין דבר מן התורה, אפילו בקום ועשה עקירה לחלוטין, כתב הגאון מפ"ב דיעה יחידית היא, ואין להסמיך עליו כל בנינו, ואין מדמין מלתא למלתא, ונתת דבריך לשעורין, ומי נתן מדה בחבל למדוד מה הוא פנים וטעם לדבר, והחששא גדולה שיתלה כל אחד מה שילך אחר דעתו וסברתו, שיש פנים לעקירה זאת, ותורה מה תהא עליה עכ"ל, הנה בלי ספק אין דבר זה מסור לכל, רק לב"ד הגדול לבד, רק כתבתי שהטעם שמצינו שתקנו חכמים הרבה ענינים אשר המה עקירת דבר מה"ת, אפילו בעקירת קום ועשה, הוא מפני שמצאו פנים וטעם לדבר, והם

רשאים ולא אנחנו, ונוסף על אלו שהבאתי בספרי שם הנה מצאתי כי דעת התוס' לאו יחידאי, רק הרבה שיטות בש"ס מורות ע"ז הענין הוראה שלימה, ע' ר"ן (נדרים דף צ' ע"ב) שהקשה דאמרה שמה דמשנה אחרונה התקינה שאשה שאמרה טמאה אני לך איננה נאמנת, משום עיניה נתנה באחר והרי אין ב"ד מתנין לעקור דבר מה"ת בקום ועשה, ותירץ דזה מקרי מגדר מלתא, ובאמת דבר זה אינו מובן דהרי אינו נוגע להכלל, וע"כ כוונתו דמגדר מלתא כי האי שיש פנים וטעם לדבר ויוכל לתלות דעיניה נתנה באחר, שוב הכח מסור בידם ועקרו דבר מה"ת, וכן מבואר שם בתוס' ישנים בהדיא, וז"ל כיון דיש טעם דעיניה נתנה באחר עקרו דבר מה"ת בסברא גדולה כזאת ע"ש: וכן (שבועות דף מ"ה ע"א) אמרינן תקנות גדולות שאנו כאן, פרש"י שעקרו דבר מה"ת שעקרו השבועה מבעה"ב ונתנו לשכיר משום דיש פנים לדבר, דבעה"ב טרוד בפועלים, וכן אמרינן במשנח (כריתות ח' ע"א) דרשב"ג נכנס לבהמ"ק ודריש האשה שיש עליה ספק לידות נפטרה בקרבן אחד, וכתב רש"י אע"פ שהקל על ד"ת, מ"מ עת לעשות להי' הפרו תורתך, וע' תשובת צמח צדק סי' ר"ח דהביא ראיה מכאן שמותר לעשות תקנה שלא לקנות דגים על שבת היכי שהעכו"ם מיקרים השער, והביא הך דכריתות ח' דאם בקום ועשה ביטל רשב"ג את איסור תורה, מפני שהיו מיקרין השער מכ"ש בשוא"ת ע"ש, וע' תשובת בית יעקב סימן קכ"ט לעקל השחיטה לאחד שסירב נגד הקהל, והיה לו עגל אחד שלא היה לו ממי לינק, ואיכא צער ב"ח ע"ש, והובא שם פלפול ארוך בזה, וע' (גיטין נ"ד ע"ב) תוס' ד"ה שלא יאמר מזבח אוכל גזילות דהקשו, וכי יש כח ביד ב"ד לעקר דבר מה"ת בקום ועשה, כי מה"ת אין צריך להביא קרבן אחר, ומדרבנן צריך להביא קרבן אחר, וע' תוס' (כתובות י"א ע"א) לענין גר וקטן דמטבילין אותו ע"ד ב"ד, כתב התוס' שם דאם זכי' איננה רק מדרבנן, ע"כ צ"ל דס"ל ב"ד עוקרין דבר מה"ת בקום ועשה, והוא פלוגתא (יבמות צ') ע"ש:

ולדעתי נראה שכל זה אינו רק בב"ד הגדול, אבל אנחנו אסורים לדמות מלתא למלתא בכיוצא בזה, ורשב"ג היה ראש הסנהדרין ומפ"ז היה סיפק בידו לעשות תקנות גדולות, וכן הש"ס בעצמו קרא לעקירת שבועה מבעה"ב תקנות גדולת, וכן באשה שאמרה טמאה דאמרינן עיניה נתנה באחר, ג"כ באה התקנה מב"ד שלאחריהם שהיה מנין שלם:

ומה שמביא הרב המגי"א בריש הלכות שבת בשם הירושלמי דמותר ללות בריבית לצורך שבת, הרי דעוקרין דבר מה"ת, כמדומה לי שראיתי באיזה אחרון, דהכוונה רק על ריבית מעכו"ם דאינו רק מדרבנן, או שאר אבק ריבית, והנה באמת שלא מצאתי עדיין דברי הירושלמי אשר רמז המגי"א, ואין ספק שהמגי"א כאן כוון לדברי הירושלמי סנהדרין ר"פ

בן סורר, א"ר יוחנן לווין בריבית לחבורת מצוה ולעיבור החודש, ועיין פני משה שם שהביא שזה דעת הרא"ש דריבית דאורייתא ג"כ מותר, והרשב"א כתב שזה אינו רק בריבית דרבנן, אולם אין זכר שמה כלל מסעודת שבת שמותר ללות בריבית, אבל לחדש ענינים כאלו אחר חתימת התלמוד לא שמענו והארכתי במ"א: ודברי הרמב"ם פ"ג מה' נדרים ה"ט שכ' בנשבע ונודר שיצום יום אחד בשבוע, ופגע חנוכה ופורים שמבטל נדרו מפני חנוכה, אע"ג דחנוכה ופורים המה רק מדרבנן, ונדר ד"ת הוא ועוקר בקום ועשה, י"ל זה מקרי מגדר מלתא עולמית כמ"ש מרן הכ"מ שם, ויש להטעים ענין זה ע"פ דברי הרדב"ז בתשובה ח"ד סימן קס"ה וסי' רע"ח לפרש טעם דברי הריטב"א, ומובא בש"ע יו"ד סי' רל"ט דהנשבע לעבור על איסור דרבנן, אין שבועה חלה, והטעם משום דכל עניני דרבנן לא תקנו וגזרו חז"ל, רק משום גדר וסייג ואם אמרינן דע"י שבועה יוכל לעקור תקנתא דרבנן, א"כ ישבע כל אחד לעבור על כל איסורי דרבנן, כדי לעקור דברי חז"ל ואכתי מה הועילו חכמים בתקנתם וגדרם וסייגם, אחרי שיוכלו להתבטל תמיד ע"י דבור ושבועתו של כל אדם, ומפ"ז הוי מגדר מלתא עולמית כיון שכל עניני חז"ל, אינם רק משום מגדר מלתא לעשות משמרת למשמרת, כדי להחזיק באיתן התורה, וזה טעם נחמד מאד ע"ש, אבל בדבר דליכא מגדר מלתא עולמית כהאי, אע"פ שיש פנים וטעם לדבר יש להתישב הרבה בזמן הזה ולא ניתנו הדברים כחומה פרוצה להיות מסורים ביד כל אדם:

ועוד ראיה ברורה מהך דקי"ל דמי שעובר על איסור דרבנן, מכין אותו מכת מרדות, והרי כיון דאסור להכות את חבירו, ועובר בזה על לאו של תורה, דכ' לא יוסיף ע' רמב"ם פ"ה מה' חובל, ואיך יש רשות ביד ב"ד להכות מכות מרדות, על איסור דרבנן, ולעשות כן תקנה קבועה, בשלמא הך דמכין ועונשין שלא מן הדין, וזה שרכב על סוס בשבת והרגו ב"ד, היה רק מקרה פעם אחד אבל לעשות חוק קבוע, שכל מי שיעבור על איסור דרבנן ילקה, מנין, ועי' רש"י (סנהדרין ד"ז ע"א) לכהויי לעיני, כי' רש"י אע"פ שבטלו ד' מיתות האי קנסא הוא, משום דב"ד מכין ועונשין שלא מן הדין, ג"כ אינו רק מקרה אבל לעשות כן תקנה קבוע, לא ידעתי מאיזה טעם עשו כן חז"ל לעקור דבר מה"ת, ויהיה לחוק קבוע וקיים אצלנו, אולם לפי האמור בשיטת הרדב"ז והריטב"א ניחא, דזה מקרי מגדר מלתא עולמית, שאם לא יענשו בית דין על עבירות של דבריהם, ויהיה הנקל בעיני ההמון לעבור על דבריהם בשאט נפש, בלי שום מוחה שוב מה הועילו בגזירתם ותקנתם, וכל עשייתם של חז"ל לא היו רק לגדור גדר ולהעמיד בפרץ, שלא יגעו בנקל באיסור תורה, ואין לך מגדר מלתא עולמית גדולה מזו, ורואה אנכי כי גם הרמב"ם כוון לסברא

זאת, שכ' פכ"ד מה' סנהדרין ה"ד וז"ל יש לב"ד להלקות מי שאינו מחוייב מלקות, כדי לעשות סייג לד"ת, ובה"ה כ' וכן יש להלקות לאדם ששמועתו רעה ע"ש הרי דכל אלו מטעם גדר וסייג:

יט

מה שכתבתי בספרי בהג"ה דף י"ג שר"א ששחרר עבדו וצירף אותו לעשרה, שלא שחררו מקודם, רק עי"ז לחוד יצא לחירות והוי בעידנא, הקשה הגאון מפ"ב הרי עדיין מחוסר גט שחרור ועדיין לא יצא לחירות, ואיך מועיל לצרפו לעשרה, ואולם בענין מעוכב גט שחרור ראיתי מחלוקת בין הרמב"ם והתוספות, שיטת התוס' (גיטין מ' ע"א) ד"ה אותו העבד, דכל בעיית הש"ס היינו דוקא במעוכב ג"ש מחמת חציו עבד וחציו ב"ח, אבל מעוכב ג"ש שעדיין לא כתב רבו ג"ש דינו כעבד לכל דבר, אבל דעת הרמב"ם פי"א מה' נזקי ממון, ופ"ט מה' תרומות, שמעוכב ג"ש אינו אוכל בתרומה, ואין בו דין נזק, ומכ"ש דלשיטת הרמב"ם אסור בשפחה, דהרי עיקר הא דלמדו התוס' דמותר בשפחה, היינו משום דקי"ל דאוכל בתרומה, וא"כ לשיטת הרמב"ם דמעוכב ג"ש אסור בתרומה, כ"ש דאסור בשפחה, וע"כ דעת הרמב"ם כדעת הרשב"א בגיטין ל"ח, וכן הוא שיטת הריטב"א שם, דעבד איש כ' בפרשת פסח וכל ששחררו בפי' לאו עבד הוא, ולשמואל אפילו ג"ש לא בעי, ולדידן בעי ג"ש דילפינן לה לה מאשה, דצריך שטר שיהיה יוצא לחירות, אבל מ"מ עושה פסח לעצמו דשוב אין רשות רבו עליו, אחר דמיד שגילה הרב דעתו שאינו רוצה בו, א"כ העבד תופס לעצמו, וזוכה לעצמו, כמו דקי"ל גר שמת והיה בעזבונו עבדים גדולים זכו בעצמם, ואפילו לשיטת התוס' דמעוכב ג"ש דעלמא מותר בשפחה ומותר בתרומה, מ"מ כתבו התוס' (גיטין ל"ח סוף ע"א) ד"ה כל המשחרר שמיד שסילק האדון רשותו אסור לאדון לעבוד בו יותר, והיורשים צריכים לקיים דברי המת, ומשום נתינת שחרור לחוד ליכא איסור עשה דלעולם בהם תעבודו ע"ש, והיינו דמיד דגילה האדון דעתו שאינו רוצה לעבוד בו שוב קנה לעצמו, וכיון דאסור לעבוד בו שוב ליכא עשה דלעולם בהם תעבודו, ומחמת זה שעדיין לא כ' שחרור ליכא איסור דבכתיבת ג"ש לחוד לא הוי איסור כלל, ומפ"ז כופין היורשים ע"ז ע"ש[43]:

[43] הגה ועפ"ז נראה לי נמי ליישב דברי הרי"ף (פ"ק דגיטין י"ג ע"א) וכן הוא דעת הרמב"ם דהא דאמרינן תן גט זה לעבדי דלא יחזור בו, משום תן כזכי, היינו דוקא שאסור לאדון לחזור בו, אבל עבד אינו יוצא לחירות, עד דמטא גיטא לידיה, והרא"ש והר"ן הקשו כיון דזכיה מטעם שליחות, ושליח של אדם כמותו, א"כ מיד הוי כמטא לידו ומנ"ל לחלק בין הפרקים, דלענין חזרת האדון הוי כזכי, ולענין שחרור העבד לא הוי כזכי, ועוד דהרי קי"ל דאשה שאמרה התקבל לי גיטי, והבעל אמר תן גט זה לידה מתגרשת מיד שהגיע ליד השליח, משום דתן כזכי הוי כמטא לידה, ונלע"ד לתרץ בדרך נכון מאד דהנה התוס' כ' שם הטעם דבמתנה ל"א תן כזכי, ובחוב אמרינן תן כזכי, וכ' הרשב"א הביאו הפ"י הטעם דבמתנה לא מקנה לו מיד, דאמרינן דשייר לעצמו, דכל אימת שיוכל לחזור

נחזור לענינינו אפילו לשיטת התוס', דמעוכב ג"ש עבד גמור לכל דבר, מ"מ אסור האדון לעבוד בו ורק איסורא נשתייר אצלו, ובקצת ענינים ראינו דאלים אומדנא כל כך, דאפילו ג"ש א"צ כמו בבא על שפחתו, דדעת הגאונים דא"צ ג"ש, וע' ב"ש אהע"ז סי' ד' ס"ק י"ג בשם הש"ג, דהטעם באלו משום דזיכה לו שחרור ע"י אחר, והעבד אין יודע מזה, אבל רוב הפוסקים ס"ל דאפילו ידעינן בבירור דלא זכה לו שחרור, מ"מ א"צ שחרור, וגם לשיטת התוס' דמעוכב ג"ש עבד גמור הוא, מ"מ אפילו בחציו עבד וחציו בן חורין, שעדיין חציו עבד הוא, מ"מ לענין חגיגה ופסח קי"ל דנחשב לבן חורין גמור, משום דבתר בסוף אזלינן וכיון דכופין אותו לשחררו נחשב כב"ח, אף בעודנו חציו עבד, עיין רש"י ריש חגיגה הטעם משום כל שעומד להשתחרר הוי כאלו כבר נשתחרר ע"ש, וע' מ"ש המ"ל פ"ב מה' קרבן פסח הי"ב, דאפילו עדיין לא נשתחרר עקרוה רבנן רשות האדון, ועקרו דבר מה"ת, אע"ג דאח"ז יהיה חצי עבד, עיין לח"מ בה' חגיגה ופ"ב מה' ק"פ ובמ"ל באריכות, והטעם נ"ל כיון דבכ"מ קי"ל כל העומד לכן הוי כאלו כבר נעשה מעשה אשר עתידה לבא בודאי, עומד לזרוק כזרוק, לשרוף כשרוף דמי, לחתוך כחתוך דמי, כן כאן העבד עומד להשתחרר הוי כאלו כבר נשתחרר כמ"ש רש"י: ועפ"ז נ"ל ג"כ לתרץ קו' הש"א בטורי אבן (ר"ה ד"ט) דלמה בכ"מ חציו עבד וחציו ב"ח חושבין אותו

יהיה בידו לחזור, משא"כ בחוב דעל כרחך צריך להחזיר לו החוב, א"כ מקנה אותו בלב שלם בלי שום שיור ע"ש, והנה בהך דתן שחרור זה לעבדי דאיכא איסור עשה דלעולם בהם תעבודו וקי"ל (תמורה ד"ו ע"א) דבכ"מ שיש לתרץ דבריו אפילו באופן היותר רחוק, אמרי' לא שביק התירא ואכיל איסורא, וכאן נמי מחוייבים לתרץ דבריו, ונחזי אנן לשיטת התוס' ומכ"ש לשיטת הר"ן שם, דטעם האיסור משום לא תחנם לא תתן להם מתנת חנם, ומפ"ז אם שחרר לעבדו ולא כתב ומסר לידו גט שחרור שוב עדיין עבד הוא לכל דבר דהרי אסור בבת חורין, וא"כ לא עבר עדיין בשעת השחרור שום איסור דאין עליו לעת עתה דין בן חורין, וכן אח"כ בעת שנותן לו השחרור ג"כ לא עבר, כמ"ש התוס' גיטין שהבאתי כיון דאסור כבר לעבוד בו שוב כופין לכתוב לו ג"ש, דמשום עיכוב ג"ש לחוד ליכא איסור דלעולם בהם תעבודו, וא"כ בנ"ד ג"כ מתרצין דברי האדון על אופן זה, ואמרינן שלא כוון בתן כזכי רק שהאדון לא יוכל לחזור, אבל עבדא לא נפיק לחירות, ועדיין עבד הוא ולפי זה עדיין ליכא בכתיבת ושליחות השחרור שום איסור דהרי עדיין אגיד בו העבד לכל דבר, ואח"כ כשמוסר השליח הג"ש ליד העבד, בזו הרגע ג"כ לא הוי איסור, מפני דכבר הוא במעמד שלא יכול האדון לחזור, ובלא"ה אסור לעבוד בו, ושוב אין במסירת ג"ש שום איסור עשה כמ"ש התוס', וזה שייך דוקא בעבד דמתרצין ומחלקין שרק לענין חזרה הוי תן כזכי, ולא לענין שחרור משום דבשחרור עבד יש איסור אמרינן לא שביק היתרא ואמרינן דשייר עדיין לעצמו והעבד לא יצא לחירות, משא"כ בגט אשה דלא הוי איסור שוב אמרינן תן כזכי לכל מילי ונכון: ועוד נ"ל לתרץ דברי הרי"ף ג"כ עד"ז דהנה הרב הנו"ב מהדו"ק חאהע"ז סי' ע"ו הביא קו' הגאון מהרי"י לוי דאיך אמרינן תן כזכי גבי שחרור הרי המשחרר עבדו עובר בעשה וא"כ אין שליח לדבר עבירה והשליחות בטל והגאון נו"ב תמה עליו, וכ' דברים אלו מביאים לידי גיחוך וכי שליח של המשחרר הוא, הרי הוי שליח של העבד וזכה בשבילו, ולגבי' העבד ליכא איסור להשתחרר, וע' קצות החושן סי' קפ"ב שהביא דברי התוס' ב"מ להצדיק דברי מהרי"י הלוי דבכה"ג הוי ג"כ שליח של הנותן והמשחרר ע"ש, וא"כ הדר קשה קו' דהרי אין שליח לדבר עבירה, ומפ"ז בא הרי"ף לתרץ דדוקא לענין זה אמרינן תן כזכי דלא מצי למיהדר והוי כאלו הפקיר העבד, אבל עדיין לא יצא לחירות דהרי מחוסר גט שחרור וא"כ לא הוי שליח לדבר עבירה דהרי עדיין עבד הוא, ובשעה שמוסר השליח הגט ליד העבד ג"כ לא עביד עבירה, דהרי כבר אינו ברשות האדון ובמחוסר גט שחרור לבד ליכא איסור, ועשה דלעולם תעבודו לא שייך לפ"ז היכי דמשחרר ע"י שליח:

לב"ח גמור, לענין חגיגה ופסח, ולמה לענין תקיעת שופר אינו מוציא אפילו לעצמו, ומ"ש תקיעה משאר המצות דבתר בסוף אזלינן, והנ"ל דהנה ראינו דאמרו כופין את רבו לשחררו ולכתוב לו ג"ש, היינו דכופין על שני דברים, אחד על עיקר השחרור, והשני על כתיבת ג"ש, והנה זה שייך בחול דכיון דראוי לשחרור ולכתיבה כל שבידו לאו מחוסר מעשה, וכיון שעומד להשתחרר בתר בסוף אזלינן, משא"כ לענין תקיעה דביו"ט מיירי, שאי אפשר היום לשחררו ולכתוב לו גט שחרור מחמת איסורו של יום, א"כ לא הוי בידו מחמת איסור יו"ט וחציו עבדות עדיין אגיד (בין) [בי'], ומפ"ז אינו מוציא אחרים בתקיעתו ולעצמו ג"כ אינו מוציא, ועפ"ז נדחה ג"כ מ"ש הגאון מפ"ב דאפשר לומר דפי' זכור הקרה ר"א לפני העבד והוא דאורייתא, וא"כ הוי בעידנא, דז"א כיון דעל כרחך מיירי בשבת שא"א לכתוב ג"ש שוב הוי מעוכב ג"ש, ודינו כעבד גמור לכל דבר, דלא שייך הואיל ועתיד להשתחרר, אבל אם צרפו לעשרה בחול כמ"ש בספרי, שוב בתר בסוף אזלינן ואין לו אדון מקרי, ובודאי מצרפין אותו לעשרה ויוצאין בו ידי חובת ברכו ותפלה אף שעדיין לא כ' לו ג"ש: ועוד בלא"ה לא קשה מידי על סברתי מצד זה דעדיין מחוסר גט שחרור, כיון דבעל האומר דהמשחרר עבדו עובר בעשה הוא שמואל, אע"ג דבש"ס ברכות לא נזכר רק ר' יהודה לבד, והוא ס"ל (גיטין מ' ע"ב) דגט שחרור אינו מעכב בכ"מ, ולא גמר לענין זה לה מאשה ע"ש, ואם כן לדידיה הוי שפיר בעידנא ונכון:

ועוד בענין זה השיב על דברי ג"כ הרב החריף ובקי הגדול מהו' בער אופנהיים נ"י מפ"ב, בעל המחבר ס' מי באר, וז"ל מה שכ' רו"מ בצירוף לעשרה הוא השחרור והוי בעידנא, ובאמת הך דהנחת תפילין וכדומה, אין הטעם דאותן העשיות פועלים את השחרור, רק אמרינן שעשיות הללו המה לאות כי כבר נשתחרר העבד קודם, אבל עשיות הללו לא יפעלו השחרור עדיין, ושוב לא הוי בעידנא עכ"ל, אולם אנכי הרואה בדברי הרמב"ם שרמזתי עליהם בספרי, וז"ל פ"ח מה' עבדים בהניח לו רבו תפילין, וכיוצא בזה שאינו חייב רק בן חורין יצא לחרות וכופין לכתוב לו ג"ש, וכן אם נדר נדר וא"ל רבו מופר לך וכו' מכאן אני אומר שהמשחרר עבדו בכל לשון, והוציא דברים מפיו שמשמען שלא נשאר עליו שעבוד כלל, ושגמר בלבו דבר זה כופין לכתוב לו ג"ש ע"ש, הרי מבואר דגלוי דעת לבד הוא עצמו ענין השחרור, כמו במופר לך שכל אלו מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו, ודוקא אעשה ב"ח שהוא לשון המסופק, אבל כל היכי שראינו דעתו מוחלטת על השחרור א"צ יותר, ואפילו לדעת הטורי זהב יו"ד סי' רס"ז ס"ק מ"א, דגם בהך דנדר וקיים לו רבו, היינו גם כן שענין זה מורה שכבר שחררו מקודם, מ"מ ראינו דעתו לדעת

הב"י במה שדחה דברי הטור, שאינו דומה לדברי הרמב"ם לדברי רמ"ה, שהרמב"ם מיירי שמוציאו עתה לחירות, ודברי רמ"ה אמורין שהוא בדרך הודאה על שחרור שקדום ע"ש, עכ"פ ראינו דשחרור באומדן דעת דמוכח, עדיף מהודאה וע' בכנה"ג בפי' דברי הרמב"ם בהתקדשי, ומחלוקת הגאונים בבא על שפחתו דמועיל אומדן זה דאפילו גט שחרור א"צ, וק"ו לדבר זה מהך דעשה רבו אפותיקי, דאינו רק דבר הרשות ומ"מ מקרי אומדני דמוכח, מכ"ש בנ"ד דאיסורא נמי איכא להצטרף לעשרה ולהתפלל עמו קדיש וקדושה, ואומדנא כי האי עדיפי מאמירה לחוד, ומ"ש רומכ"ת מדברי הרשב"א דקול יוצא לעבד, ואי לאו דשחררו לא היה מניחו להניח תפילין, כן כ' ג"כ (תוס' גיטין מ' ע"א) ד"ה כשרבו הניח דכאן לאו משום איסור אתינא עליו, רק מטעם דאין הרב מניח תפילין לעבדו בלי שחרור, והיינו גם כן שעשיה זאת מורה שהחליט בדעתו דעת שלימה, שלא נשאר אצלו שום שיור בשחרור, וע"כ צ"ל כן דאם כסברת רו"מ שעשיות אלו אינם פועלים בעצמם השחרור, רק המה יתנו עדיהם על שחרור הקודם, א"כ מדוע צריך לכתוב ג"ש כיון שהחליט האדון מקודם לשחררו, הה"ד דזכה כבר לו גם ג"ש, דהרי מעוכב ג"ש דינו כעבד לכל דבר, ואם ידענו בבירור דלא כ' לו ג"ש דקול יוצא בשטר, א"כ מאי אולמא דהאי דיבורא מן עשיות אלו אשר יעידו למדי כי החליט לשחררו, נהפוך הוא עכשיו הוא מעשה ומעשה איסור ג"כ, ומקודם לזה לא היה רק דיבור לחוד, וראינו דעת הרבה גאונים דהיכי דבא על שפחתו כיון דאיסורא רבה הוא אפלו ג"ש א"צ ע"ש, אלא ודאי כמ"ש דעשיות אלו בעצמם פועלים השחרור:

כ

על מ"ש בספרי דהטעם דעוקרין דבר תורה בהוראת שעה משום מגדר מלתא משום דאומרין לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך, והנה יש לדבר הרבה מזה שהתוס' והרשב"א חולקים בזה מובא במרן ב"י וא"ח סי' ש"ו במי ששלחו לו שהוציאו בתו מכלל הדת דעת הרשב"א דאסור לשום לדרך פעמיו משום דאין אומרים חטא בשביל שיזכה, ומרן הכריע בש"ע דכופין האב להשים לדרך פעמיו, וע' שו"ת מהר"מ פאדווא לענין איסור מנקת, ובנודע ביהודה מה"ת חאהע"ז סימן ל"ז והארכתי בזה הרבה בתשובה ואין כאן מקומו: **ובעיקר** הדבר יש להתעורר בש"ס פרק יוה"כ לענין מאכילין אותו הקל הקל (יומא פ"ד ע"ב) דמקשה הש"ס דהיכי דאפשר בחולין פשיטא, לא צריכא בשבת, בשבת נמי פשיטא דמפרישין בשבת כדי שלא להאכיל החולה טבלים, ומשני הש"ס בעציץ שאינו נקוב, ראינו דאף אם שניהם דרבנן אמרינן יחטא האחר בהפרשה בשבת, כדי שלא יעבור החולה על איסור חמור, אף דג"כ אינו רק עציץ שאינו נקוב דרבנן, בשלמא מה שמחללין

שבת עבור החולה, אינו ענין לחטא בשביל שיזכה, דהרי מצוה רמיא על כל איש ישראל להצילו בכל אופן האפשר, וכיון דלפי ראות עין לא יחזור לאיתנו רק ע"י רפואות אלו, מפ"ז מותר לחלל שבת ולעבור על איסור, כדי שיזכה בעצמו ויעשה מצוה דהצלת איש ישראל, משא"כ היכי דהחולה ירפא מחליו בין מאכילין אותו טבל או תרומה, ובדבר שנוגע לרפואות החולה אין נ"מ באכילת איסור קל או חמור, ורק בהשתדלות ההפרשה רוצין לתקן כדי שלא יעבור החולה על איסור חמור, ראינו דחוטא האחר באיסור קל, כדי שלא יעבור החולה על איסור חמור בדבר שאינו נוגע לגוף הצלת החולה מחליו, רק מצילין אותו שלא יעבור על איסור חמור, וע' תשובת תשב"ץ ח"ג סי' ל"ז ול"ח שהאריך להוכיח מכאן דלא כהראב"ד דס"ל דמפ"ז שוחטין בשבת, ואין מאכילין אותו נבלות מפני שנבלה חמורה שעובר על כל כזית, וקשה כיון שהחולה יתרפא בין מנבלות או ממה שישחוט ישראל, א"כ הוי חטא בשביל שיזכה דבנבלה אין הישראל עושה איסור, משא"כ שחיטה בשבת ישראל אחר עושה איסור בשביל להציל החולה רק מאיסור חמור, ולי נראה כיון דקי"ל (מנחות ע"ב ע"ב) דהיכי דכבר דחתה שחיטה את השבת אז קל הקילו בשבת דאף אברים ופדרים שכשרים כל הלילה מותר להקטיר בשבת כיון שנדחה שבת בקרבן זה פ"א, אמרינן הואיל דאדחי אדחי (זבחים ל"ב ע"ב), והנה כאן בשחיטה בשבת ע"כ אי אפשר להאכילו חי וצריך לחלל שבת בבישול, דקי"ל שאסור לעשות המלאכות לחולה ע"י עכו"ם רק על ידי גדולי ישראל (יומא פ"ד ע"ב), ובש"ע או"ח סימן שכ"ח, וזה ג"כ כוונת רמ"ה מובא בראי"ש שם, חולה שיש לפניו נבילה ובהמה שלא נשחטה, וכתב הראי"ש כיון דאיסור שבת כבר ניתן לדחות בהבערה ובישול ובהחם לו חמין משא"כ נבילה כו', וכבר תמהו רבים מה חילוק יש בין נבלה לשבת הא כל התורה הותרה לצורך חולה שיש בו סכנה, אבל לפי הנ"ל כיון דאיסור שבת ניתן לדחות בהבערי ובישול, וע"כ יהיה נעשה לצורך חולה זה חילול שבת, א"כ אדחי גם לענין שחיטה, ומפ"ז אין זה בכלל חטא בשביל שיזכה אחר, שבע"כ יצטרך אחר לחלל שבת עבור חולה וכיון שהותרה הותרה:

כא

ובענין דין מלך, לא אמנע מהציג דעת הגאון מפ"ב, כי נכונים דבריו ואין לי להשיב עליהם רק להוסיף על דבריו הנחמדים, לדעתו כל ענין דין מלך אף על גב שלא נתפרש בתורה, אין זה בכלל אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, משום דהוי כמו חרמי צבור, אשר לשיטת הרמב"ן בפרשת בחקותי מה שבא בתורה כל חרם אשר יחרם מן האדם מות יומת, שבא להורות שיש רשות ביד ב"ד לעשות ולהסכים על דבר אחד, ולהעניש העובר

במיתה כמו בחרם עכן, וכן ג"כ קבלו ישראל על עצמם בהסכמה מוחלטת, לשמוע אל דברי המלך, וכל העובר על דבריו יומת, וזה הוא דין מלך אשר נזכר ברמב"ם, על ענין עכן, והא דהקשה רומכ"ת בספרו איך מחל דוד לשמעי וליואב, הרי מיתתם דין תורה, יראה נא דברי תשובות הרשב"א ח"ה סימן רל"ח — מעודי לא ראיתיו — וז"ל וזכור נא ענין מלכנו אשר נהג להעלים עין מיואב ושמעי, ואע"פ שהיו בני מות, והטעם שאמר היום ידעתי שאני מלך על ישראל, כי לכל זמן מזומן ע"ש, וגם מלכי אומות יש להם רשות ע"פ דין תורה להרוג המורדים, כמו דאמרינן (שבועות ל"ה ע"ב) מלכותא דקטלא חד משתא בעלמא לא מיענישׁ, דכי ומאתים לנוטרים את פריו, ושמואל לטעמי׳ אזיל דס"ל דינא דמלכותא דינא — ע' שו"ת מקום שמואל סי׳ ח׳ שכ׳ בזה דדוקא במלחמת ישראל איירי, דמלחמת רשות שלהם מקרי ג"כ מלחמת מצוה, וכל מלחמות דוד אע"פ שלא היו רק להרחיב גבולו מ"מ נקראו מלחמות מצוה, ואמרה אביגל כי מלחמת ה' אדוני נלחם — ומלך במשפט יעמיד ארץ, ורשות ביד המנהיגים להרוג ולענוש מקרא, והיה עליך דמים, כמו שדרשו בזה במס' (מ"ק ה' ע"א) וע' תשובת רמ"א סימן י׳ ומכ"ש להסיר המכשולים הרבים, והרוצחים בלי עדים והתראה, ודרכיה דרכי נועם, ומלך מותר להלין את מתים, נ"ל מדאמר יהוא פקדו את הארורה הזאת וקברוה כי בת מלך היא, משמע דבלא"ה היה מותר להלינה בלי קבורה, ומצינו ביהושע שאמר להורידו המלכים מן העץ, ואי ס"ד דאפילו בהרוגי מלך שייך מצות קבורה, א"כ מאי רבותי׳ דיהושע דכתיב בו שקבר המתים, ומה התפארות בדבר שהוא מה"ת, אלא מטעם דמדין מלך היה רשאי להניחם, ובירושלמי פ׳ בתרא דיבמות מצינו שמלך ישראל העמיד שומרים על המתים שלשה ימים עד שנשתנו צורתם, ומיהו י"ל שלא כדין עשה, אבל מהנ"ל יש ראי׳ גמורה: **מה** שמסופק רומכ"ת אם מותר להיות חמסן להציל עצמו בממון ונפש חברו, עיין (יומא פ׳ יוה"כ פ"ג ע"ב) אני קפחתי את הרועה, והקו׳ מהנביא שהתוכח ואמר שמור את האיש הזה, ואם יפקד והיה נפשך תחת נפשו, וא"ל המלך כן משפטיך אתה חרצת, וקשה לי׳ לרו"מ וכי יש רשות לאדם להפקיר נפשו, ידידי נ"י מנביא לק"מ המעיין בקרא יראה דשעת מלחמה היה, והנביא בהתוכחותו דומה כאלו אחד מאנשי מלחמה הפקיד בידו שבוי א׳, אולי משרי צבא שונאיו וכדומה, וזה לא שמר וברח לאנשי מלחמתו וחייב מיתה בדין טכסיסי מלחמה מטעם שגילה מסתורין, ע׳ רמב"ן בפסוק לא תסגיר עבד אל אדוניו, ורש"י סוף פ׳ תצא פי׳ ע"פ חז"ל בסוטה דכשילי ברזל בידן, ומותר לקפח שוקי הבורחים, והוא מטכסיסי מלחמה, ומזה היה מעשה גדעון עם אנשי סוכות ובני אפרים,

הכל מטעם מלחמה ופר"מ לא עמד בכ"ז ולא התעורר מאומה מכל הנ"ל עכ"ל הגאון מפ"ב ושפתים יושק:

והנה לא אמנע כאן להציג ג"כ דברי הרב מהר"י אברבנאל בהקדמתו לשופטים, שהתעורר על דבר השתוף בין השופטים והמלכים, כתב בשתוף השלישי וז"ל, כי בזה נשתתפו יחד מה שמותר לשניהם לעשות ולדין שלא ע"פ דין תורה, כמו שראינו בגדעון בעבור שאנשי סוכות לא נתנו לחם לאנשיו הרג אותם, וכן יפתח שלכד את המעברות ואחז בהם וישחטם אל מעברות המים, וכי היה זה כדין תורה, אין זה רק הוראת שעה לבד עכ"ל, ובאמת בזה לא יתכנו דבריו דכאן לא הוי מצד הוראת שעה, רק מדין מלך באו עליהם וכמו דקי"ל (סנהדרין נ"א) בב"ד שאם אין יכולים להרגו במיתת ב"ד, רשאין להורגו בכל דבר האפשר, כן הוא ענין דין מלך שמצוה ראשונה הנה יהרוג דוקא בסייף, ואם לאו הורגו באיזה מיתה שיכול, וכן מה שהביא אברבנאל סמך לדין של מלך ושופט מזה, דכתיב והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל המלך והשופט ומת האיש ההוא, הנה ערבב כאן שני ענינים נפרדים דכאן תדבר התורה מענין זקן ממרא אשר המיתה הוא בחנק ורצה להשתתף בזה דין מלך אשר הוא רק בסייף, ואין השופט האמור כאן בפרשה זאת הוא המושל הממונה להנהגת המדינה לצאת ולבא בקרב, רק השופט האמור כאן היינו ראש ב"ד, וחלקה התורה כבוד להמקבלים מפני שהם עמודי הוראה, ומפ"ז דרשו חז"ל שפיר (סנהדרין מ"ט) עיקר דין מיתה למורד במלך, מפני דכ' ביהושע כל איש אשר ימרה פיך יומת, דשם לבד מדבר מדין מלך וכפי העקרים שקבענו, אבל מצד התורה לא ידענו מיתה למורד במלך, ועיקר קרא דאל הכהן ואל השופט בזקן ממרא מפני שהוא ראש ב"ד וראש הסנהדרין, והקבלה נחוצה לכל דברי התורה והמה המחזיקים והבונים בה, ועיקר זה לשופטים ולמלכים שהעם חייב בכבודם ואסור להמרות פיהם, צדקו דברי חז"ל מקרא דיהושע: ומ"ש ולכן אמרו שהמקלל המלך רשאי להורגו, כמו שעשה דוד לשמעי בן גרא אמת הוא, ומה שהיה מותר לענות את דינם, והניח לשלמה שינקום נקמתו, אע"פ שאם נהרג ע"פ ד"ת אסור לענות דינו, מ"מ מה שנסתפקתי בספרי מצאתי כעת מבואר (בתוס' מ"ק י"ד ע"ב) ד"ה נמצא אתה מענה את דינו, שכ' דקודם העמדה לדין מותר להשהות דינו זמן רב: ומ"ש מהרי"א שזה שאמר דוד חי ה' כי בן מות האיש הזה ואת הכבשה ישלם ארבעתים, והרי אין משפט מות לגנב, והשכיל מהרי"א פיהו שזה היה ע"פ דין מלך ע"ש, ובאמת הקרא לא ירד כאן לעומק הדין, שהרי אפילו נפרש ואת הכשבה ישלם ארבעתים היינו ארבעה כדין התורה וארבע צאן תחת השה, הנה לא היה גנב רק גזלן שלקח בחזקה מהאיש הלך, ובכה"ג לא חייבה תורה לא כפל ולא

ארבעה וחמשה וע"כ שדיבר כאן מהמשפט העולה על רוחו כפי הכרע הדעת, לא ע"פ התורה, והתרגום מתרגם ישלם ארבעתים היינו ששה עשר, וע' נו"ב מה"ת חי"ד סימן קנ"ח שהתעורר בכיוצא בזה איך לקח דוד מאביגיל מתנות הרי נתנה בלא רשות בעלה, וכל מה שקנתה אשה קנה בעלה, ובאמת י"ל דהיה בשעת מלחמה שהותר לקחת ממונו של חבירו בחזקה לצורך אנשי הצבא:

כב

מ"ש בדף י"ט ע"א וע"ב במשפט עיר הנדחת דמיתתם מיתת כפירה והיה עדה שלימה כופרת ונשתנה עונשם לדונם בסייף, ונהרגו אנשי יבש גלעד בסייף, טעם עונש עיר הנדחת, הנה כ' מסברא דנפשאי שוב מצאתי כן במדרש פ' נשא פי"ד לענין אנשי יבש גלעד אמר ר' ברכיה הכהן עשאה כעיר הנדחת, ועפ"ז הבנתי ג"כ באליהו בהר הכרמל ששחט ארבע מאות נביאי הבעל אל נחל, והנה אם מחמת עבודה זרה נתחייבו מיתה, א"כ עונשם בסקילה ולא בסייף, ועוד דלא מצינו שהיה אצלם התראה מיוחדת, לכל אחד ואחד, וא"ל דגם עונשם זה היה הוראת שעה דזה אינו והרי לא חשבו ביבמות צ' והוא מספרי, דאליהו בהר הכרמל הוראת שעה היתה, רק מה שהקריב בחוץ בשעת איסור במות, אבל לא מיתת נביאי הבעל, אבל ענין הדבר כיון שהיו רבים החוטאים דן אותם כעיר הנדחת בסייף, וא"צ התראה מיוחדת רק התראה כוללת להחזירם למוטב, ואליהו גם כן הזהירם ע"ז בטענותיו ובדבריו עמהם, כמו שמוזכר אם ה' הוא האלקים לכו אחריו, ועיין רש"י בחומש פ' תשא מה שאמר משה לבני לוי שימו איש חרבו וגו' והרגו איש אחיו, ואמרו בש"ס (יומא ס"ו ע"ב) זיבח וקיטר בסייף, ואף על גב דע"ז בסקילה, מ"מ דן אותם כעיר הנדחת מפני שהיו רבים העוברים, וע' מהרש"א חידושי אגדות דהתעורר דרש"י בפיי ליומא כי' דדן אותם מיתת בן נח בסייף[44], אולם קשה דהרי כבר יצאו מכלל בני נח משעת קבלת התורה, רק העיקר מטעם עיר הנדחת מפני שהיו רבים, וכן צריכים לומר בעובדי בעל פעור שאמר משה לשופטי ישראל הרגו איש אנשיו הנצמדים לבעל פעור, אע"פ שע"ז בסקילה מ"מ כיון שהיו רבים נדונים בהרג, ואע"פ שכ' הרמב"ן פ' תשא שמצוה זאת בעונש עובדי בעל פעור, היתה מצוה מיוחדת

[44] הגה ובתשובה לחכם א' הארכתי ע"ד קו' הרמב"ן על רש"י בחומש דאם מתורת עיר הנדחת דן את עובדי העגל, א"כ מה זה דכתב רש"י בשם המכילתא כה אמר הרגו איש אחיו, והיכן דיבר שנאמר זובח לאלהים יחרם א"כ מקרא זה בסקילה היה לדונם וי"ל דבודאי מתורת עיר הנדחת דנו אותם כיון שהיה רבים, אולם היה קשה לרש"י דהרי העגל היה רק עבודה זרה בשותף וע"ז בשיתוף לא נאסר רק מדכתיב זובח לאלהים יחרם בלתי להי' לבדו (סנהדרין ס"ג ע"א), וא"כ צדקו דברי רש"י דמקרא זה לבד שנאסר ע"ז בשתוף נענשו עובדי עגל:

לשעתה, היינו רק במה שצוה לתלות את ראשי העם, אבל במה שצוה משה להרוג בסייף להנצמדים לבעל פעור כדין תורה עשה:

כג

והנה בשיטת הרמב"ם שכ' ה"פ דעתו דאם לבש שעטנז לבזיון התורה, שאינו מאמין שהיא באה מן השמים נדון מיתת כפירה בסייף, ועונש עיר הנדחת הוא ג"כ עונש כפירה, מצאתי ברא"מ בהגהותיו לסמ"ג ה' מגילה כיוצא בזה שמחלק בשיטת הרמב"ם דעובר על איסור דרבנן, בודאי לא עבר רק על לאו דלא תסור, אבל בזקן ממרא אשר חולק על ב"ד בענין דרבנן, צדקו דברי הרמב"ם דנעשה זקן ממרא גם על זה דזה נקרא מורד ולהכעיס, ובאופן הראשון אין עובר רק לתאבון, ועיין מגילת ספר להר"ח קאזיס שורש א' וע' ספר המצות להרמב"ם מל"ת ס"ג, שכ' רבינו באמצע הדיבור וז"ל וח"ב מחילול השם כשיעשה אדם עבירה אין תאוה בו, ולא הנאה אבל כוון בפעולתו המרד, ופרק עול מלכות שמים, הנה זה מחלל ג"כ ולוקה, ומ"ש רבינו שלוקה אם כוון המרד ושם אמר דהוא בכלל הפורקים עול, היינו שם דיבר ממיתה התלוי' ביד כל אחד וכאן מדבר בעונש ב"ד דוקא, ועיין רמב"ן פ' תבא על קרא ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת, וכ' ולפי דעתי הכוונה שיודה במצות בלבו, ויהיה בעיניו אמת, ויאמין שהעושה אותן יהיה לו שכר מטובה, והעובר עליהן יענש, ואם יכפור באחת מהן או תהי' בעיניו בטלה לעולם, הוא בכלל ארור, אבל אם עבר על אחת מהן כגון שאכל חזיר ושקץ לתאוותו, או שלא עשה סוכה ולולב לעצלה, אינו בכלל זה, כי לא אמר הקרא ארור אשר לא יעשה את דברי התורה, כ"א ארור אשר לא יקום, והנה הוא חרם המורדים, ובירושלמי פ"ז דסוטה ראיתי ארור אשר לא יקים זה החזן, וח"א זה ב"ד של מטה, ועל דבר זה קרע יאשיהו בגדיו ואמר עלי להקים ע"ש[45]:

כד

למאמר מלחמת חובה

בענין תורה מגילה ניתנה, עיין רמב"ן על התורה ריש ספר דברים שהתעורר על רוב המצות שנזכרו במשנה תורה ולא בא זכרם מקודם, וע' רדב"ז ח"ה סי' ב"א קמ"ג, וגם ב"א ר"ה, וע' רא"מ פרשת בהעלותך על קרא ויבכו העם למשפחותם ופרש"י ע"פ

[45] הגה ולדעתי כוון המקונן בקינה לת"ב המתחלת איכה אלי קוננו מאליו בן שמונה שנה החל לדרוש מאלקיו, והכוונה על יאשיהו וכו' בצע אמרתו בארור אשר לא יקום, והמפרשים לא ידעו והבינו כוונתו בזה, אבל הכוונה על דברי ירושלמי הללו, דראינו שיאשיהו קרע בגדיו, על קרא דארור אשר לא יקום, ובצע אמרתו תרגום בזע פרפרו דילי' שקרע הבגדים, ואמר המקונן בצע אמרתו קרע בגדיו בארור אשר לא יקום דעל דבר זה קרע בגדיו וזה אמת, והגאון מפ"ב זצ"ל במכתבו כ' שגם הוא כוון לפרש דברי המקונן על דרך זה שכוונתו להך דירושלמי סוטה ונהניתי מאד:

חז"ל על עסקי עריות, והקשה הרי נאסר להם בסיני, משעת קבלת התורה, ותי' דברייתא זאת מורה כשיטת הרמב"ם דאע"ג דכללות ופרטות נאמרו בסיני, היינו למשה נאמרו בשעת קבלת התורה, אבל משה לא אמרם לישראל רק כל מצוה בזמנו המוכשר במשך ארבעים שנה, וע' (גיטין ס' ע"א וע"ב) שמונה פרשיות נאמרו ביום שהוקם המשכן, והנה מה שחשב שמה פ' פרה, ורש"י בחומש ס"פ משפטי ע"ק ויבא משה ויספר לעם וגו' את כל המשפטים ז' מצות ב"נ וכבוד אב ופרה ודינין שנתנו במרה, ראינו לדעת רש"י פרה אדומה עדיין במרה נצטוה וחוץ שהוא בלא מקור הנה הוא נגד גמרא דגיטין וצ"ע, וע' עקרים פ' שכ' דפרה היא עדיין מצות בני נח, ודבריו תמוהין ואולי ע"פ דברי רש"י יש לתקנם דהיינו נצטוו קודם מ"ת, וע' ש"ס (חולין ס"ג רע"ב) מכדי משנה תורה לאוסיפו קאתי מה שנא שהוסיף השסועה שלא נזכר מקודם בת"כ, וזה ג"כ מורה דמשה לא מסר לישראל כל התורה שקיבל ביחד מיד, רק אמרה במשך ארבעים שנה וזה ג"כ טעם הש"ס רפ"ק דיבמות, אע"ג דמאן דלא דריש סמוכין, במשנה תורה דריש, והיינו כיון דלא נאמרה התורה לישראל בפ"א, רק פעם שנאמרה מצוה זאת ופעם בשנה אחרת מצוה אחרת ומגילה מגילה ניתנה, ואין שייך למדרש סמוכים, משא"כ במשנה תורה שבא הדבור בפ"א מן משה לישראל, ומפ"ז כ"ע דריש סמוכין, ופלוגתתן בשאר תורה אי דריש סמוכין או לא תליא, בפלוגתא דגיטין אם תורה מגילה ניתנה או חתומה ניתנה וזה נכון לדעתי:

כה

למאמר תורת אבות כ"ד ע"ג ע"ד

בענין העיקר שהתורה אצלנו חובה רק מה שצוה משה מפי ה', לא מתורת מנהג אבות וכל מצות ב"נ המה לחוב עלינו, רק מפני שצוה עליהם משה רבינו דוקא, ומפ"ז הבנתי ג"כ לשון הש"ס (עירובין ד"א ע"ב) חדשים וגם ישנים אלו מצות קלות ומצות חמורות, ומקשה הגמרא וכי תורה פעמים פעמים ניתנה ועי חולין ס"פ ג"ה, ולכאורה קשה הרי באמת ניתנה פעמים הרבה כמו דאדה"ר נצטווה על ששה מצות, הוסיף לנח אבר מן החי, אברהם על המילה, וכן נצטוו על פסח קודם מתן תורה ושבת ודינין וכיבוד ופרה אדומה במרה נצטוו, ועיקר קו' הש"ס הוא כיון דתורת ב"נ ותורת אבות אינם עלינו לחוב, רק ממה שנצטווה בסיני ואזי נעשה הדבר עלינו לחוב קבוע, ומקשה שפיר וכי תורה פעמים פעמים ניתנה, דאצלנו עיקר החיוב מתחיל רק מסיני דוקא, וכן אפילו אותן המצות שנאמרו במרה פרטיהם בסיני נאמרו, עיין (שבת דף פ"ז ע"ב) דאף על גב דבמרה אפקוד על שבת, מ"מ תחומין לא אפקוד במרה, ועיין ערוך ערך שחר שפי'

ג"כ כוונת הש"ס (יומא ד"א ע"ב) ואנן מאברהם ניקום ונגמר, וז"ל כלומר אברהם קיים התורה ועדיין לא נצטווה, ואין לנו ללמוד רק ממנהג נביאים כגון דניאל וכיוצא בזה שנהגו בהלכה למשה מסיני ע"ש, ולפ"ז יש להתעורר בלאו דלא תוסיפו לראותו אשר נאמר על ים סוף, דאף אם חושבין לי' ללאו מ"מ אין למדין דבר מקודם מ"ת, ומפ"ז בש"ס (סוכה נ"א ע"ב) לא חשיב ש"ס בבלי רק לאו דלא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, אשר נאמר אחר מתן תורה, אולם בירושלמי סוכה פרק החליל חשוב שלשה לאוין להיורד מצרים, וכן הוא שיטת הרמב"ם פ"ה מה' מלכים, ובכלל ג' אלו ג"כ לאו דלא תוסיפו לראותו אשר נאמר בשעת קריעת ים סוף, וזה שנים רבות אשר ראיתי ספר היקר כפתור ופרח, שהעיד גם כן שהרמב"ם שהיה דר במצרים היה חותם עצמו העובר בכל יום שלשה לאוין, אולם באמת אין כאן קו' כלל דמ"מ נצטוו על מצוה זאת גם אחר מ"ת, ובשביל ריבוי לאווין אין להקפיד כיון שבלא"ה אין לוקין על לאווין אלו כמ"ש הרמב"ם ה' מלכים, א"כ אין נ"מ בלאווי יתירי: ועיין תשובת מקום שמואל סי' ד"ב שנגע בקצת ענינים הנאמרים כאן וכ' דת"ק ור"י דפליגי, משנה (חולין ק' ע"ב) אם איסור גיד הנשה בסיני נאמר, או לבני יעקב נאסר, פליגי בזה אם למידין דבר קודם מתן תורה או לא, ועפ"ז נתיישב לנכון קו' הלח"מ רפ"ט מה' מלכים ע"ש: ובכ"ז אפילו למ"ד אין למדין דבר מן קודם מתן תורה, היינו דוקא מקובלות אבל בענינים המונחים בשכל אנושי, למדין מן קודם מתן תורה לכ"ע, כמו שלמד הרמב"ם פ"ו מה' עירוכין הלכה ג', דאם אמר הרי עלי חייב ליתן כשיבאו לידו, והם נדר גמור, ראי' לדבר מן יעקב אבינו שאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, ונאמר אשר נדרת לי שם נדר, וע' ראש בתשובה כלל שהקשה איך קנה יעקב את הבכורה הרי היה דבר שלא בא לעולם, ועיין תוס' (שבת פרק ר' עקיבא דף פ"ז ע"ב) שלשה דברים עשה משה מדעתו והקשה התוס' הרי קל וחומר ניתן לדרוש לכל אדם, ואם כן לא עשה משה מדעתו, ולכאורה קשה הרי ענין זה דכל י"ג מדות שהתורה נדרשת המה מקובלות רק בסיני ועדיין לא נתנה התורה אז בסיני, ולא קיבל עדיין משה ענין דרשת ק"ו, ואמרה שפיר הברייתא עשה משה מדעתו ואין מקום לקושית התוס' אולם האמת ק"ו היא ענין מונח בהקש השכל ודרכי הגיון, ואף טרם שנמסר בסיני היו יכולים לדרוש בק"ו ודמיא לדבר תורה:

כו

למאמר חוקת עולם

בענין מצות אין בטלות לעתיד, עיין תשובת רדב"ז ח"ב סימן תרס"ז בביאור דבר זה ועוד שם ח"ב סימן תתכ"ח, ועיין מדרש רבה נשא פרשה י"ד מואב סיר רחצו וכו' אלו ג'

אומות דכ' אל תצר את מואב וכו' ולעתיד הקב"ה עתיד להתיר שלשתן דכתיב ועפו בכתף פלשתים, ראינו דהקב"ה יתיר האיסור לעתיד, אולם ע' רמב"ם ספר המצות שורש ג' דאל תצור הוי מצוה שאין נוהג לדורות, וע' שו"ת מקום שמואל סימן ל"ח באריכות, וע' רמב"ן סוף מנין מצות ל"ת, ועיין מדרש סוף פנחס שאמרו שם אבל המועדות הללו אינם בטלים לעולם ולא החדשים למה שהן להקב"ה, וכן אלה הם מועדי, ועיין (עירובין מ"ג ע"ב) דבן דוד לא יבא ביום השבת אם יש תחומין למעלה מעשרה, הרי דמשיח עצמו לא יבטל דבר אחד מתורת משה וזה ראיה ברורה, וע' רשב"א חידושי (קידושין ע"ב ע"ב) לשיטת ר' יוסי דס"ל עתידין ממזרים לטהר א"כ יתבטל לאו דלא יבא ממזר לעתיד, ותי' דהוראת שעה תהיה לאותן שיהיה קודם ביאתו של אליהו, אבל אחר כך אותם שיהיו בימי המשיח ישארו פסולין, דמצות אין בטלות לעולם, ויש להתעורר מה דמצינו (סנהדרין צ"ג ע"ב) דרבא אמר דמשיח יהיה מורח ודאין, שנאמר והריחו ביראת אלקים, וזה היפך מדין התורה שכ' על פי שנים עדים יקום דבר, ועיין רמב"ם פרק י"א מהלכות מלכים הלכה ג', לענין משיח שכתב וז"ל, בן כוזיבא ור"ע היה נושא כליו ולא שאלוה אות ומופת, ועיקר הדברים ככה הם שהתורה זאת חוקיה ומשפטיה לעולם הן, ואין מוסיפין ואין גורעין מהם, והראב"ד הקשה דהרי שלחו למשיח לשאול אם מורח ודאין, אולם דעת הרמב"ם לדחות דברי רבא, נגד דעת ר' אלכסנדרי' הנזכר בש"ס שם, וכן מורים דברי הירושלמי תענית ומדרש איכה, כמ"ש מרן הכ"מ שם, כיון דהתורה זאת עומדת לעולם, ואיך אפשר להיות מורח ודאין להיפך דין התורה, ויש להרמב"ם בנצחות התורה סמיכות האמור למעלה, ומפני זה השמיט רבינו דברי רבא אלו שהמה מאמר יחיד נגד פשטות כלל התורה והקבלה שלא תשתנה לעולם: ומה שהביא המשנה למלך סוף הלכות שמיטה ויובל בשם סמ"ג לאוין רע"ו דלעתיד יטלו הלוים חלק בנחלה עיין שם, הכוונה שיהיה הוראת שעה כמו שהיתה בתחלת בית שני שקנס עזרא הלוים שלא יתנו להם מעשר שני כמ"ש לעיל, כ"ז נ"ל ברור:

כ"ד החותם **צבי הירש חיות** חופ"ק זאלקווא והגליל

תשובת חתם סופר

הנה ערכתי לפניך קורא נעים מה שהעלתה מצודתי להסיר השגות הגאון הגדול החסיד מהורמ"ס, ואת דבריו לא העתקתי פה כלם, מפני שגילה הגאון ז"ל דעתו במכתב אלי שרוצה בעצמו לחוקק דבריו אלו בספר, וזה לשונו: שילי"ת פרעשבורג נגהי ליום ב' ד"ז מרחשוון תקצ"ח לפ"ק:

שלום וכל טוב לידידי ורב חביבי הרב הגאון הגדול המופלג בתורה חריף ובקי בעל פיפיות עומד לתלפיות כ"ש מהו' **צבי הרש** נ"י אב"ד ור"מ דק"ק זאלקווי יע"א:

ידידי דבר לי אליו: הנה מימי לא עלה על לבי להדפיס ספר, אך זה איזה שנים, יצאו איזה קונטרסים מתשובתי וחידושי על ידי רב אחד מהו' מרדכי שלאנק בהדפיסו ספרי רמב"ן על קידושין ור"י בן מג"ש על שבועות, היה בידו העתקות מחידושי והדפיסם סוף דבריהם, תחלתו באונס ולבסוף ברצוני, כי לא היה פה עמדי כי אם בפראג, ועתה אירע לי כזאת, איש הגון אחד מק"ק בראד בשמו מהו' מרדכי ליב ביסליחוש מדפיס פה ספרי ראשונים, והגיעו לידו ג' או ד' מתשובותי, ואיזה קונטרסים מחידושי, ומספח אותם לאחד מספרים הנ"ל, ומתחלה היה על אפי ועל חמתי, עד שאלצוני בני ביתי עד שהייתי שותק כמודה, (כי חידושי ומכתבי המה הפקר לכל הרוצה להעתיק, ואיננו מקפיד כי לא מראש בסתר דברתי), והנ"ל כבר עוסק בהדפסה, והנה בתוכם שני תשובות אשר השבתי לפאר רו"מ גאונו, א' בטומאת כהן הרופא לבקר מתים, והשני מה שכתבתי על ספרו בני נביאים — תורת נביאים — ואמרתי בשלו אדם רשאי, ולא בשל חבירו, ואולי אין רצונו להזכיר שמו ושם קהלתו וספרו על ענין ההוא, או אולי ימצא שום דיבור שהוא ח"ו נגד כבודו, על כן הנני מן המודיעים ימחול על מעלת כבודו הרמה, לעיין בהשגות אלו וישיבני דעתו, לפי עניות דעתי אין בתשובתי הנ"ל שום דיבור המתנגד לכבוד תורתו חלילה, אדרבא יהיה לו לפאר ולתהלה, ואם אולי פלפלתי עמו והשגתי עליו אין בכך כלום, כך דרכה של תורה, אולי גם פר"מ יחזור וידפיס ספר אחר ויתרץ דבריו, אבל להוציא מקולמסי שום דבר המתנגד לכבודו חלילה, אך אם בעיניו יראה שהוא שלא לרצונו אמחוק אותן התיבות, או לא יזכר שמו ושם ספרו כלל אבל לא אקוה זאת, ואצפה תשובתו הרמתה ע"י המוקדם טרם יוגמר ההדפסה, ואחתום בכל חותמי ברכות, אוהב נפשו:

משה הקטן סופר מפראנקפורט דמיין: